

© Fortepan, Magyar Földrajzi Múzeum / Diagyűjtemény

# 2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.  
Munkatársak: Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

Tomasz Kamusella

Lengyel László • Kemény István

Egressy Zoltán • Tóth Kinga

Serf András • Standeisky Éva

**BÉKEVERSENY**

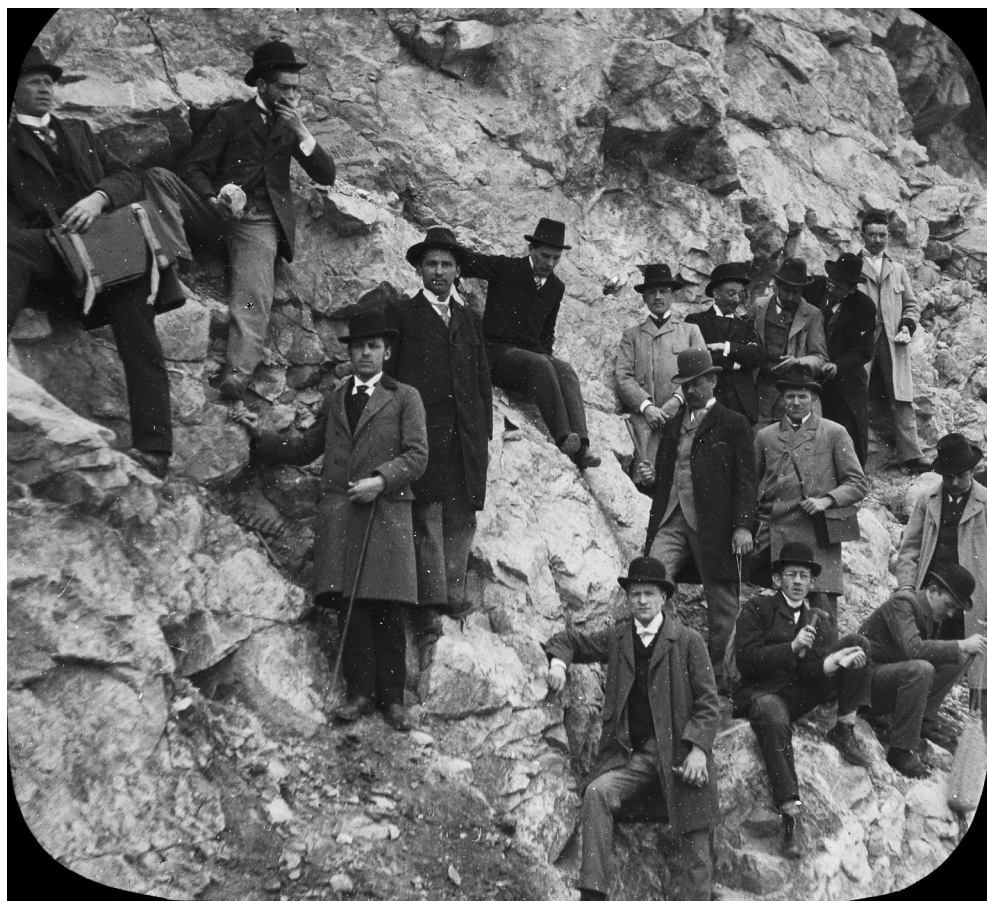


2018. 5. szám

Ára: 700 Ft



**nka**  
Nemzeti Kulturális Alap



© Fortepan, Magyar Földrajzi Múzeum / Diagyűjtemény

## E SZÁMUNK SZERZŐI

-----  
Egressy Zoltán (1967) író

-----  
Kamusella, Tomasz (1967) lengyel történész, St. Andrews Egyetem, Skócia

-----  
Kemény István (1961) költő, író

-----  
Lengyel László (1950) közgazdász, politológus

-----  
Serf András (1959) irodalmár, könyvtáros

-----  
Standeisky Éva (1948) történész

-----  
Tóth Kinga vizuális- és hangköltő, író, performer

-----  
E számunkat a Fortepan Gyűjtemény fotóival illusztráltuk.

Legyen egyszerre archaikus és szexi! Olvasson **30 éves** folyóiratot!  
Pompás cikkek, remek gondolatok! Ne maradjon le egyetlen számról se!  
Legyen előfizetőnk! Utaljon **5500 forintot**, s Öné lesz 11 lapszám!  
Vagy legyen **7000 forint** utalásával a **2000** támogató előfizetője!

Bankszámlaszámunk:

K&H Bank Zrt., 10201006-50165757-00000000

Ha utal, írja meg postacímét a [ketezer.lap@gmail.com](mailto:ketezer.lap@gmail.com) címre. Köszönjük!



A **2000** egyes számai kaphatók a lapárosoknál,  
az Írók Boltjában, a Magvető Caféban  
és az Atlantisz Könyvszigeten.

# 2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P

30. ÉVFOLYAM 5. SZÁM

Tomasz Kamusella: <i>Ijesztő személyi kultusz Bulgáriában</i>	3
Lengyel László: <i>Hazabüszkeségről</i>	15
Kemény István: Mítosz	31
Egressy Zoltán: <i>Csereprogram</i>	32
Tóth Kinga: Kukoricadalok	40
Serf András: <i>Egy kényelmetlen napló</i>	44
Standeisky Éva: <i>Kassák a Kádár-korban</i>	66

**FELELŐS SZERKESZTŐ:** MARGÓCSY ISTVÁN

**SZERKESZTŐK:** AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSENYI BALÁZS

**MUNKATÁRSAK:** KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

**OLVASÓSZERKESZTŐ:** AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

**ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK:** BOJTÁR ENDRE | HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

**KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK:** KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

| RÉTI PÉTER | SZÜTS MIKLÓS

**LEVÉLCÍM:** 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

**FACEBOOK:** <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKKEL. TÖRDELÉS: SÓRFŐZŐ ZSUZA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP



© Fortepan, Magyar Földrajzi Múzeum / Diagyűjtemény

## Ijesztő személyi kultusz Bulgáriában

2018 elejétől június végéig először fordult elő a történelemben, hogy bolgár elnöke volt az Európai Unió Tanácsának.<sup>1</sup> A mandátum sikeres kitöltése után az elnöki rang az új, szabadságpárti (FPÖ) populista kormány vezette Ausztriára szállt. Bulgária végre egy – nemzeti nézőpontból fontos, bár az ország határain



Zsivkov praveci szobrának másodszeri leleplezése 2011-ben, születésének 90. évfordulóján.

Balról: Georgi Parvanov, Bojko Boriszov és Evgenija (Zseni) Zsivkova, a diktátor unokája. A sors iróniája, hogy Zsivkovát mint bolgár parlamenti képviselőt delegálták az Európa Tanács parlamenti gyűlésébe, és 2009-ben részt vett az emberi jogok azerbajdzsáni érvényesülésének ellenőrzésében.

<http://burgas-podlupa.com/бойко-борисов-върха-на-айсберга-бкп>

túl teljességgel ismeretlen – dologra irányíthatja figyelmét. Jelesül arra, hogy idén is méltó módon ünnepelje meg Todor Zsivkov elvtársnak, a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága főtítkárának születési évfordulóját. Bár már húsz éve meghalt, a kommunista diktátor árnyéka ma is érezhetően rávetül Bulgáriára. Zsivkov (1911–1998) halálában is sokkal „aktívabb”, mint Bulgária első kommunista vezetője, Georgi



Sehol egy zászló – Zsivkov születésének 99. évfordulója, Pravec, 2010. <http://www.botevgrad.com/news/27010/Pravchani-polojija-cvetya-pred-pametnika-na-Todor-Jivkov/#gallery>



Kizárólag bolgár zászlók Zsivkov születésének centenáriumán, Pravec, 2011.

[https://btvnovinite.bg/355932167-100-godini\\_pokasno\\_V\\_Pravets\\_praznuvat\\_rojdeniya\\_den\\_na\\_Todor\\_Jivkov.html](https://btvnovinite.bg/355932167-100-godini_pokasno_V_Pravets_praznuvat_rojdeniya_den_na_Todor_Jivkov.html)

Dimitrov (1882–1949) valaha is volt – pedig Dimitrov bebalzsamozott testét mauzóleumba tették, a moszkvai Lenin-mauzóleum mintájára. A Dimitrov-mauzóleumot 1999-ben bontották le, evvel szimbolizálva a kommunista totalitarizmus végét Bulgáriában.

Sokan nem értettek egyet azzal, hogy eltörlik a hivatalos bolgár történelemnek ezt a fontos emlékhelyét. A mauzóleum ellenállt az első három, robbanószerrel megkísérelt



Unió és bolgár zászlók Zsivkov születésének 101. évfordulóján, Pravec, 2012 (a képbal szélén Pravec város címeres zászlaja). <http://botevgrad.com/news/42813/V-Pravec-otbelyazvat-101-godini-ot-rojdenieto-na-Todor-Jivkov/>

romboló akciónak, s ezt sokan úgy értelmezték, hogy talán nem is olyan nagyszerű ötlet szőröstül-bőröstül kiiktatni a kommunista múltat. Nem kevés bolgár gondolkozik így, annak ellenére, hogy az ország 2004-ben a NATO, 2007-ben pedig az Európai Unió tagja lett. Nemcsak az utca embere osztotta a rózsaszín kommunizmusról szóló véleményt, hanem számos bolgár politikus és értelmiségi is, főleg a populizmusra hajlók. Valamennyien szintiszta bolgárok, vagyis sláv nyelvet beszélő ortodoxok. A jelenleg harmadik hivatali idejét töltő miniszterelnök, Bojko Boriszov a hatalmát veszített Todor Zsivkov testőreként kezdte kommunizmus utáni politikai pályafutását, amikor az 1990-es fordulatkor az expártfőtitkárt házi őrizetbe helyezték.

Zsivkov házi őrizetét nem vették túl szigorúan. Amikor a bolgár gazdaságban piacpárti reformokat hajtottak végre, s emiatt beköszöntött a



A 102. évfordulón különös módon csak Pravec város címeres zászlaja leng a szobor mellett, az Európai Unióé és Bulgáriáé hiányzik, Pravec, 2013. <http://balkanec.bg/galeria/v-pravets-otbelyazaha-102-godini-ot-rozhdenieto-na-todor-zhivkov-813.html>



Zsivkov születésének 103. évfordulója uniós és bolgár zászlóval, Pravec, 2014. <http://balkanec.bg/galeria/v-pravec-otbelqzaha-103-godini-ot-rozhdenieto-na-todor-zhivkov-1462.html>

korábban ismeretlen munkanélküliség, s gyors növekedésnek indultak a társadalmi egyenlőtlenségek, Zsivkovból keresett szónok lett. Hatalomvesztése után ő jelképezte a „rég, szép kommunista időköt”. Rajongói szemében a kommunizmus egyetlen jelent Zsivkov 35 évig tartó uralkodásával. A volt főtitkár haláláig keresztül-kasul utazgatott az országban, és látogatásai csak nevükben voltak „nem hivatalosak”. Minden lépését újságírók követték, akik gondosan lejegyezték bölcs kijelentéseit. A „magánembert” tömegek fogadták „ősi szláv szokás” szerint kenyérral és sóval – miként ez az egykori szovjet tömbben is hagyomány volt. Virágzott Zsivkov váratlanul kitört személyi kultusza. Ezek az útjain a bukott vezetőt mindig elkísérte, segítette és tapintatosan irányította Boriszov, amiről rengeteg sajtófóto tanúskodik. S míg Zsivkov strómanokkal megíratott *Összegyűjtött műveinek* 39 kötete (átlagban több mint

egy kötet hatalmának minden esztendejére!) a polcokon porosodik, addig az *Emlékiratai* (700 oldal, első kiadás: 1997) máig nagyon kelendők Bulgáriában.

Uralma idején Zsivkov jellegtelen apparatcsik volt, aki szervilisen hajlongott a Kreml urai előtt (odáig is elment, hogy kétszer, 1962-ben és 1973-ban kérelmezte Bulgária tagállami felvételét a Szovjetunióba!), most végre a nagy nehezen megszerzett népszerűségben sütkérezhetett, őszintén rajongott érte a „saját” nemzete. Azok, akik „igazságtalanul és eléggé el nem ítéhető módon” megfosztották hatalmától, letartóztatták és bíróság elé állították, a posztkommunista közvélemény szerint végül is hibát követtek el. Zsivkov tisztán állhatott népe előtt, és az emlékiratait is ilyen emelkedett hangon fejezte be: „Én, Todor Zsivkov, a rendelkezésemre álló minden hatalmat népem javára fordítottam”.



Zsivkov születésének 104. évfordulója az Európai Unió és Bulgária zászlóival, Pravec, 2015. <http://balkanec.bg/galeria/v-pravec-otbelqzaha-104-godini-ot-rozhdenieto-na-todor-zhivkov-1971.html>



Kornelija Ninova, a BSZP frissen megválasztott elnöke a párt képviselőivel lerója tiszteletét Zsivkov előtt, Pravec, 2016. május 30. [https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2016/05/30/2768736\\_deputatite\\_ot\\_bsp\\_nachelo\\_s\\_korneliia\\_ninova\\_se/](https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2016/05/30/2768736_deputatite_ot_bsp_nachelo_s_korneliia_ninova_se/)

Zsivkov megalomániájának és undorító mivoltának elegye, valamint a bolgár igazságszolgáltatás lankadatlan igyekezete, hogy az ex-diktátor teljesen tisztára mossák, megihlette Julian Barnest, aki gyorsan írt egy regényt a Zsivkov-perről (*The Porcupine – A tarajos sül*, 1992). Zsivkov 1998-ban meghalt, de ekkor megtagadták tőle az állami temetést. Mégis, ahogyan tíz- és tízezrek vettek részt a gyászmenetben, ünnepélyesen végigballagva Szófia fő útvonalain, hogy végső búcsút vegyenek „a nagy bolgár vezetőtől és hőstől”, az erősen emlékeztetett a szovjet tömbkommunista vezetőinek gyászszertartásaira.

Zsivkov ünnepélyes, „nem hivatalosan hivatalos” temetésére kilenc évvel az európai kommunizmus hivatalos befejeződése után került sor.

Pedig egyévtizeddel korábban, a késő kommunista Bulgáriában a Zsivkov személyi kultuszának létrehozására tett kísérlet csúfosan megbukott. 1987-ben Pravecban, Zsivkov szülővárosában felavatták a pártvezér bronzszobrát, Szekul Krumov képzőművész-professzor és parlamenti képviselő alkotását. (Megjegyzendő, hogy Pravecről nevezték el a bolgár fejlesztésű számítógépet is – a szovjet tömbön belül Bulgária reszortja volt a számítástechnika.) Csakhogy a következő évben a kommunista rezsimmel való tömeges elégedetlenség miatt a szobrot villámgyorsan eltávolították, és naftalinba tették egy raktárhelyiségben. Később a hithű Boriszov indult a szobor megmentésére, ügyesen meglovagolva a posztkommunista Bulgária Zsivkov-párti érzelmeit. Először is megalapította az

ország legnagyobb biztonsági cégét, az Ippont. Közben, a Zsivkov halálát követő években (1998–2001) érintkezésbe került a legnagyobb hatalmasságokkal, mert ő lett az egykori cár, II. Szimeon – Szimeon Szakszkoburgotszki (vagyis Saxe-Coburg-Gotha) – első számú testőre; és Szimeon ekkoriban határozta el, hogy visszatér a bolgár politikába. Lett is belőle 2001 és 2005 között miniszterelnök, aki sikeresen kormányozta be az országot a NATO-ba és az Európai Unióba. Ekkoriban már Boriszov cége szervezte a miniszterelnök védelmét.

2001. szeptember 7-én, a kommunista diktátor születésének 90. évfordulóján a fent említett szobor előkerült a raktárból, hogy elfoglalja az „őt megillető” helyet Pravecben. A város addigra Zsivkov személyi kultuszának központja lett. A szobor újbóli felavatására nemigen figyeltek fel külföldön, Bulgáriában azonban Boriszov politikai felemelkedésének nyitányát jelentette. Az

ex-cárnak távol kellett maradnia az ünneptől, hiszen 1946-ban épp a kommunisták fosztották meg a bolgár tróntól. Egyáltalán nem voltak efféle aggályai Georgi Parvanovnak, a Bolgár Szocialista Párt (BSZP, a lejáró „kommunista” jelzót 1990-ben cserélték le „szocialistára”) közvéleményvezető-jelöltjének. Ő nagy ravaszul a Zsivkov-szobor másodszori avatására időzítette választási kampányának kezdetét. Két ciklusra (2002–2012) is sikerült elnyernie az elnökséget, ennyit engedélyez az alkotmány. Parvanov mindig készen állt Boriszov bimbózó politikai karrierjének támogatására. 2001 és 2005 között Boriszov már a Belügyminisztérium főtitkára lett, majd Szófia főpolgármestereként működött (2005–2009), míg végül sikerült megszereznie a miniszterelnöki széket (először 2009-ben).

Árulkodó jel, hogy a következő Zsivkov-évfordulók hivatalosan „nem hivatalos” megünneplésének hagyománya a miniszterelnök Bori-



Az Európai Unió és Bulgária zászlaja Zsivkov születésének 105. évfordulóján, Pravec, 2016.  
<http://balkanec.bg/pravets-chestva-105-godini-ot-rozhdenieto-na-todor-zhivkov-32288.html>



Unió és bolgár zászlók Zsivkov születésének 106. évfordulóján, Pravec, 2017. <http://balkanec.bg/106-godini-ot-rozhdenieto-na-todor-zhivkov-36116.html>



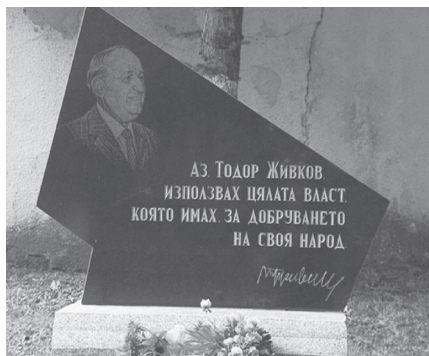
A plakáton: meghívó a Todor Zsivkov elvtárs születésének 102. évfordulója alkalmából rendezendő ünnepségre, Pravec, 2013.  
<http://pirinsko.com/todor-jivkov-sam-si-opredelq-rojdeniq-den-25380.html>



Meghívó a Zsivkov születésének 106. évfordulóján tartandó ünnepségre, Pravec, 2017.  
<http://balkanec.bg/predstoyasheto-106-godini-ot-rozhdenieto-na-todor-zhivkov-36070.html>

szov óvó tekintete előtt kezdődött, bár hivatalosan a BSZP és Pravec önkormányzata kezdeményezték. Az önkormányzat élén Rumen Gyninszki<sup>2</sup> BSZP-tag polgármester állt, aki zsvikovistának vallotta magát, és bizonyítottan a kommunista biztonsági erők ügynöke volt. Az első ilyen évfordulós ünnepség 2010-ben zajlott le Pravec-ben. Zsivkov akkor lett volna 99 éves. Szerény rendezvényt tartottak, a sajtó alig vett róla tudomást. A következő évben, a néhai diktátor centenáriumán már a

bolgár zászló is ott lobogott a szobor mellett. Amikor Bulgária már fél évtizede az EU büszke tagja volt – 2012-ben, a 101. évfordulón –, a szobrot bolgár és uniós zászlók vették körül. (Valószínűleg ezzel akartak megszabadulni a parlamentben abban az évben meghozott, Zsivkov-ellenes, „A bulgáriai muszlimok erőszakos asszimilációját elítélő határozat” stigmájától.) Ezek a zászlók nyomtétatosan hiányoztak 2013-ban, a 102. évfordulón, amikor Boriszovnak egy évre át kellett engednie a miniszterelnöki tisztet – majd mind a bolgár, mind az EU-zászlók visszatértek 2014-ben, a 103. évfordulóra. Boriszov ismét miniszterelnök lett, és éppen szeptember 7-én foglalta el hivatalát. Zsivkov születésnapja meghozta politikai szerencsését. S azóta az uniós és bolgár zászlók állandó díszletei lettek a Zsivkov születését



„Én, Todor Zsivkov, a rendelkezésemre álló minden hatalmat népem javára fordítottam.”  
<http://www.botevgrad.com/news/27010/Pravchani-polojiha-cvetya-pred-pametnikana-Todor-Jivkov/>

megünneplő, évről évre megtartott rendezvényeknek – mind a mai napig. Mintha Zsivkov elvtárs nem csupán derék, nemzeti kommunista lett volna, hanem az európai integráció egyik alapító atyja, s mintha soha nem kérte volna Bulgária felvételét a Szovjetunióba. Talán mégis jobban illene oda Vlagyimir Putyin Eurázsiai Uniójának zászlaja (EaU, alapítva 2014-ben), mint az Európai Unióé, nem? Biztos vagyok benne, hogy ha Zsivkov hatalmon maradt volna, és bebetonozza a kommunista rendszert Bulgáriában – miként ma Lukasenka Fehéroroszországban –, akkor az ország feltétlenül az EaU-hoz csatlakozik, és nem az EU-hoz. Az is igen valószínű, hogy hazájának NATO-tagságát Zsivkov a legfelháborítóbb botrányként élte volna meg.

Interjúiban és beszédeiben Boriszov elismerően szokott szólni Zsivkovról, „a bolgár nép nagyszerű atyuskájáról”.<sup>3</sup> Úgy tűnik, Boriszov nem érzékeli, mennyire nevetséges ez az elnevezés, amely a mindent átfogó bolgár nacionalizmus jegyében összemossa a kommunista totalitarizmus, illetve a demokrácia markáns különbségeit, a szovjet uralom, illetve az európai integráció ellentétét. Zsivkov elsősorban amiatt bukott, mert a gorbacsovi peresztrojka piacbarát reformjainak gyors változásokat hozó korszakában rosszul irányította a bolgár gazdaságot.



Bojko Boriszov hadnagy 1982-ben.  
<http://sochbg.com/2014/02/лейтенант-бойко-борисов-в-униформа-1982-г.html>

Ugyanakkor Zsivkovnak a kommunizmus utáni növekvő népszerűsége közvetlenül kapcsolódik az ország nem bolgár – vagy nem *elég* bolgár –, azaz iszlám hitű török és roma csoportjainak üldözéséhez. Zsivkov már a késő hatvanas években megszüntette a török nyelvű kisebbségi oktatási rendszert. A hetvenes évek elején kötelezték a romákat és a pomákokat (szláv ajkú muszlimokat), hogy „iszlám-arab” személy- és családnevüket „szláv-bolgárra” változtassák. A cserét 1984–85 telén, erőszakos, katonás névváltoztatási kampány keretében vezényelték le; az akció céltablája az ország egymilliós török kisebbsége volt. Az asszimilációs kényszerintézkedést az



Bojko Boriszov testőr és a vád alá helyezett Zsivkov a tárgyalóteremben, Szófia, 1991.  
<https://bivol.bg/zhivkovsatrap.html>



Bojko Boriszov testőr és a diadalmas Zsivkov Pravecban, 1995 május.  
<http://www.desant.net/files/news/2012/08/06/134423680461485.jpg>

elhunyt elődökre is kiterjesztették, s nem elég, hogy átírták a hivatalos születési, házassági és halálozási anyakönyveket, még a sírkövek feliratait is meg kellett változtatni. A megmaradt mecsetek legtöbbször szintén bezáratták. Betiltották az idegen, „bolgártalan” nyelvek – vagyis a török és a cigány – használatát, miként a „muszlim” viseletet, valamint a muszlim ünnepeket és eseményeket (ideértve a körülméletlenséget is). A névváltoztatás erőszakos kikényszerítése és a muszlim kultúra betiltása több tucat áldozatot követelt, majd szükségessé vált a dunai Belene-szigeten található sztálinista koncentrációs tábor újbóli megnyitása is. Viszont a Zsivkov-kormány bejelentette, hogy az 1985-ben megtartott utolsó (kommunista) népszámlálás szerint semmiféle etnikai, nemzeti, nyelvi vagy vallási kisebbség nem maradt Bulgáriában. Az országból „valóban tiszta” nemzetállam lett.

A bejelentésnek ellentmondott a kommunista Bulgária egyetlen tömeges, alulról szerveződő ellenzéki mozgalma, melyben szinte kizárólag törökök és muszlimok vettek részt. 1989 áprilisában a kommunista országban példa nélküli tüntetéseket és számos éhségstrájkot szerveztek, hatvanezer ember részvételével. Zsivkov nyomban reagált, és a megmozdulások feltételezett vezetői közül ezret már májusban a semleges Ausztriába és Jugoszláviába száműzött. Majd úgy határozott, hogy megfelel – tízről öt százalékra csökkenti – a bulgáriai törökök számárányát. Hivatalosan persze egyetlen török sem élt Bulgáriában, úgyhogy a dokumentumokban „bolgár mohamedánként” hivatkoztak rájuk. 1989. május 29. és augusztus 22. között mintegy 360 000 törököt és muszlimot üldöztek el Bulgáriából. Ez volt a második világháború és az 1991-ben kitört jugoszláviai háborúk közötti időszak legsúlyosabb etni-



Bojko Boriszov testőr és II. Szimeon ex-cár.  
<http://www.alarmanews.com/с-много-хигър-ход-премисра-бойко-борис/>

kai tisztogatása Európában. (Ellentétben az említett háborúkkal, ez a tisztogatás Bulgárián kívül teljeséggel feledésbe merült, sőt a legelső monográfiát is csak 2018-ban publikálták róla.)<sup>4</sup> A száműzöttek augusztusban elkezdtek óvatosan visszaszivárogni, s miután Zsivkovot kommunista kollégái 1989. november 10-én elmozdították a hatalomból, a folyamat felgyorsult, végül nagyjából az elűzöttek fele tért haza.



Bojko Boriszov üzletember az átmenet idején.  
<http://razuznavane.com/?p=16910>

S hogy Zsivkovnak még jobban fájjon, az őt követő kommunista kabinet visszaadta a bulgáriai törökök és muszlimok polgári és politikai jogait. Ezzel roppant módon feldühítették a bolgár nacionalistákat, akik 1990 januárjában többszázezres tüntetéssel tiltakoztak a döntés ellen. Félő volt, hogy kitör az etnikai alapú polgárháború, sőt még egy katonai konfliktus sem látszott lehetetlennek Törökországgal.

Sem Zsivkovot, sem kormányának tagjait nem vonták felelősségre az etnikai tisztogatás miatt. A korábbi Jugoszlávia miatt létrehozott hágai Nemzetközi Törvényszék (ICTY) 1993-ban alakult meg, mikor még dúltak a jugoszláviai háborúk, de hasonló törvényszék gondolata Zsivkovék 1989-es tetteivel kapcsol-



Bojko Boriszov, a Belügyminisztérium főtitkára, 2003. <http://e-vestnik.bg/16071/prisadana-ot-strasburg-sreshtu-borisov-e-samo-nachaloto/>; <https://www.mediapool.bg/boiko-borisov-e-noviyat-kmet-na-sofiya-news110798.html>

latban föl sem merült. A nemzetközi közösség és Bulgária egyaránt hagyta, hogy hallgatás fedje el az 1989-es tisztogatást. S mégis, hiába tűnt lehetetlennek, és hiába váltotta ki a kommunistából lett bolgár nacionalisták szívós ellenállását, 2012. január 11-én néhány, az elveihez ragaszkodó, s a demokráciában hívó bolgár parlamenti képviselő meggyőzte a Házat, hogy elfogadják a nagy jelentőségű „A bulgáriai muszlimok erőszakos asszimilációját elítélő határozat”-ot.<sup>5</sup> Fontos, hogy a képviselők egyhangúlag elismerték: „1989-ben több mint 360 000 török származású bolgár állampolgár kiutasítása a totalitárius rezsim által elkövetett etnikai tisztogatás” volt. Boriszov kormányon lévő, Polgárok Bulgária Európai Fejlődéséért (GERB) nevű pártja is megszavazta a határozatot. De ezt

nem követte semmiféle vádemelés, az áldozatok és családtagjaik anyagi természetű kártérítéséről nem is beszélve. És az sem lehet véletlen, hogy a határozatról világszerte mit sem tudnak a kutatók – még hivatalos angol fordítása sem született.<sup>6</sup>

Újra eljött szeptember 7-e. Idén, 2018-ban Zsivkov születésének 107. évfordulója esik erre a napra. A dátum kétszeresen is szimbolikus, hiszen egybeesik a „nagyyszerű atyuska” halálának 20. évfordulójával. Az EU és Bulgária zászlói ismét büszkén lengenek Pravecben, a Zsivkov-szobor mellett. Országos és helyi politikusok jelennek meg az ünnepségen, Zsivkov családtagjainak és elszánt híveinek társaságában. Törököt, romát vagy muszlimot nem hívtak meg, nem lennének szívesen látott vendégek. A kutya sem törődik az



Szimeon Szakszkoburgotszki miniszterelnök és Bojko Boriszov belügyminisztériumi főtitkár, 2004.  
<http://rf-smi.ru/evropa/18032-etot-smeshnoy-premer-bolgarii-boyko-borisov.html>



Bojko Borisov, Szófia főpolgármestere, 2005.  
[http://www.factor-news.net/index\\_php?cm=2&ct=1&id=5891](http://www.factor-news.net/index_php?cm=2&ct=1&id=5891)

érzéseikkel, és a véleményüket sem kéri ki senki. Egy árva török tan nyelvű kisebbségi iskola sincs Bulgáriában. A törvény diszkriminatív alkalmazása miatt gyakran a földdel teszik egyenlővé a romák házait – tősgyökeres bolgárokkal szemben sohasem járnak el így. Rossz szemmel néznek azokra, akik törökül vagy cigány nyelven szólnak meg nyilvános helyen. Egyfelől Borisov miniszterelnök rendre kárhóztatja a kommunizmus bűneit, beleértve az 1989-es etnikai tisztogatást.<sup>7</sup> Másfelől tudja, hogy a választók csendes többsége bolgár nemzetiségű, s ők továbbra is az etnikailag „tisza” Bulgária zsvikovi elképzelésének bűvkörében élnek. Borisov hallgatlagosan legalább annyira egyetért a praveci ünnepléssel, mint amennyire vonakodik szót ejteni arról az időszakról, amikor – 1982-től 1990-ig – a kommunista Bulgária Belügyminisztériumában szolgált, hadnagyi rangban. Lehetetlen, hogy a hivatalban

lévő bolgár miniszterelnök így vagy úgy ne lett volna részese az 1984–85-ös névváltoztatási kampánynak és az 1989-es etnikai tisztogatásnak. Az utóbbit, ha zavarosan is, de maga is elismerte, ám semmiféle részlet, pláne bizonyíték nem került elő a közreműködéséről.

Tudtommal Bojko Borisov az egyetlen olyan vezető politikus az Európai Unió tagországaiban, aki előre megfontolt szándékkal, szégyentelenül dicsőíti egy etnikai tisztogatás irányítóját. Mi több, engedi, sőt bátorítja egy totalitárius diktátor személyi kultuszát, amely oda nem illő módon virágzik az EU zászlaja alatt. Kérdés, hogy ez most felháborító botrány-e, vagy az új politikai vonal, melyet vakon követ az Unió? Miért nem tiltakozik Brüsszel? Vagy arra kell felkészülnünk, hogy egy szerb vezető nemsokára hivatalosan fog ódákat zengeni a népirtó Slobodan Miloševićről, esetleg egy olasz



A korábbi cár és miniszterelnök találkozása korábbi testőrével, a hivatalban lévő miniszterelnökkel, 2017. <http://glasove.com/categories/komentari/news/caryat-sklyuchi-sdelka-sborisov-vliyanie-sreshtu-imoti>

politikus Mussoliniról vagy egy osztrák Hitlerről? Ezt is megengednék nekik? Ezt akarná Európa, ami oly kísértetiesen hasonlít az 1930-as évek önkényuralmi rendszereire? Hát nem a 20. századnak ez az elátkozott évtizede vezetett közvetlenül a náci totalitarizmushoz, amely hamarosan elborította Európát a második világháború idején? S nem ez vezetett később oda, hogy 1945-től 1989-ig átengedték a lerombolt földrészt felé a szovjet totalitarizmusnak?

Ezúttal a látszatra ártalmatlan Zsivkov-kultusz lehet az első lépés egy hasonló, totalitárius szakadék létrejöttéhez. A megátalkodott etnikai tisztogató és diktátor személyi kultusza. Amely napjainkban az Európai Unió zászlaja alatt virágzik, s amelyről senki sem akar tudomást venni Európában. Lehet, hogy hamarosan késő lesz.

2018. szeptember 7-én

FORDÍTOTTA BARABÁS ANDRÁS

## JEGYZETEK

---

1. Köszönöm Catherine Gibson (European University Institute, Firenze) and Rumén Avramov (Felsőfokú Tanulmányok Központja, Szófia) hasznos megjegyzéseit és tanácsait. Cikkem esetleges pontatlanságaiért természetesen egyedül én vagyok a felelős.
2. <http://balkanec.bg/agenti-na-darzhavna-sigurnost-uporitiv-zhelanietosi-da-upravlyavat-pravets-499.html>
3. <https://frognews.bg/novini/borisov-tsaria-jivkov-kato-dva-universiteta.html>; [https://www.webcafe.bg/webcafe/da-go-weba/id\\_1382478981\\_Tato\\_veche\\_ne\\_e\\_na\\_moda](https://www.webcafe.bg/webcafe/da-go-weba/id_1382478981_Tato_veche_ne_e_na_moda); <https://www.dw.com/bg/мѢдрецѢТ-от-правецѢ/a-16249943>; <http://19min.bg/news/4/11553.html>; [https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2011/09/07/115152\\_borisov\\_iska\\_ocenkata\\_za\\_todor\\_jivkov\\_da\\_si\\_ia\\_dade/](https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2011/09/07/115152_borisov_iska_ocenkata_za_todor_jivkov_da_si_ia_dade/); [https://www.blitz.bg/politika/borisov-progovori-otkroveno-za-tato-tsarya-i-vlizaneto-si-v-politikata-video\\_news595856.html](https://www.blitz.bg/politika/borisov-progovori-otkroveno-za-tato-tsarya-i-vlizaneto-si-v-politikata-video_news595856.html)
4. Tomasz Kamusella. 2018. *Ethnic Cleansing During the Cold War: The Forgotten 1989 Expulsion of Turks from Communist Bulgaria*. London: Routledge. <http://www.routledge.com/Ethnic-Cleansing-During-the-Cold-War-The-Forgotten-1989-Expulsion-of-Turks/Kamusella/p/book/9781138480520>
5. <http://www.parliament.bg/bg/declaration/ID/13813>
6. A határozat nem teljes és nem hivatalos angol fordítása itt található: <http://eureconciliation.eu/2012/01/25/bulgaria-condemns-communist-turkish-assimilation/>
7. <https://www.dnes.bg/politika/2008/10/31/pravozashtitnici-borisov-opravdava-tejko-prestyplenie-na-komunizma.60011,4>

## Hazabüszkeségről

### Mikor volt utoljára büszke Magyarországra?

Marianna Birnbaum: „Maga mikor volt utoljára büszke Magyarországra?”

Esterházy Péter: „Utoljára a Zsózsó nevű lányomra voltam büszke.”<sup>1</sup>

„Az embernek az országához nem azért van heves viszonya, mert az a létezők legjobbika – mondja Esterházy Péter –, hanem mert az övé.”

És ha már elvették tőle? Ha már az őt számkivető, idegennek és ellenségnek bélyegző másoké? Nem török, tatár, német vagy orosz megszállóké, hanem ugyanolyan magyaroké, mint te vagy én? Vagy mégsem olyanoké? Akkor kihez és mihez fűz heves viszony?

Mi, magyarok, mindenkitől megtanultunk félni, kivéve magunktól.

---

Részletek Lengyel László *Kis politikai erkölcstan* című, a Helikon Kiadónál hamarosan megjelenő könyvéből.

### Az elfedett haza

Márai 1942-ben az *Ég és földben*: „A hivatalos hazában, a történelmi hazában, a címeres és törvénytáras, a rendőrös és katonás, a lobogós és jelszavas hazában mindig, újra, egyre makacsabbul, egyre fájdalmasabb figyelemmel, kitartással, gyöngédséggel és elnézéssel kell megkeresni az igazi hazát, amely talán a nyelv, talán a gyermekkor, talán egy utca, melyet platánok szegélyeznek, talán egy kapualj, ahol álltam valamikor, s egy dallamot hallgattam, mely az emeleti lakás nyitott ablakán át szállongott a világba, talán ez a szó: »esthajnal!...« Mindig kereselem ezt a hazát, annál makacsabb szeretettel és figyelemmel, ahogy a másik, a hivatalos és történelmi, a címeres és lobogós, elfedi előlem.”<sup>2</sup>

Szép. Jó mondatok. De nem tudom feledni, hogy amikor e mondatok születtek 42 januárjában, Thomas Mann már a maga tanáros

előadásában elmondta a BBC-ben a zsidók tömeges kiirtásának tervét és tényét. Majd április 20-án Radnóti megírja az *Egyszer csak* című versében: „Mint fegyházban a villany, ha kacsint, / tudják bent a rabok s tudja az őr odakint, / hogy az áram mind egy testbe fut össze, / hallgat a körte, a cellán árnyék szalad át, / s érzik ilyenkor az örök, a foglyok, a férgek a perzselt / emberi hús szagát”. Júliusban bevonul munkaszolgálatra. Margitta. „A főuccán megállunk pihenni. A gazdaszkülsejű, ostobaképzű ifjonc kötekedik: »Rommel csapatait várjuk, nem ezt a csürhét.« Nem érdekel. De amikor elindul az úton és mellbevág teljes erejéből egy tincses öreg zsidót, megcsikordul a fogam.”<sup>3</sup> Hagymádfalva. „A munkáról a falu felé jövet ebédszünetben egy 5 éves forma kislánykával beszélgetek. Hogy hívnak? A könyvbe írt nevemet kérdi? Azt. Megmondja a családi nevét. És otthon hogy hívnak? Szeréna. Nyolc éves, iskolába még nem járt, s ez nagyon fáj neki. De már kétszer kértek meleg ruhát és cipőt s – nem kapott. Az apja alkalmi munkából él, most vályogot vet benn az udvarban. Értelmes, ragyogó arcú, kedves lányka. Szégyenkezem. A nemzet helyett.”<sup>4</sup>

Bálint György a Margit körúti fegyházban ül áprilistól szeptemberig, hogy majd novemberben büntet-

tő munkaszázaddal kerüljön a Don mellé a halálba. Rejtő Jenőt Nagykátán nyeli el először a munkaszázad, majd onnan ő is a Don mellé megy meghalni. Vihar Béla Sepetovkában írja meg az *Önarckép 1942* versét: „Ütött, kopott Károli-bibliát / s egy kötetnyi József Attila verset – / háztízszakomban vittem a hazát / két ingem közé belefért a nemzet.”

A jó ég tudja, hogy én mit vinnék magammal.

Márai, akár a magyar haza vagy a magyarok Istene nem néz oda. Külön művészet, hogy 1943-as, magának írt naplója több mint száz oldalán, hogyan tud hallgatni a Don kanyarnál elpusztult százezer magyarról. A zsidó sorsról is mindössze ennyi: „B. katona most, Mussolini bukása napján felügyel a bevonuló zsidó munkatáborosokra. Egy somogyi baka nézi a bevonulókat és ezt mondja:

– Hadnagy úr, ezek a zsidók szabotálnak.

– Miért gondolod?

– Látom, hogy nem szenvednek.”<sup>5</sup>

Hagyjuk az irodalmat és művészetet. Ugyanúgy elfedi a hazát, mint a hivatalos zászlós és a címeres. Takács Ferenc adonyi honvéd őrzővezető, Kijev mellett kőműves szakmáját gyakorolta, amikor a honvéd sírok emlékművét állította. Sem ő, sem senki nem tehetett róla, hogy a temető dombjáról lelátott a homokos partra, ahol a német kivégző

osztagok éppen belelőtték a zsidókat az árokba. Rettetve bújt a sír mögé: ezek, miután ezt láttam, nem hagyhatnak élve. A haza ezután az arasznyira szemmagasságban lévő védelmező kő, a majsai verem fala, ahol először katonaszökevényként a magyar tábori csendőrök és a németek, majd az oroszok elől bujkált. Az ágy a szuterénben, ahol még évtizedekkel később is reszketve ugrált és ordított álmában. Igen, jövődő apósomnak ez volt a haza. Ne fedje el előlünk ezt a véres, szaros-hugyos, rideg és hideg, éheztető és számkivető, pincemély és utcasarki hazát semmilyen szép szó, esthajnal és elalél – a haza ez is.

## A Világosság Udvaráról

Két magyar író beszélget 1987-ben – egy illegálisan megjelent szamizdat folyóiratban olvasom. Az egyikük, idős népi-nemzeti író, Cseres Tibor, az Írószövetség elnöke. A másik, Eörsi István urbánus költő és drámaíró, ellenzéki. Írásai betiltva.

Mindketten jó írók. Mindketten tisztességes és becsületes emberek. Mindketten utálják a fennálló rendszert. És egymást. A Kádár-kor végén vagyunk, de senki se tudja, hogy a Kádár-kor végén vagyunk.

– „Nem vagy benne a magyar irodalomban az első harmincban. Konrád sincs. Ő jelen van a német, a

francia, sőt, az amerikaiban is, de a magyarban nincs.

– Esterházy is megjelenik németül, a sajtó dicséri, pedig ő nem ellenzéki.

– Őt másért dicsérik, mint titeket.

– Őt miért?

– Hát a származása miatt.

– Azért tud írni is.

A hivatali szobát lassan homályba vonták a decemberi délután árnyai. Lichthof – gondoltam –, lichthofban ülök, egy lichthof-elnökkel, aki ezt a lichthofot – hadd kérjem kölcsön Babits zseniális verscímét – a Világosság Udvarának látja, érzi, éli át.”

Előveszem Babits Mihály versét.

„*Lucus a non lucendo* – mert valóban / a világosság nem hatott ide / s mélyét nem érte soha napsugár, / csak oly kevéssé mint a kútak mélyét, / csak peremén vetett rövid szegélyt / napszak szerint, felváltva, más falára. / Mélyén tojánhéj, váza cserepe, / csont, konyharongy, üvegnyak, toll, szemét / és újságfoslány, széttépett levél / ki tudja kinek írása rajta? – / szüz összevisszaság között hever / szemtől bizonytalan időre rejtve.”

Az újságfoslányban és a széttépett levélben a mi írásunk évtizedekkel később – bizonytalan időre rejtve.

Az ám, hazám.

## Barbárok/Magyarok

Ki ne tanulta volna Móricz Zsigmond 1931-es novelláját a *Barbárok*-kat? Ki ne emlékezne ezekre a szótlan magyarokra? Veres juhászra, aki jó, hogy megszerezze Bodri juhász rézveretes szíját s birkanyáját? Az agyonvert apára és fiúra, kik ott nyugosznak mindaddig a körtefa alatt, amíg a hűséges kutya ki nem kaparja őket. Az asszonyra, aki jár-jár, hogy megtalálja őket. És végül a kilincsen lógó szíjra, mely megtöri a veres juhász konok tagadását.

### „Magyaros keménység”

Aligha emlékszik valaki Móricz, a Nyugatban 1910-ben megjelent írására az *Ökörítóra*<sup>6</sup>, amelynek könyörtelen alapossággal megírt tárgya, hogy a szénáscsűrben tartott falusi bálon bent égett a falu nagyja.

„Háromszázhuszonöt halott, kilencvenkilenc sebesült.

Mind halottaim, valamennyit gyászolom.

Földieim, véreim, s ami a művészek talán legfontosabb: a modelljeim! Ott tanultam megismerni nemcsak a magyar parasztot, hanem az embert is.”

De milyennek?

„Ha idegen ember kerül közéjük, s csak látja őket, csak beszél velük, de semmi anyagi érdek nem hozza

igazi viszonyba velük, akkor egészen a sablonos magyar parasztirodalom szemével látja őket: csupa daliásság, okosság, kedves magabiztosság, remek humor, hatalmas tréfaképesség, erős munkabírás, úri mulatni tudás és csupa tetsző, szeretni, dicsérni való tulajdonság ékesíti őket. De ha úgy esik, hogy érdek, anyagi érdek, pénzkérdés hozza össze az idegent a paraszttal, kellemetlenül és dühösen veszi észre, hogy ravasz, komisz, telhetetlen a paraszt, se istent, se embert nem ismer, s ezen a nyomon elindulva látja, hogy durva, szabadszájú, okatlanul makacs, megátalkodott, okos szóra nem hallgat, amellet lomha, rendes munkára nem való, s fajtalan, lelketlen... És örül, ha végül ép bőrrel szabadul közülök.

Mi is történt Ökörítón? A szomszéd falvakban már van rezesbanda, na hát lesz nekik is! De olyan, hogy olyan nincs több a megyében. És neki a falunak, neki a környéknek, fel kell hajtani a népet, itt legyen mindenki húsvét vasárnapján! mert olyan bált kell csinálni, amilyen még nem volt! Azért is kell vasárnapra tenni, ünnep első napjára, ami eddig rettenetes szentségtörés lett volna! Táncolni ünnep első napján! De mit, ott egye meg a fene a papokat, ahun egy kicsírázott, szakadjon rájuk az ég meg egy darab isten!...

Ez a tónus az, ami az egész életükben uralkodik, s ami megteremtette a rettenetes bajt.

Beszögezték a kaput? Hát persze, hogy beszögezték! Hogyne szögezték volna, mer még a császár se jön be ott fizetés nélkül! Próbálja meg! Míg a koronát le nem teszi! De még be se néz oda korona nélkül senki!

Ha jött volna egy bölcs ember, aki megmagyarázza nekik, milyen veszély fenyegeti őket, ugyan ki hallgatott volna rá a bortól, kedvtől és mesterségesen eldurvított magaerejétől elvadult nép közül? Senki.

– De barátom, mindenki odaég, ha beszélnek a kaput!

– Égjen, de pénz nélkül nem jön be senki.

– De nem az ég oda, aki nem fizet, hanem maguk, akik fizetnek.

– Ég az isten! Sose égett még oda senki.

Azzal otthagyja a bölcs embert ez az egy is; mert mind csak a maga feje után okos, s csak arra hallgat, amit a falu mond. A faluban pedig a »magyaros keménység« a divat, s még a lányok is olyanok akarnak lenni. Más ma ezekre nem hat, csak a falu, se szép szóval, se rosszal; a jó tanácsra siket, a paranccsal szemben dacol.

Ennek a »magyaros keménységnek« adták bizonyosságát a környékbeli falvak, mikor másnap megtartották a táncmulatságot. A lapok felháborodva írták Komlódtótfaluról, hogy másnap táncolt. Látszik, hogy aki írta, nem ismeri ezt a népet. Persze, hogy táncolt, hát Budapesten nem tartottak meg valami bált amiatt,

mert elsüllyedt egy hajó valahol háromezer utassal, vagy mert Messina romokban hevert? Komlódtótfalutól Ökörítő csaknem olyan meszsi van, mint Budapesttől Messina! Azok nem szomszéd falvak, közbe esik Szamosbecs, Sima, Tatárfalva, Sályi, Szamosújlak, Porcsalma, s ez a hat falu úgy elválasztja őket egymástól, hogy bár két-három óra járás az egész távolság szekéren, mégis elegen vannak Tótfaluban, akik sohasem voltak életükben Ökörítón, s annyit tudnak róla, hogy az ököritóiak náluk mennek keresztül Szatmárra.

S ennek a magyaros keménységnek az ököritói szerencsétlenek akkor adták legfőbb bizonyosságát, mikor meglátta az eszeveszetten, durván, nagy erővel táncoló tömeg azt a felfutó tűzcsíkot, amely a belobbant lámpából szikrázott a száraz lombokon a tetőig.

Ebben a pillanatban teljesen elvesztette az az ötszáz emberi lény mindazt a kultúrát, ami a sokezer éves szellemi művelődésből rájuk jutott. Fenevadakká változtak, nemcsak a rémület hatása alatt, de azért, mert arra voltak ők ránevelve, hogy ebben a percben nyers állatokká legyenek. A táncoslegény ökölrel ütötte el a lányt, ordítva vágott előre, s egy másodperc alatt földre voltak tiporva az elöl állók, akik az út sodrában állot-

tak s nem a kapu felé rohanókéban. És senki nem ért a kapuhoz, hanem két lépésre attól eleven máglya nőtt az önmagukat tönkretévő boldogtalanokból. A jelenlevő emberi erőnek semmi része sem használódott el a kapu kitörésére, s a hirtelen lecsapó füstben és tűzben a legparányibb emberi ész és akarat nélkül mintegy szétrobbanva sült ki az emberi testekbe töltött energia. Alig, alig néhányan mentek ki a nyitott kisajtón, s jellemző, hogy volt legény, aki kívülről, tehát a szabad ég alól, tiszta ésszel tört be, s így az emberhalom alól ki tudta vonszolni a hűgát, s épségben vitte ki a pokolból. Ellenben a többiek, a boldogtalan állatok ott veszttek, mintha csak nem is az isten képére teremtett lények lettek volna, hanem kosok és bárányok a tűzben. És fölfelé meredt a karjuk és a szemük, s amikor annyira nőtt az emberhegy, hogy elérték róla a valami három méter magasságban levő nyílást, a csűr falán, azon ugráltak ki az égő emberek, s így megmenekültek mintegy százan. És a letapodtak visszarángatták, akit tudtak, s volt, akit egészen ketté szakasztottak.”

Volt Móricz Zsigmond és volt *Nyugat*, hogy kimondja: „Ha felelős a magyar paraszt azért a durva és elmaradott és nyers lélekért, amelyet a legegyszerűbb megfigyeléssel meg lehet állapítani nála, százszorta jobban felelősek az összes felettes hatóságai, amért nem képesek reájuk

hatni s a lelkükben levő rendkívül nagy értékű anyagot igazi kultúrával kiművelni.”

Ma nincs Móricz és nincs *Nyugat*, nincs, aki kimondja: ha felelős a magyar társadalom a durva és elmaradott és nyers lélekért, a „magyaros keménységért”, akkor százszorta jobban felelősek urai, akik e durvaságot, elmaradottságot, nyersességet nem civilizálni, finomítani igyekeznek, hanem e népet „magyaros keménységre” ingerlik. Hallom, ahogy a kaput, az urak tanácsára, itt-ott parancsára, éppen beszegelek.

Hajnalban Mészöly Miklós *Volt egyszer egy Közép-Európa* című kötetét forgatom. Nem jó. Nem tetszik. De az utolsó írás, az 1984-es *Levél a völgyből* a következő szikár történetet hordozza.

### *Mire a krumpli megfő*

„Pósáéknál voltam látogatóban, akik a völgytoroknál lagnak. Már az asztalnál ültünk, mikor megtudtam a téli történetet: hogy Zsoli nincs többé. Nagyon szerettem a kuttyájakat, és a két öreget is nagyon szerettem. Mintagazdák, jó emberek, a lelküket kiteszik, ha segíteni kell, egész életükben gürcöltek, nem panaszkodtak, sorsot vállaltak. Télen az asszony rájött, hogy Zsoli lopkodja a

tojást. Az ember nem volt hajlandó végrehajtani a büntetést. Az asszony erre, az öreg távollétében, zsineget kötött Zsoli nyakára, s fellógatta a fűrészbakra. »Nem kell azt magasabbra – magyarázta –, csak a lába ne érje le a földet.« Kérdeztem, hogy hamar vége lett-e. »Mire a krumpoli megfőtt« – mondta. Csak akkor nézett ki újra az udvarra. Tél volt, lucskosodott a hó, az ember délfelé jött haza. Pósné azzal fogadta, hogy menjen ki a bakhoz, takarítsa be a maradékot a szurdikba. Az öreg akkor eszmélt föl. Nem akarta sehogy a bakról leemelni a kutyát, csak akkor fogadta el, mikor az asszony levette. S kivitte a szurdikhoz, ledobta martaléknak a kásás hóba. Éppen tizedik évét töltötte náluk Zsoli, az anyja mellől kapták, majdnem szopósként. Mikor visszaballagott a házhoz, tréfára vette, amit különben képtelen lett volna megfogalmazni, de valahogy mégis szót kért. »Bemehetnek?« – kérdezte a kapun kívülről; mármint hogy ő, és veszély nélkül-e. Az asszony azóta is önfeledtebben nevet az eseten, mint a férfi – ámbár így is illik; végül is az öreg mondta a váratlan csattanót. Pósné egyébként a macskájukat is fölakasztotta aznap. Különösebb panasz nem volt ellene – de »valahogy nem egyezett a természetünk«. S azt gondolta, akkor már új lappal kezdi: most van új kutya, új macska. Egy pillanatig zavartan nézek a derús, kék szemükbe.

De milyen jogon? Az egyidejű elintézés zavart? Az a csepp többlet, ami nélkül is meglett volna a nélkülözhetetlen »aszimmetria? Igaz viszont, hogy az új kutyát – mikor télen a dúvadaknak kitett méregbe beleevett s felpuffadt – az asszony két napig úgy kezelte s ápolta, hogy alig aludt közben. S hogy a kutya ne érezze magát egyedül, a nyakán tartotta a kezét – »fogtam a lelket benne« – mondja. S meg is gyógyult. Bobi különben sokkal látványosabban kedves állat, mint amilyen Zsoli volt; még akkor este én is megbarátkoztam vele. S ott is vacsoráztam náluk. Vacsora után elolvastuk az újságot, meghallgattuk a híreket a telepes rádión. S közben a nagy képes Bibliájukba is belelapoztam: még a hatvanas évekből való kassai kiadás. Nem én, az asszony kezdett felolvasni belőle a hírek után, nem titkolt célzatossággal. S elsőnek ezt: »A népet pedig, mely benne vala, kihozatá: és némelyét fűrész, némelyét vasborona alá, némelyét fejsze alá vetteté; némelyeket mézskemencén vitt által, és így cselekedék Dávid az Ammon fiának minden városával.« Pósné bólogatva tette hozzá, hogy amíg ez végképp ki nem megy az emberek természetéből, nem is lesz nyugság.”<sup>7</sup>

Egyetlen oldal. Nyugság pedig nem léssen. Előbb vagy utóbb jön magyar író, ki szó szaporítása nélkül

megírja, hogyan fog hozzá egy falu, hogy elüldözze azt, aki befogadna egy idegenből, háborúból menekült családot néhány napra. A férfiakat, akik komoly arccal latolgatják, hogy alaposan el kellene verni, vagy jobb fölgyújtani a házát. Az asszonyt, aki fölébreszti az urát, hogy menjen a többiekkel, kiszúrni az autó kerekeit. Az öreget, aki eltorzult arccal ordítja: ide, soha ne jöjjenek! A gyerekeket, akik ott nevetgélnek, amikor a család autókra rakja világát és megy. A vasárnap teli templomot és a felebaráti szeretetről prédikáló papot. Öcsény. Ökörítő. Száz év múlva, már senki se tudja a falu nevét.

## A nemzet megmaradásáról

Márai Sándor írja be naplójába 1948. március 15-én: „Ma száz éve szavalt Petőfi. Igaza volt?... Nem inkább Aranynak, Tompának volt igaza? Ők tudták, hitték, hogy egy nemzet akkor cselekszik történelmien, ha megmarad. Petőfi azt hitte, a nemzet akkor marad meg, ha cselekszik. Az idő most dönt – lassan – e perben.”<sup>8</sup>

Bizony, azt gondolom, hogy Petőfinak volt igaza: a nemzet akkor marad meg, ha cselekszik. És nekünk az a dolgunk, hogy erre a cselekvésre bíztassuk, segítsük, ha kell, vezessük.

Vagy mégse? Mi történne, ha miékként Petőfi és Arany közé se a *vagy*,

hanem az *és* szócskát illesztjük, ugyanezt tennénk a cselekvés és a megmaradás közé is. Tudni kell azt a legnehezebb feladatot is megoldani, hogy cselekedve is megmaradjunk, s megmaradva is cselekedjünk. De mi bizony rosszkor s rosszul cselekedve, szinte, hogy elvesztettük nemzetünket, máskor meg belemocsarasodva a megmaradásba, már nem tudtuk, hogy kik is vagyunk.

## Levélféle Petőfi Sándorhoz

Pilinszky János írja az *Új Ember*be, 1973. március 11-én: *Levél Petőfi Sándorhoz*. „Te: teremtés voltál, kivont kard, lovasroham. Lángész. Arany és Vörösmarty: érettség, fáradság, elhomályosuló elme. Te voltál a Fiú, ők voltak az Atya. Te voltál a vállalkozás, ők a lemondás. Fiú voltál, mint Mozart, ők Atya, mint Johann Sebastian Bach.

Egy dolog van azonban, amit Náladnál tisztábban senki sem képvisel. És ez az igazmondás. Itt mindig hozzád fordulok. Add, hogy veszélyeztetett alkatom és korunk labirintusában vergődve mindig vágyakozzam az egyenes útra, a Szép Szóra, egyszóval – az igazságra.”<sup>9</sup>

Olvas-ta-e ezt akkor valaki? Olvas-sa-e ma valaki? Fogja-e olvasni ötven év múlva valaki?

## Polgárokról és patriótákról

Olvasom Márai naplójában az 1954-es bejegyzést: „Proust regényében a combrayi polgárság nem érti, hogy a helybeli tőzsdeügynök fia, Swann, hogy járhat látogatóba a Faubourg Saint-Germain szalonjaiba, miért ebédel az Elysée-ben, miért vacsorázik a walesi herceggel – nem értik, mi szüksége van erre, mikor »igazi polgár«, tehát abba a szigorúan zárt életkörbe tartozik, amelyből a rangérezékű polgár nem akar kilépni. A polgár szemében igazán »eltévedt fiú«, aki hercegekkel vacsorázik, s talán még inkább »déclassé« az ilyen, mintha csavargókkal töltené az estéit. De ilyen polgárság csak Franciaországban volt – s talán még nálunk. Őseim, a szász polgárok, akik egy színes, érdekes nép földjére jöttek mint pionírok, s aztán városokat és városi műveltséget építettek ott, szigorúan polgári törvények szerint éltek. A városokat körülkerítették magas fallal és privilégiumokkal, s nem engedték oda be a nemest, sem a pór népet. Gőgösök voltak, felfelé és lefelé, mert polgárok voltak, tehát rangjukat nem »Istentől kapták«, hanem két öklükkel szerezték. A városfalakon belül építettek polgári rendtartást, házakat, nemes bútorokkal és ritka használati tárgyakkal, céhekkal, jogszabályokkal, ünneppel, zenével és irodalommal. És soha nem »vegyültek«, felfelé sem, lefelé

sem. Nincs Magyarországon egyetlen szász »gróf«. Polgárok maradtak, akkor is, ha nemességet kaptak. A bugrisság, amely később elfoglalta helyüket a magyar közéletben és a mohón majmolt »magasabb« életformákat, tehát »déclassé« módon érvényesült: ezt soha nem érti. Különös fajta volt a szász. Erejét tudta továbbadni a világnak és mindenhol alkotott: például segített megalkotni, nemcsak a magyar városi műveltséget, hanem az *angol-szász* világot is. A sok mélymagyarkodás és *boche*ozás után egy napon talán erről is értelmesebben lehet majd beszélni.”<sup>10</sup>

### *Edd a kóser disznód!*

Nádas Péter emlékiratában leírja Herzl Tivadar és Mezei Ernő levélváltását a századelőről. Mezei Ernő Nádas dédapjának testvére volt. Liberális magyar zsidó, akinek Herzl dühösen az arcába vágja, hogy azért mond le a magyarországi zsidókról, mert a magyarságot és a liberalizmust választották a zsidó létezés helyett. „Dann können Sie mit Ihrem Patriotismus Schabbes machen” – írta Herzl. Nádas hosszan vívódik a fordítással, majd Forgách András segítő szívességével a „Tűzd a füled mellette a hazafiúságotat” változat mellett dönt. Engem ez inkább, a „legyen neked keresztény sábeszed”, „edd a kóser disznód” iróniájára emlékeztet.

Polgárok. Kelet-Európában liberális patrióta polgárnak lenni egyenlő a kóser disznóhús képtelenségével.

Nádas elemzése a dédszülői hagyományról: „Nem tudhatták, honnan tudhatták volna, hogy a magyar zsidó patriotizmus hagyománya kizárólag a függetlenségi harc, a szabadgondolkodás, az érett liberális demokrácia feltételei között életképes. Se szabadelvűként, se függetlenségiként nem láthatták előre, hogy az egyenjogúság napjai megvannak számlálva, s ugyan miként vannak megszámlálva. A magyar zsidó patrióta hagyomány csődjének minden tanulságát, mintegy fél évszázados késéssel, nekem kellett volna belátnom. De én nem láttam be, igazság szerint még ma sem látom be, hogy egyenlőségi igényem és magyar patriotizmusom életem két legjelentősebb tévedése lenne, habár jól tudom. Ők úgy látták, hogy a liberális alapelvek többé nem megkerülhetők az európai történelemben. Tévedtek. Nekem viszont nem volt hová lépnem, vagy nem volt hová visszalépnem se a liberális alapelvek hagyományával, se a magyar zsidó patriotizmusommal. Ha sikerülne kihúznom e két építőkövet a tudatomból, akkor az egész építmény összeomlana. Tévedésük nélkül szellemileg nem létezem.

Sokáig, nagyon sokáig fel sem fogtam, hogy az egyenlőség és a patriotizmus eszméje a dédapám moz-

díthatatlan szellemi hagyatéka a családban és a saját tudatomban. Holott a két egymást követő önkényuralmi rendszer egyikében sem lehetett vele mit kezdeni. Halott tudás volt.

Olyan öröklött magyar hazafiságot ápoltam egy életen át, amely csupán az én fejemben élt, a haza fejében igen korlátozottan, amennyiben a pátriának egyáltalán van feje.”

Nagyon okos és jó mondatok ezek. De csak akkor működnek igazán, ha ebből a liberális hagyományból, amelyet dédapám, Benedek Elek is osztott, kihagyjuk a zsidó szót, vagy a zsidó mellé belefoglaljuk még a német, román, szerb, horvát, cigány szavakat is. Igen, Benedek Elek és másik dédapám, Ferenczi Gyula, nagyapám, Lengyel Miklós és Szentimrei Jenő vagy Ady Endre és Bartók Béla egyaránt hittek nemcsak a jogegyenlőségben, de a társadalmi egyenlőségben is, a szellemi és az anyagi, az emberi és a nemzeti szabadságban, és valamennyien magyar patrióták voltak. Ahogy Babits Mihály és Kosztolányi Dezső, Kodály Zoltán és Dohnányi Ernő, Móricz Zsigmond és annyian mások.

Tévedtek. Nem tévedtek. Ráhetven évre, nekem, szabadság- és egyenlőségű magyar patriótának épp úgy nem volt hová visszalépnem, mint Nádasnak. A szabadság és függetlenség, az egyenlőség és

patriotizmus építőkövei nélkül semmit se érne mindaz, amit gondoltam, gondolok és gondolni fogok. Tévedés? Halott eszmék? Akkor az életünk is az.

Ottlík Géza és Esterházy Péter gyilkos iróniával és nyelvi leleménnyel írták le történeti osztályuk hibáit és erényeit, vállalva a nehéz felelősséget. Bibó István és Kosáry Domokos, Mészöly Miklós és Hankiss Elemér tárgyilagos tisztességgel és fájdalmas felelősséggel írtak a középosztály és a belőle sarjadt értelmiség meghasonlásairól. Déry Tibor és Örkény István, Spiró György és Nádas Péter különböző sarkokból, különbözőképpen néztek szembe univerzális és magyar patrióta felelősségükkel. Oravecz Imre és Závada Pál, Gazsó Ferenc és Gombár Csaba, mint annyian mások, akik a faluból vagy a városszélről jöttek, legyen az Békésszentandrás vagy Szajla, Herceggút vagy Tótkomlós, s váltak első generációs értelmiségivé, megjárták a Rákosi-, a Kádár-, a rendszerváltás-, majd az Orbán-rendszer utcáit és zsákutcáit. Együtt vagyunk a nemzet. Hittünk és csalódtunk. Reménykedtünk és reményt veszítettünk. Mindig építettünk és soha nem romboltunk – de látnunk kellett, hogy amit építettünk, újra meg újra lerombolják. Polgárok és patrióták.

## *Ki legyen a hősünk?*

Van Ottliknak egy kicsiny ceruza-jegyzete 1849. május 20-ról és 21-ről, Budavár ostromáról. Hentzi, a vár parancsnoka, miután ágyútűzzel nem képes lerombolni a Lánchidat, háromszor üzen Clark Ádámnak, hogy jöjjön a híd lánckamráit megszabadítani a víztől, hogy elhelyezhessék a robbanószerkezeteket. „Csak-hogy, aki kinyitotta a zsilipeket, és elárasztotta vízzel a lánckamrákat, az éppen a mérnök úr volt. Sejtette, mire készülnek Hentziék, és óvatosságból még a szivattyú hengerét is összetörte előbb, s csak azután ment haza lakására és feküdt ágyba, hogy semmi hívásra, üzenetre, fenyegetésre ki ne mozduljon onnan.”

„Másnap Görgey kitűzi zászlaját Budára, Hentzi belehal súlyos sebesülésébe, Clark Ádám pedig felkelhet végre ál-betegágyából. [...] Ki legyen a hősöm ezen a napon? Az alantas csökönyösséggel haláláig védekező Hentzi? Igazi ostoba katona, nagyon alkalmas drámai főszerepre, nekem mégsem tetszik. A rejtélyes, hiú, éles eszű Görgey? Mint Szemereinek, Kossuthnak, nekem is az a gyanú bujkál a szívemben, hogy ha győzött volna, a szabadság katonájából a győzelem diktátorává vedlik; s továbbmegyek: talán ő is érezte, hogy jelleméből ilyesfajta kényszerűség következik világosan, s azért kellett hibáznia, nehogy megverje az

osztrákokat, amit nem bírt volna elképzelni, mert nem akart elképzelni. Más szóval, a képzelete azért volt bátoratlan, mert sejtette, hogy a sikerével ő sem tudna egyebet kezdeni, mint visszaélni velük; mondhatjuk úgy is, bizonyos alázat fékezte cselekedeteiben, csakugyan rejtelmes, megfoghatatlan módon, belső erkölcsi egyensúlyként. [...]

Mit tegyek? Énnekem a sok katonára közt legjobban egy civil tetszik, Clark mérnök úr, akit látok aggodalmasan és szakértően vacakolni dugattyúival és hengereivel, amint kifogástalanul elrontja azt az átkozott szivattyút, nehogy az az átkozott tábornok kipumpálhassa a vizet, s látom, amint harmadszor is ugyanazokkal a szavakkal üzen vissza az ágyából: »Sajnálom, de átkozottul beteg vagyok.«

S ő az, Budapest város igaz polgára, Clark Ádám, aki száz év múlva hiányozni fog onnét, hogy megvédje hídját a katonáktól.”<sup>11</sup>

## A nemzeti könnyekről

### *Bálványos*

A rendszerváltozás utáni évben még többször mentem le Erdélybe, mint előtte, részben a rokonaimhoz, részben, hogy megtapasztaljam a romániai új világot. 1991 tavaszán keresett meg Németh Zsolt a Fideszből. Jól

ismertem a közgazdasági egyetem Széchenyi Kollégiumából, de találkoztam vele a második Lakitelki Találkozón épp úgy, mint a Fidesz rendezvényein, ahová rendre elhívtak. Tudtam, hogy apja sokat tett a Ceaușescu-rendszerből életüket kockáztatva menekülőkért, s hogy ő maga is rendre átjár Erdélybe. Most arra kért, hogy az erdélyi fiataloknak szervezett, nyári bálványosi táboruk előadója legyek. Kisbaconban leszek akkor, válaszoltam elgondolkodva, onnan át tudok menni.

**A** Benedek-ház előtti Macskás kicsiny hídján mellett szálltunk autóbán nagynénémmel, Benedek Elek unokájával és unokahúgaimmal, hogy fölkapaszkodjunk Bálványosfürdőre. A hegyoldalban itt-ott sátrak álltak, fiatalok s idősebbek ültek vagy sétafikáltak a fűvön. Nem volt ott különösebb szervezés, se nagyobb fogadtatás, csak meleg kézzel és csontpogtató ölelések ismert és ismeretlen emberekkel. Arra emlékszem legszívesebben, hogy a becsült Fábrián Ernő, akit személyesen sose láttam addig, csak könyvről írhattam, odajött és sírva mondta, mit jelentett neki, hogy írtak róla abban a legsötétebb korban Budapesten. Miről beszéltem, miről nem, nem emlékszem, de alighanem a szabadságról, a nemzeti önrendelkezésről, a transzszilván gondolatról. Liberális

eszméket. Senkit el-, ki-, le nem taszítottunk. Tudtuk, Erdélyt már kétszer uraink elvesztették, harmadszor nem akartuk. Közös gondolatunk volt, hogy szülőföldünkön, Magyarországon és Erdélyben, a Vajdaságban és a Felvidéken együtt kell boldogulnunk, úgy, hogy a nemzetállamok határai átlátszóvá válnak s lebomlanak. Hittünk egy európai Magyarország és egy európai Románia közös jövőjében. Nem volt vezérünk. Nem volt kinyilatkoztatás. Beszélgettünk. Lehetne így, vagy lehetne másként. Voltunk, akik voltunk. És véltük, közösen leszünk, akik leszünk.

Ilyenkor el kell gondolkodnom, hogy mi történt volna velem, ha nem anyám jön ki Budapestre apámhoz 1947-ben, hanem apám megy Kolozsvárra és ott születek, nővök fel. – Amilyen örült te vagy, hát bizony agyonvernek – mondta volt később Kányádi –, de ami késik, nem múlik.

Már évek óta, immár levonulva a bálványosi hegyoldalról Tusnádra, a magyar miniszterelnök az erős nemzetállam monológját mondja – nemcsak a közös magyar–román jelen és jövő vész el, hanem a közös magyar–magyar jelen és jövő is. Nincs párbeszéd. Latolgatás. Közös gondolkodás. Van vezér. Van nemzeti vonal. Nincs már közös Európa, de van megint az erőszakos és történetileg bukott, egységes nemzetállam. A határok nem lebomlanak, hanem

újraépülnek. A magyarországi nemzeti többség üzeni Bálványosról a világnak: a nemzetállamé a jövő, és a nemzetállamban a többségnek mindenre joga van. Magyarország a magyaroké! Az áhítatos romániai magyar kisebbség lelkesen visszahangozza. S vajon mit fogunk tenni, ha visszaüzen a román, a szerb, a szlovák és az ukrán egységes nemzetállam: itt csak a többségnek van joga! Románia a románoké! Szlovákia a szlovákoké! Szerbia a szerbeké! Ukrajna az ukránoké! Itt csak a többségnek lehet nyelve, történelme, intézménye, vallása, mert ez az ő egységes nemzetállama! Ha neked nem tetszik, hogy a nyelvünk, történelmünk, intézményünk román, szerb, szlovák és ukrán, akkor takarodj!

Harmadszor készülünk elveszteni Erdélyt.

mint pogrom után  
a zsinagóga  
veretlen maradt  
öreg zsidója

nem hálálkodom  
nem is kérdem  
hogy őket miért  
s engem miért nem

mert szeretsz Uram  
szeretsz Te engem  
és legközelebb  
nem hagysz veretlen

ahogy 1990-ben *Azt bünteti, kit szeret* című versében írta Kányádi Sándor.

### *Nemzeti könnyek*

Belenézek Bánffy Miklós *Megszámláltattál...* című kötetébe. Bánffy, írói nevén Kisbán Miklós, Erdély egyik nagyura, a Horthy-kor elején külügyminiszter, aki a húszas évek közepén önként visszatért Erdélybe, hogy ott a helikoni írótársaság fejévé váljon.

**A** *Megszámláltattál* elején *Búcsújeleket* címmel Illés Endre írt egy Márai szintű arcvázlatot Bánffyról.

„Egy nagy könyvkiadó elnöki szobájában láttam őt, így fényképeztem le magamnak abban a régi, tengermélyi világban. Éppen végrehajtóbizottsági ülést tartunk (ugyanannál a kiadónál dolgoztam akkor magam is). A tárgysorozat legfontosabb pontja következik: az erdélyi írók új sorozatának megkedveltetése, más szóval: a reklám és a közönség megejtésének új fogásai. Már volt halinaborítás, volt falemezbe kötött könyv, volt Helikon-oklevél – mi legyen most?

A kereskedelmi igazgató – ügyes, lelkes, gátlástalan terjesztési szakember – fontosbejelentésre készül. – Azt ajánlom – mondja –, adjunk minden sorozatvevőnek díszes ládákban er-

délyi földet. – Hogyan gondolja ezt? – kérdi az elnöklő Bánffy. És a szemem sem rebben. – A legegyszerűbben... Hozatunk két-három vagon földet a határon túlról, közjegyzővel hitelesítettjük, hogy valódi erdélyi föld, csináltatunk néhány ezer ládikát, úgy számítom, mindegyikbe negyed kiló föld kerül, a ládikát megtöltjük, lepecsételjük, és ez lesz a nagy sláger, az új sorozat mozdonya.

Bánffy új cigarettára gyűjt. – Jobbat tudok. Erdélyi föld helyett adjunk erdélyi könnyet. Amit erdélyi anyák sírnak odaát. – Nagyszerű! – kapja el a lelkesedés a szakembert. – Könny! Könny! Még jobb! – De azután mégis gyanakodni kezd. – De a könnyet hogyan adjusztáljuk? – A legegyszerűbben... – magyarázta Bánffy. – Közjegyzőket állítunk a síró erdélyi anyák mellé, akik igazolni fogják, hogy az ampullákba forrasztott könny valóban az ő könnyük, és nem itthoni hamisítvány. Nos? Hogy tetszik?”<sup>12</sup>

*„magyar uraim én maguk / között lenni már nem tudok”*

Benedek Elek születésének évfordulóján, 2009-ben, Benedek-émlékutat avattunk Kányádi Sándorral, a soproni Óvónőképző előtt. Az öreggel ez már a második vállalkozásunk volt a budapesti dunaparti Elek apó kútja után. Ott volt, ahogy illik,

Sopron apraja-nagyja, elhangzot-  
tak a beszédek. Ezután következett,  
hogy a Székelyföldről hozott hatal-  
mas kő és a kút közötti nyílásba kis  
emlékfát ültettünk. A fácskát négy-  
éves unokám, Lengyel Déneske tar-  
totta buzgón, amíg mi Kányáival a  
földbe temettük. – Szép volt, jó volt,  
ennyi volt – simogatta meg a költő  
elégedetten a kislány fejét.

S akkor, a város jobboldali ele-  
je, váratlan s kéretlen rázendített a  
székely himnuszra. – Gyerünk, de  
azonmód innét – mondta nekem  
dühösen Kányádi, ősz fejére húzva

vörösszín, USA feliratú baseball-  
sapkáját, majd sebes léptekkel neki  
iramodott. – Énekelte vajon a te  
dédapád ezt a szemetet? Soha. Mért  
kell nekünk túrnunk és elviselnünk  
még ezt is?

E derék ember és jó költő írta  
1993-ban *Tojánhéj-földről* címmel:  
„kezdem szégyellni a nevem / mert  
mint a halál kitakar / még elstutog-  
ni sem merem / mennyire ősi és ma-  
gyar / még fenekükön a kakukk- /  
tojánhéj de már turulok / magyar  
uraim én maguk / között lenni már  
nem tudok”.

## JEGYZETEK

---

1. Marianna Birnbaum: *Esterházy, Kon-  
rád, Spiró Jeruzsálemben*. Szépirodalmi,  
2010, 88.
2. Márai Sándor: Haza. In *Ég és föld*; He-  
likon, é. n., 25–26.
3. Radnóti Miklós: *Napló*. Magvető,  
1989, 215–16.
4. Radnóti Miklós: i. m. 220.
5. Márai Sándor: *Napló 1943–1944*. Heli-  
kon, é. n., 69.
6. Móricz Zsigmond: Ökörítő. In *Erköl-  
csi sarkantyú*; Tanulmányok II., Szép-  
irodalmi, 1982, 232–240.
7. Mészöly Miklós: Levél a völgyből.  
*Volt egyszer egy Közép-Európa*; Mag-  
vető, 1989, 628–629.
8. Márai Sándor: *Napló 1945–1957*. Aka-  
démiai–Helikon, 76.
9. Pilinszky János: *Szög és olaj*. Vigilia  
könyvek, 1982, 322.
10. Márai Sándor: *Napló 1945–57*. 259.
11. Ottlik Géza: Ceruzajegyzetek. In  
*Próza*; Magvető, 1980, 97–100.
12. Illés Endre: Bánffy Miklós. In *Meg-  
számláltattál*; Helikon, é. n., 19–20.



© Fortepan, Magyar Földrajzi Múzeum / Diagyűjtemény

# *Kemény István*

## MÍTOSZ

Mindig azt akarta elkerülni, hogy  
a legrosszabbkor legyen darabokban,  
de közben szeretett is volna  
megjavulni.

Végül nem bírta tovább,  
és azt mondta, na lássuk,  
és nekifogott szétszerelni magát  
rosszra és jóra.

És válogatott és leltározott,  
és elemzett és félrerakott,  
de nem volt még kész, amikor,  
látszólag a semmiből,  
megérkezett a megpróbáltatás.

És ő szét volt szerelve éppen  
egy nagy kupacnyi jóra,  
egy nagy kupacnyi rosszra,  
és valamire, amire már  
nem jutott ideje.

Ez a valami őrzi azóta  
a jót és a rosszat.  
Nappal csak vicsorogva,  
de éjjel villog is a szeme.

## Csereprogram

Általában nem érdekelnek az ilyesmik, de ez pont jókor jött. Az akció lényege az volt, hogy a vásárolandó mosógép műszaki adataitól függően akár 45 ezer forintot is lehetett kapni. Vissza nem térítendő összeget. Nem magát a pénzt, hanem azt, hogy az összeget beszámítják az új árába. Voltak kikötések, maximumot legfeljebb csak akkor lehetett igényelni, ha ilyen 3 pluszos, A kategóriás, hú, de kurva energiatakarékos gépet kértél. Mondtam Ágotának, csináljuk. Úgyis épp akartunk venni egy újat. Ami minőség, az olyan 100 ezer körül van, ha ebbe adnak 45-öt, tök jó, csináljuk. Várj, megnézem a telefonomat, mi pityog. Azt hittem, a fizetésem jött meg, de nem. Csak Ágota üzent, reggel óta várja a szerelőket. Rég ott kéne lenniük. És rég meg kellett volna jönni a fizetésemnek is.

Szóba került a dolog egy családi ebédnél, még Ágota faterja is kedvet kapott. Mikor a régi, kimustrált gépe kilehelte a lelkét, használtat vett helyette, de az is beszart. Az öreg alapvetően olcsó dolgokat vásárol, szenvedélye a spórolás. Minél kevesebbet költ, annál jobban érzi magát. Viszont most kivételesen kedvet kapott egy beruházáshoz. Kicsit azért gyözködni kellett, de végül is elég simán rászánta magát. És pont Baranya megyében kezdődött a program, ahol lakik. Ügyfélkapun keresztül kellett jelentkezni, készült is rá, hogy majd napközben beadja az igényt. Megnyitották reggel 8-kor az ügyfélkaput, aztán délben be is zárták. Kész, Baranya full megtelt, ennyi volt. Az öregnek addigra még ki se volt töltve a lapja. De legalább mi megtudtuk, hogy észnél kell lennünk.

8-10 oldalas nyomtatványt töltöttem ki, nem is volt olyan egyszerű. Ilyen kérdés, olyan kérdés, mindenféle műszaki adatot be kellett írni a leadandó készülékről. Mekkora fordulatszámon működik, mekkora az áramfelvétele, mennyi szén-dioxidot bocsát ki, azt írták, ezeken múlik, mekkora összeget

lehet kapni. Még a centrifuga fordulatszáma is kellett. Volt figyelmeztetés is, miszerint ha később módosítani kívánjuk az adatokat, akkor meg kell újítani a szerződést. Nagyon pontosan írtam be mindent, nehogy kipottyanjunk.

Reggel 8-kor, amikor megnyitották az ügyfélkaput, egy gombnyomással leadtam a jelentkezést. 10-kor be is zárták, Pest megye megtelt. És megnyertünk a 45 ezer forintot! Várjál, megnézem, mi pityog. Ez se a fizetésem. Ágota bosszankodik, még mindig nem jöttek a szerelők. A pénzemet három napja kellett volna utalniuk. Lehet, hogy ki vagyok rúgva? Így? Meg se kapom az utolsó fizetésemet? Most raktak ki három embert a cégtől, kábé így, szó nélkül, egyik percről a másikra. Mehetek megint utcazenélni, ha ez lesz.

Szóval a 45 zret megkaptuk, hurrá, oké, a nehézség csak az volt, hogy az a típus, amit megjelöltünk, időközben lekerült a listáról. Telefon, érdeklődés. Nagy nehezen elértem, akit kellett, semmi gond, mondta, nem kell szerződést módosítani, ha egy hasonlóan környezetbarát típust választunk helyette. 10 év jótállás lesz a motorra, ez is fasza. Kaptunk egy időpontot, be kellett menni aláírni.

A kis hercegnőmmel érkeztem, nem tudtam megoldani nélküle, én voltam vele egész nap, néha van ilyen, Ágotának sokat kell benn lennie a munkahelyén. Azt hittem, percek alatt végzünk, ehelyett másfél órás procedura vette kezdetét. Frissen alkalmazott húszéves kiscsaj foglalkozott az ügygyel. Nagyon nehezen szedte össze a papírokat. Nagyon nehezen nyomtatta ki. Tanácsstalankodott, kérdezgette a kollégáit, fogalma nem volt semmiről. Végül odanyomott elem egy halom papírt. És miután aláírtam az összeset, mellékesen megkérdezte, nem akarok-e extra biztosítást kötni. Már indulóban voltunk, de megálltam, ami hiba volt, mert a kiscsaj beindult, onnantól már rendkívül olajozottan pörgette a szavakat. Arra ki volt rendesen képezve. Felvetette, mi van, ha a gyerek véletlenül összetör valamit, mondjuk a dobokat. 1 évre összesen 4000 forint lenne pluszban rá az extra biztosítás. Jó, ezen ne múljon, belementem. Ez újabb 20 perces ügyintézészt jelentett. Utána hosszasan egyeztettük, mikor tudnák kihozni a gépet. Megbeszéltük a szerdát, kértem, hogy délután 3-ig mindenképpen érkezzenek meg a szállítók, mert el kell mennem.

A szerződés értelmében a lecsereálni kívánt mosógépet szakszerűen szét-szerelve, szállítható állapotban kellett előkészíteni. Hajnaltól ezzel foglalkoztam, kihúztam mindent, lecsavaroztam, szétszereltem, még ki is takarítottam, ott volt szépen a sarokban, várta, hogy elvigyék.

Fél 2 körül lett egy rossz érzésem. Ágotának korábban, ő már fél 1-kor idegeskedett, telefonált a munkahelyéről, hogy mi van már. Semmi nem volt. Várj, megnézem, ki pityog. Nem a fizetésem, Ágota az. Nem tudom, hívjam fel őket? Na, a lényeg, hogy 3 óra után 1-2 perccel magamhoz vettem a telefont. Kinéztem már korábban a futárszolgálat számát, hiszen rutinos vagyok, számítottam rá, hogy fel kell hívnom, és hát így is lett.

Unott hang. Hallo.

Mondom, ez és ez vagyok, várom a szállítókat, 3-ig ígérték, itt ülök, elmúlt 3, nincsenek sehol.

Nagyon sok a kiszállítanivaló, egyébként meg csak körülbelüli időpontot mondtak.

Nem, nem körülbelüli időpontot mondtak, ott, helyben megbeszéltem a hölgygel, 3-ig, ezt beszéltük meg.

Uram, ilyen esetekben még az se biztos, hogy aznap egyáltalán ki tudjuk vinni.

Ne szórakozzon velem, maga nem oszthatja be az én időmet, az nem úgy van, hogy ha jön egy csomag a postáról, akkor kiveszek egy szabadnapot, gondolja már végig, hova vezet ez.

Azt mondja, ő nem tud mit csinálni.

Megpróbáltam rávenni, nézzen utána, mi a helyzet.

Jó, megnézi, mi a rendelésszám. Csönd. Aztán azt mondja, ja, ezt nem visszük ki ma.

Hogyhogy nem hozzák ki? Mi az, hogy nem hozzák ki ma?

Mert két tétel szerepel a szállítólevélen, és ebből csak az egyik jött be. Míg a másik be nem érkezik a raktárba, addig nem szállítják ki az egyiket.

És ezt mióta tudja, kérdezem.

Kis csend. Aztán azt mondja, úgy két napja.

Két napja.

Két napja.

Maga két napja tudja, hogy én ma hiába fogok itt ülni.

Hát ők nem tudnak mindenkit felhívni.

És mi ez a másik tétel?

Azt ő nem tudja.

Hogyhogy nem tudja?

Nem tudja, nincs odaírva.

Próbálok higgadt maradni. Abban a székben, mondom neki, ahol maga ül, az a dolga, hogy most azonnal felhívja őket, és megkérdezi, mi az a másik tétel.

Erre neki nincs ideje.

Márpedig én vagyok az ügyfél, maga meg fogja kérdezni.  
Erre azt mondja, na, akkor ezt a beszélgetést itt fejezzük be.  
Meg ne próbálja letenni a telefont.  
Meglépődik.

Meg ne próbálja, mondom neki. Közölte az automata, hogy minőségbiztosítási okokból a beszélgetést rögzítik. Maga most felhívja őket, és amikor megtudta, mi a helyzet, akkor visszahív. Akkor is visszahív, ha nem tudott meg semmit.

Nem nagyon tudott mit lépni. Jó, megnézem, mondta pár másodperc múlva.

Letettem, hívtam Ágotát, akinek eszébe jutott valami: talán az extra biztosítás szerepel külön tételként. De hát hogy külön tétel? Kötvényt küldenek? Szerződést? Papírokat? Ez lenne a külön tétel?

Nem vártam meg, hogy visszaszóljon az unott ember, hívtam én. Egy normálisabb figura vette fel, mondom neki is, hogy ez és ez vagyok, várjuk a gépet, nem jön, nem tudni, milyen tétel hiányzik, a kollégája most nyomozza, de az az ötletünk támadt, hogy esetleg az extra biztosítás szerepelhet másik szállítandóként.

Nem, nem, mondja, miután hagyta végigmondani a mondandómat, a kolléga időközben már kiderítette, mi a másik tétel, épp akart hívni. Ami nem jött még meg, az az ajándék mosókapszula.

Ajándék mosókapszula.

Igen, igen.

Elnézést, mondom, ha kicsit vehemensebb voltam esetleg az előbbieken, de a kollégája sajnos nem volt túl segítőkész. Viszont ezt nem értem.

Ajándék mosókapszula jár minden új géphez. Ezek gyakran késnek. Karácsony előtt például másfél hónapig nem szállítottunk ki mosógépeket. Több raktárunk van, általában az történik, hogy a mosókapszula az egyikbe érkezik, a mosógép meg a másikba. Ez nem lenne baj, a baj az, hogy nemigen létezik kommunikáció a raktárak között.

Nézze, mondom, nyissunk új lapokkal. Én most még itthon vagyok. Nem kérek ajándék mosókapszulát. Mosógépet kérek. Azt viszont gyorsan, mert el kell indulnom. Fél 5-ig itthon tudok maradni. Holnap se jó, holnapután se jó, egész héten nem jó. A régi mosógépet szétszereltem, ahogy kérték. Már nem tudjuk használni. Kell az új, van itt egy kisgyerek, muszáj mosni. Hozzák ki még ma, nem kell kapszula.

Utánanézt, hátha tehet valamit.

Várj, nézem a pityogást. Ez se az. Holnap rákérdezek. Ágota nyaggat, várja a szerelőket, de mit csináljak én itt, ha nem jönnek, reklamáljak innen? Miért nem hívja őket?

Na, folytatom. Visszahívott a normálisabbik perceken belül, minden oké, van egy szabad autó, fél 5-ig ki tudják hozni.

Nagyszerű, hú, kiváló, de kurva jó.

Negyedóra múlva csörgött is a telefon, már a szállítók hívtak, hogy pontosan hova kell jönniük. Milyen irányból a legegyszerűbb. Mondjuk, szerintem van GPS-ük, de mindegy. Megérkeztek rendben, jönnek be, lerakják a mosógépet. Nézegetem, körbejárom, nem hiányzik-e semmi, oké, megvan minden, szép, fasza, sikerült.

A szállítólevelet írjam alá, kéri a fiatalabbik, van toll is nála, írom.

Várj, ezt felveszem. Szia, Ágota. Nem tudom, hívd fel őket, nem tudok mit csinálni, én meg a fizetésem miatt idegeskedem. Ne engem hívj, őket hívd.

Na, folytatom. Szóval átvettem a papírokat, megköszönték, indultak.

Állj, hova mennek, kérdezem.

Miért, mi van még, kérdezi az egyik.

A régi mosógép.

Azzal mi van?

Azt el kéne vinniük.

El kéne vinni? Ők erről nem tudnak.

Hogyhogy nem tudnak?

Azt senki nem mondta.

De hát ez egy csereprogram. Nekem ezt a gépet le kell adni. Hivatalosan. A csereprogram értelmében vállaltam, hogy a nagyon szigorú paraméterek mentén megjelölt gépet az új gép átvételekor átadom maguknak.

Igen?

Ez a csereprogram lényege. Maguk a csereprogram keretében hozták ki ezt a szép, új mosógépet.

Hát azt nekik nem mondták.

Idekészítettem a régit, le van szerelve.

Néznek egymásra. Csend. Jó, mondja végül az idősebb, akkor elvisszük. Megfogja, a másik is megemeli, indulnak.

Állj, mondom.

Leteszik. Most mi van?

Nem kellene erről valami papírt írni?

Milyen papírt?

Mondjuk egy olyat, amivel igazolni tudom, hogy átadtam a gépet.

Minek az?

Az imént aláírtam egy papírt, miszerint átvettem az új gépet. Ezzel igazolhatják, hogy valóban átadták. Nekem pedig arról kéne egy hasonló igazolás, hogy átadtam maguknak a régit.

Hát ők ezt nem tudják.

Várjanak egy kicsit. Megint hívom a szállítócéget, hál Istennek a normálisabbik fej veszi fel. Mondom neki, itt állunk ezzel a problémával. Az urak nem tudják, mi a teendő.

Jó, persze, hozzák el, mondja. Semmi gond, hozzák csak el, mondja meg nekik.

De, mondom, nem kellene egy papírt kapnom?

Ja, nem, nem.

De, mondom, ne vicceljen, én egy nagyon hosszú dokumentumot töltöttem ki márkanévvel, gyártási évvel, centrifuga-fordulatszámval, széndioxid-kibocsátással, hogy milyet fogok leadni.

Ja, hát az nekik mindegy, csak darabszámra kell, hogy meglegyen.

Jó, ha így, így, nyilván ezt is rögzíti az automata, nekem van akkor hivatkozási alapom.

**E**lvitték. Nem tudom, mit hogy könyveltek el, senki nem bolygatott semmit utána. Beüzemeltük az új gépet, faszán működött. Ágota azért írt egy dörgedelmes levelet, háborgott benne az elbaszott időről, meg hogy miként lehetne forintosítani a bosszúságainkat, szót ejtett a felesleges adatkitöltésekről is. Akkor hagyta abba, amikor kint felsikoltott a kis hercegnőm. Nem tudtuk, mi van, rohantunk a kertbe. Néhány meztelen csigától ijedt meg.

Elszaporodtak, idegesítő volt, próbáltunk utánanézni, van-e valami módszer a kiirtásukra. Ágota talált valami szert az interneten, amivel ha beszórja az ember a kertet, úgy halnak meg a csigák, hogy előtte eltűnnek, elmásznak vagy elpárolognak, a lényeg, hogy nem lesznek a kertben halott egyedek. De azt a szert Magyarországon nem lehet kapni. Rendelni viszont lehet, Angliából. Azt írták, 4-5 nap alatt megérkezik. Fasz, megrendeltük.

Időközben vásároltam interneten mást is, Németországból fejhallgató-szivacsokat, meg egy karbonszálal hegedűvonót. Szeretek a gyerekeknek játszani, de hahnivonónak is teljesen jó, adódhat még úgy, hogy pénzt kell keresnem vele.

Eltelt egy hét. Nem jött se csigairtó, se a vonó a szivacsokkal. Telefonok. Sajnos, még nem érkeztek meg. Másnap megint. Sajnos még most se. És még háromszor. Nem húzom, eltelt egy újabb hét. Várj egy kicsit, a pityogást nézem. Ágota idegeskedik. Mindjárt felhívom, hogy az illetékeseknél reklamáljon. Nem tudunk mosni, ha nem szerelik meg.

A rendelésnél tartottam. Magamban már lemondtam minden tételről, amikor egyszer csak látom az ablakból, hogy gördülget a házunk felé egy futárkocsi. Indulok ki nagy boldogan, biztos az irtószer lesz, azt kértem előbb, úgy lenne logikus. A futár kiszáll, kis zacskót tart a kezében.

Jónapot, Angliából jött a csomag, ugye?

Csodálkozik. Nem.

Akkor a vonó lesz, de hát az nem lehet, nem fér bele, talán külön küldik a szivacsot, kiderül mindjárt, aláírok, búcsúzom, beviszem a zacskót a lakásba, kibontom. Az ajándék mosó kapszula.

Három nap múlva megint azt látom az ablakból, hogy futárkocsi közeleg, fasza, nyilván most jött meg a csigairtó, másik ember száll ki, a kezében kis csomag.

Jónapot, Angliából?

Nem.

Németországból?

Nem.

**B**eviszem, kibontom. Folteltávolító, ugyancsak a mosógépesektől. Az is ajándék. Másnap ismét autó érkezett, megjött végre a meztelencsigairtó, a következő napon pedig egy ugyanolyan kocsival, csak másik emberrel a karbonszálás vonó, meg a szivacsok. Tökéletes boldogság, csigát azóta se láttunk, a vonó jobb, mint amilyennek gondoltam, ha úgy alakul, csodás lesz az utcára, ha nem, akkor csak otthon szól szépen vele a hegedű. A szivacs is hibátlan. Minden jól alakult.

Mindössze a mosógéppel van baj. A kétéves kis hercegnőm ma reggel dühében szétverte a dobot. Remélem, helyben javítható, pénzbe elvileg nem kerülhet, bőven garanciális még. Várj, megnézem, ki pityog. Nem a fizetésem, Ágota írja, hogy megjöttek végre a szerelők. Már éppen hozzákezdett egy dörgedelmes levél megfogalmazásához. Sok haszon nem származik ezekből az irományokból, de őt megnyugtatja, ha kiadja a dühét.

Másfél hónapja érkeztek meg a küldemények. El is felejtettük már az egészet. Tegnap délelőtt én voltam otthon a gyerekekkel, látom az ablakból, hogy

futárkocsi közeledik a ház felé. Nem rendeltünk semmit, elképzelni nem tudtam, mit hoznak. Kis zacskóval szállt ki a futár, még oda se értem, már nyújtotta a tollat.

Itt kérném aláírni.

Honnan jött, kérdeztem.

Csak innen Budapestről.

Megálltam valahogy, kibírtam, nem bontottam ki a kertben, bevitettem a lakásba.

Ajándék mosókapszula érkezett egy kis levél kíséretében, amelyben udvariasan elnézést kérnek a megrendelt feltárolítóval kapcsolatos késlekedésért. Bízunk benne, hogy örömünkre szolgál a kompenzálásként küldött kapszula-meglepetés, és biztosítanak arról, hogy a közeljövőben pótolni fogják a mulasztást. Várj, megnézem a pityogást, hátha a fizetésem.



© Fortepan, Magyar Földrajzi Múzeum / Diagyűjtemény

# Tóth Kinga

## KUKORICADALOK

### ötvenegyedik ének

a zacban pitypang nem szabad meginni  
a leveleket a csészében létrák között  
a jelen a tányéron a jövő a nagy tálban a közös  
bármit látsz felkerül hoax volt átverés volt  
hogy a szív a közepén van a levelek mondják meg  
ahogy keverednek hogy fest hogy áll  
ivás után fejre csapjuk az alja jóslat

*a csillagok megmutatják  
a gyertya megvilágítja  
a sütemény becukorporozza  
ki lehet olvasni minden jó  
minden jó lesz*

### ötvenkettedik ének

apahasban vannak az újak nem kell  
kapszuláinkat használni csikóhalapa szül  
hordja ki műanyagborításod macskát  
paprikát egy íjat egy nyilat formáz  
ez az eredetünk az áramlatban

## ötvenharmadik ének

üvegbabákat rendelünk rajtuk nézünk át  
egymás ablakaiba a babaforma gömbölyíti  
a képeket lágyabb lesz mosolygásunk  
tekintetünk kevésbé szigorú megnyugszunk  
ablakainkba az üres fényvisszaverő babák  
mint a beszédkészség folytonos hiánya vannak  
jelen nem akarunk törni hol fogjuk  
a dereka roppan legkönnyebben a fenéke  
veszélyes és csúszik a feje kicsi hol kell tartani  
kémlelőinket kiragasztjuk mint az aranylemezek  
ragyognak a kirakatban a babák üvegeinket rezgeti  
a rossz szigetelésen befújó szél ujjainkkal óvatosan  
vigyázunk rájuk ne beszéljete  
ne meséljétek el nézni akarunk rajtatok

## ötvennegyedik ének

a telehálót bekenjük maradék olajjal  
felnyaljuk a falra sűröljük vele a padlót  
halszagban halszagban akarunk  
feküdni mint a kint maradtak  
nincs több levegő szűrni

## ötvenötödik ének

ágyásainkat kívülről behatás éri  
peronoszpóra telepszik gondolatainkra  
napjaink feleslegessé dagadnak  
és sértik a földet nem találnak  
elég helyet benne kapálógépekkel  
szívószálakkal óvatosan földgolyókkal  
együtt emeljük ki búcsúzunk tőlük  
vetőkosarainkból engedjük ki  
gyűjtjük vissza

## ötvenhatodik ének

közös keveréken rossz helyen eltört  
bútorok között emailt megszakítva  
telefont kiment térerőt visszakapcsolva  
a másik városokban sokemberek  
gong elé állítanak nem lassan  
nem értjük szótagolva nem beszél senki



© Fortepan, Magyar Földrajzi Múzeum / Diagyűjtemény



© Fortepan, Schermann Ákos

# Egy kényelmetlen napló

RÉSZLETEK NAGY LAJOS NAPLÓJÁBÓL (1941 ÉS 1953)

*Közreadja Serf András*

Ha van irodalomtörténeti adósság, akkor Nagy Lajos naplóinak feldolgozása és közzététele bizonyosan az, már ha adósságnak az számít, amit az irodalmi és olvasói köztudat annak tart vagy vél. Mert mégiscsak tény, hogy több mint hatvanhárom évvel szerzőjük halála után is kiadatlanok az író naplójegyzetei. És nem csupán kiadatlan, hanem feltáratlan is ez az anyag; a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött kézirásos naplók kiolvasása és átírása sem történt meg mind ez idáig. Azaz: a napló pontos terjedelméről, az átfogott idő intervallumáról, és nem utolsósorban tartalmáról és jellegéről jószerével csak annyi volt tudható, amennyire a *Csillag* 1955. évi számaiban megjelent két rövidke részlet alapján következtetni lehet. Vagyis: szinte semmi. Ez a szinte semmi azonban némi pontosításra szorul.

A magát következetesen baloldalinak valló Nagy Lajos elvileg az 1945 utáni kurzusok „futtatott” írója le-

hetett volna. Ehelyett az 1949 utáni hivatalosság inkább hallgatólagosan mellőzte, halála után pedig óvatosan kihátrált az ideológiailag mindig is kissé kényelmetlen „kávéházi író” esetleges kultusza mögül. Életművének reprezentációja fokozatosan a *Képtelen természetrajzra* és a *Kis-kunhalomra* szűkült, mely keretben a naplók közlése „nem volt aktuális”. Ennek ellenére az 1980-as évek legelején indult *Nagy Lajos válogatott művei* szerkesztője, Kónya Judit kísérletet tett a naplószövegek kiadatasára is, amit két – egy 1945 előtti és egy utáni – kötetbe rendezve képzelt el. Hogy a munkálatok meddig jutottak és miért akadtak el, máig is kérdés. Tarján Tamás, az író legfőbb kutatója egy 2008-as tanulmányában mindenesetre megemlíti, hogy az 1980-as évekig nem elsősorban a naplószövegek megtekintését nehezítették meg „magasabb fórumokról”, hanem főként „inkább a textusok régen kiszivárgott, helyenként

szovjetellenes indulata, valamint feltételezett antiszemita élű szöveg-helyei miatt főtt az illetékesek feje”. Annyira, hogy „Pándi [Pál] kerek perrec tudomásomra hozta – írja Tarján –, a napló kutatásával és publikálásával kapcsolatos döntés jogát Aczél György fenntartja magának, s véleménye egyelőre alakulóban van”. A közelebről sosem részletezett vagy pontosított szovjetellenes indulat és antiszemita él pedig alighanem külön-külön is elegendő ok lehetett, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadónál futó Nagy Lajos-sorozatban a napló ügyét megakassza. Később, a rendszerváltás után úgy tűnhetett, hogy elérkezett végre az idő az ideológia-mentes irodalomtörténeti szembenézésre, ez azonban elmaradt. A kiadó összeomlása/megszűnése pedig nemcsak a naplót, hanem – kis túlzással – magát az életművet is maga alá temette. És jelenleg úgy tűnik, mintha a Rákosi-korszak máig hatóan elfedné Nagy Lajost, mivel műveinek sorsa továbbra is a „kommunista” íróknak kijáró agyonhallgatás és feledés. Annak ellenére is, hogy alkotásainak legfajszúlyosabb darabjai, az életmű legjava már a „fordulat éve” előtt megszületett, miként az író életéből is csupán az utolsó öt év esett az „ötvenes évekre”. Egy okkal több tehát, hogy Nagy Lajos naplói végre elnyerjék közkincs jellegüket.

Másrészt, hogy tulajdonképpen mi is volt az, ami „kiszivárgott”, azaz

milyen szóbeszéd terjedt a Nagy Lajos-naplók antiszemita éléről, nem megkerülhető kérdés, bár ma már rekonstruálhatatlan. A mostani kutatás, az eddig feltárt naplószövegek alapján úgy tűnik, hogy a fenti két ok pusztán kifogás lehetett, mellyel a közlés határozatlan ideig blokkolható volt: a naplójegyzetek tartalma – jelenlegi tudásunk szerint – egyiket sem igazolja. Valójában sokkal inkább a naplófeljegyzések személyes, intim jellege és főként az (akkor még) élő személyeket érintő részletei miatt főhetett a döntéshozók feje. Nagy Lajos a naplófüzeteiben ugyanis teljes névvel hozza az akkori jelen, illetve közelmúlt ismert és kevésbé ismert alakjait, pályatársait, kollégáit, kritikusokat, szerkesztőket, kiadókat, kultúrpolitikusokat egyaránt. A szigorú, többnyire kifejtetlen, tömör, sőt olykor egyszavas ítéleteivel, véleményeivel ma sem könnyű mit kezdeni. (Szókimondó őszintesége még legjobb barátai feleségeit sem kíméli.) Déry Tibor, Örkény István, Zelk Zoltán, Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Pál, Szabó Lőrinc vagy Sötér István, Aczél Tamás és Horváth Márton stb. éppúgy „megkapja a magáét”, mint Móricz Zsigmond vagy Krúdy Gyula. S így a Tarján említette Pándi-mentegőtés is más megvilágításba kerül.

A naplóhagyatékot az író özvegye, Szegedi Boris végrendeletileg Ortutay Gyulára bízta, aki még éle-

tében letétbe helyezte az Irodalmi Múzeumban. A naplófolyam több mint negyven egységnyi, döntően különféle iskolai füzetekből és néhány jegyzetömbből áll, mely kézírásos feljegyzéseket tartalmaz töltőtollal és néhol ceruzával rögzítve. Az íráskép meglehetősen változó, inkább rossz; sokszor az olvashatóság határán és azon túl. Ide tartozik még bő 150 oldalnyi, nem egybefüggő gépirat is, mely talán a tervezett Kónya-féle kiadás munkálatainak maradványa lehet, bár a gépelés képe, minősége és főként a másolati példányok állaga erős kétségeket ébresztenek.

A naplójegyzetek összterjedelmét egyelőre nehéz meghatározni, mivel a különböző méretű füzetekben eltérő a szöveg mennyisége, ahogy az is változó, mikor mennyit ír egy oldalra, hány oldalra ír, és mekkora betűkkel. De az eddig átírt füzetek alapján – szerény becsléssel is – hat-nyolcszáz oldal terjedelem valószínűsíthető. Az első feljegyzés (néhány töredéket leszámítva) 1940. november végi, az utolsót pedig 1954. október 28-án, a halála napján rögzíti. A napló idővonala azonban nem folytonos, sőt időnként meglehetősen szenzibilis időszakok hiányoznak/kimaradnak a kronológiából. (Ennek pontos oka még tisztázatlan, további kutatást igényel, így elvileg az sem kizárt, hogy némelyik füzet még lappang.)

Végül a naplójegyzetek tartalmáról. Feljegyzéseit Nagy Lajos egyértelműen a nyilvánosságnak szánta, erre több utalást is tesz. A naplóoldalakat számozza, a szövegekben bekezdéseket jelöl, és visszatérő megjegyzése, hogy javítania kell a kézírásán, mert olykor ő maga sem tudja kibetűzni. Néha maga javítja tintával a kibetűzhetetlen ceruzairásos szavakat. Mondatai nyersegek, szándékoltan „fogalmazatlanok”, mert mint írja egy helyen, minden fogalmazás hamisítás lenne. Elvi, politikai vagy esztétikai és irodalmi témák helyett mindennapi apróságokra koncentrál, azokat rögzíti elsősorban: mikor kelt, hol reggelizett, kivel találkozott, mit intézett, mit olvas; később: hány fok van, mit álmodott, milyen gyógyszert vett be stb. Míg az 1940/41-es jegyzetek alapját az akkoriban megnyitott könyvesboltjának apró-cseprő ügyei nyújtják, a '49/50 utáni feljegyzéseket fokozatosan eluralja a lelki betegségével küszködő író önmaga felé forduló szenvedéstörténete.

Az itt közzétett naplórészletek néhány kivételtől eltekintve a mai helyesírást követik. Az olvashatatlan szavakat (...), a bizonytalan kifejezéseket *dőlt*, az értelemszerű kiegészítéseket [] jelöli.

S. A.

10-kor keltünk. Locspocs. Bucs<sup>1</sup>-ban reggeliztünk. Szilvesztert a Bucs-ban töltöttük. Nagyon unalmas volt az egész este. Különös dolog. Most már nem tudom, hogy az ilyen unalmak oka én vagyok-e. De úgy rémlik nekem, hogy unalmas volt Barabás,<sup>2</sup> Bözsi,<sup>3</sup> Nagy András,<sup>4</sup> Pál ügynök<sup>5</sup> is. – No, ez is elmúlt. Ma a Newyork melletti büffében ebédeltünk, állva. Bucs. után B.<sup>6</sup> elment az üzletbe rendezni, én a Japánban sakkoztam K. Havas Gyulával.<sup>7</sup> Három játszmából hármat nyertem, mire Havas eléggé elszontyolodott, sajnáltam. –

Feljöttem az Otthonba. –

Az üzlet tegnap jól ment. 25-30 körül volt a bevétel. Ezzel a decemberi bevétel 470 pengő lett. Ez volt eddig, nyitás óta a maximum. Jó lenne, ha az üzlet fölfejlődne. De hát – okosat mondok: ki tudja, mit hoz a jövő. A háború szörnyű, ez az év menthetetlenül szörnyű lesz. Pusztulás, háborúba mind jobban való belekeveredés és – majd a következmények. Szinte nevetséges, hogy ilyen világhelyzetben, az ember, mint kisdéd függvénye a szörnyű egésznek, a maga kis életével bíbelődik. De hát, akár nevetséges, akár nem, természetes. El a nagy egésztől és megmaradni kis *köreinkben*.

Délelőtt rossz hatással volt rám egy autszájdernek, Kovács Imréné<sup>8</sup> a cikke. Hát – ő is író, hiszen

ír és az írása megjelenik. Az írókról, a magyar írókról elmékedett. Már megint rajtuk kéri számon ő is a világ pusztulását. Szemtelen butaság. Olyan butaság, olyan prepotencia, hogy az ember a *szaros* magyar írókat kénytelen védelmébe venni ilyen ostoba támadással szemben. Egy alak, aki megint nem tudja, hogy az irodalom komplikált jelenség, hogy az író műve kollektív tevékenység eredménye: az íróé, a lapé, illetve kiadóé és a publikumé. A kiadó ellen nincs irodalom és a publikum ellen sincs. De ha volna, annak sem lenne feladata az, amit tőle Kovács úr követel. Hanem más, másképpen. Elég erről ennyi. De még ezt is: Mindenki áruló, mindenki cserben hagyta Ady szellemét, kivéve kettőt, azok kik lennének mások, mint akiket Kovács úr ki akar tüntetni. Persze hogy Móricz Zsigmond és Szabó Dezső. Ismét egy firkaász, akinek a szemében én nem vagyok. Nem bölcs dolog, nem felelemelkedettség, de bosszant, bánt, sért, sőt fájdalmasan érint az ilyen hülyék zavargása. – Ezzel szemben – Új Hang, jaj! Olvasom.

Holnap kezdődik az év, a holnapi munkanappal. Racionalizálom életmódomat, többet dolgozok. Legalább is kiadósabban. Egyetlen program az üzlet fejlesztése. –

Nézegettük B.-vel a könyvkiadótokat. Rengeteg az új könyv. Ugyan mi lehet bennük? Mit tudnak, hogy így kellene a kispolgárnak? *Rejte-*

lem. Bizony, most is jobb lenne még a napló firkálása helyett is a boltban lennem s a könyvekkel foglalkoznom. Rendezni, megismerni az anyagot. Nélkülözöm Gergelyt.<sup>9</sup> Azt hittem, hogy majd idetelefonál értem és elmegeyünk valahová. De ez nem történt meg. –

Látom itt az orrom előtt sakkozni a két fickót: Szöllősit és Kóbort.<sup>10</sup> Évek, vagy talán évtizedek óta minden nap sakkoznak. És nem tudnak semmit. Sőt, minél többet játszanak, annál rosszabbak. – Ez ugyan nem érdekes, de érdekes az a lelki viszonylat, amelyben vannak. Kóbor a főnök. Ezért Szöllősi, szemmel láthatólag, szándékosan veszít el játszmákat. Legalábbis tudattalan szándékossággal. Alárendeli magát lelkiileg, szellemileg a főnökének. Remek hierarchia, nem ritka, sőt általános a zsurnaliszták és írók életében.

941. jan. 2.

8-kor keltünk. El kellett kísérenem B.-t az üzletbe, mert síkos a járda. Voltam Rab<sup>11</sup> úrnál, hogy mikor mehetek el a könyvekért. Az ügy összezsugorodott, majd ő behozza. – Gergely tegnap nem mutatkozott. B. rendet csinált az üzletben. Persze csak ideiglenes rendet, a szemnek. Este beszéltem F. Ráczi Kálmánal<sup>12</sup>. Az Ujságnál még mindig 50-50 az arány zsidók és nemzsidók közt. Most felmondtak 6 munkatársnak,

köztük két nemzsidónak. Felmondtak Szitnyainak<sup>13</sup> is. Nem rossz ez a Szitnyai-karrier is, a jóseggű, szóval székszepiles feleséggel. Kóbor úr nyugdíjba ment. Valami 3500 havi járulékot kap s még lakbért, és kapott 30000 pengőt. Lásd kapitalizmus. Ezzel szemben nemrégén szerződtek egy volt nagyváradi öregedő hírlapírót, 300-zal, megígérték neki, hogy jan. 1-én 50-nel emelik a fizetését, ezt persze nem tették meg. – A pénz mindig kell a „nagyok”-nak.

A szilveszterezés unalmas volt. Miért? Barabás szobát keresett előzőleg, ahová Bözsivel elmenjen. És nem kapott. Vagy csakugyan nem kapott, vagy nem is akart kapni. Független kérdés. Ezért volt tehát unalmas Barabás is, Bözsi is. Zavar, lelki zavar volt bennük. Viszonyuk van, de ez a viszony nagyon gyatra lehet. Olykor-olykor, ritkán, valami. Nehéz dolog a monogámia. És nehéz az írónak nemi életet élni. Mintha a fogát húznák. Az írónak, már a legtöbbszörnek, elég az epedés. Nem áll jól neki, ha már lehetséges a beteljesülés. Egy panzióba szoktak különben menni. Ha jól tudom, a Gülbaba panzióba. Mert Bözsinek a szertartáshoz kell az előkelő környezet. Holott – egyszerűen elmehetnének bármikor az üzletbe. Tehát adva van egy férfi és egy nő, viszonyuk van, de – nincs alkalmuk közösülni, csak igen ritkán. Szerintük nincs alkalmuk. Olyan feltételekhez fűzik a dolgot, hogy ne

legyen alkalom. És így tovább, búcsúzik a témától.

Valami olyasmi zörög, hogy Féliánának igen szép teste van, hogy szeretője Zilahynak s innen a Féja úr karrierje. De meg hogy nem is Zilahynak, hanem másnak, nagyobb „úr”-nak a szeretője, még nem tudatik, kinek. Innen lenne a kamarai-tagság dacára az előző büntetésnek, innen a Híd főmunkatársi állása stb. –

Weisz Béla tegnap benn volt a Bucsiban. Várta Sándor Kálmánt.<sup>14</sup> Sándor állásba akar jutni őáltala, írt neki, ő találkát tűzött ki tegnap estére s ahogy oly szépen mondják: aki nem ment el a találkára, az Sándor úr volt.

Tegnap este olvastam néhány kritikát a Nyugatban Schöpflintől. Hátaozottan jók voltak. Olvasom a Légió kéme<sup>15</sup> című ponyvát.

941 jan. 3.

1/2 9-kor keltem föl. Csatakos idő van. Emke. A kávé nem akarják az Istennek se megszülni. –

Nagyon sok elmaradt följegyezni való, már el is feledtem, hogy mi. –

Hallom, hogy a Híd címlapján Féliáné arcképe olvasható. No lám! Vajon mely alkalomból? Mint magyar szépség? Mert nagy színésznő? A följegyzésekről, de meg minden más írásról régóta tudom, hogy, ...nem fogalmazom meg a mondatot

– az fogalmazás és hamisítás! – csak annyit írok ide: mialatt 5-6 sort leírtam, legalább egyoldalnyi „szöveg”, „anyag” szaladt át a fejemem. Az írás is, az előbeszéd is sokkal lassabb az ész járásánál, a képek perdülésénél, a gondolatok, emlékek mozgásánál. És mi van, ha egy-két villanás alatt sok kép perdül fel? Mibe kapaszkodjak bele és mit ejtsek el? Mit hagyjak visszamerülni az úrbe? Nem válogatni – az lehetetlenség. [...]

Nehezen megy a könyvszerzés. Az üzlet, mondhatnám, remek. Tegnap 40 pengő volt a bevétel. [...]

A tegnapi nap munkateljesítményével megint csak nem lehetek meglegedve. A délutáni hülye sakkozás helyett okosabbat is csinálhattam volna. Három játszmat játszottam Havassal, mind a hármat elvesztettem. Isten büntetése.

Alig tudok írni. Későn van, 3/4 10, már dolgozni kellene. Annyi a teendőm, hogy a fejem nem látszik ki belőle. Azt sem tudom, hol kezdjem, azután mivel folytassam. Tegnap a máminál vacsoráztunk. Csuda dolog történt, B. nem veszekedett anyukájával.

Háború – erről ne essék szó.

Beszéltem Gáspár Zoltánnal. A cikk, ráfogjuk, azért maradt ki a Kuríról, mert hosszú volt. Talán az enyémet külön hozzák. –

[...] Ma az Igéhez<sup>16</sup> kell mennem. Ha nem lesz meg a pénz, lesz mit hallgatnom.

Pénzügyben szorul a hurok a nyakam körül. –

Az írást most abbahagyom, nem tudok írni mindaddig, amíg valamit el nem végeztem a feladataimból. –

Micsoda restanciák! Nem olvastam el egy könyvet sem. Befejezetlen a Fehér hangya lelke,<sup>17</sup> az Új Hang, a Wren-könyv, a Nyúltenyésztés, nem olvastam a Nyugatot, nem olvastam lapokat, a Hídat nem is láttam. Nem voltam orvosnál, [...] B. orvoshoz vitele késik, a kinnlevő könyvek lógnak, még a kartotékokat sem néztük át és így tovább; a rendelések lebonyolításában semmit nem tettem, úgyszintén a regényem elhelyezésében. Föl kell emelni a teljesítményt. (Jó kis mondat.) Nem aludtam rosszul. Följegyzetlenül hagytam a tegnap éjjeli esetet is: fölébredtem s egy név nem jutott eszembe, valószínűleg ez: Dr. Gutfreund Ferenc.<sup>18</sup> Miért éppen ez? És micsoda undok [k]is kaland volt: bele nem nyugodni az esetben, hanem kínosan küzdeni az emlékezésért. Az sem kutya, hogy a múltkor a Kulcsár és Huppert-esetet<sup>19</sup> sem jegyeztem föl. A jelenetet, amit rendeztem, hogy: a díjat előre kifizettem. Holott: nem fizettem ki. – No, elég, vigyen az ördög mindent. (Visz is.)

*Folytatás.* (941 jan. 3.) az üzlet ma pang. Most fölírom, hogy mit végeztem ma eddig. (Otthon, d. u. 1/2 5) Majdnem semmit. Átnéztem

a P.H.-ot,<sup>20</sup> elolvastam Szegi Pál cikket<sup>21</sup> a happy end-ről. Naplót írtam. Összeírtam a teendőimet. Voltam a Hídnál példányért. Beszéltem Fodorral könyvek miatt. Voltam Rabnál könyvekért. Voltam Bözsínél, beadtam egy könyvet (Bécsi tejesasszony).<sup>22</sup> Voltam a Novánál<sup>23</sup>, beszéltem regényem ügyében a fiatal Müllerrel<sup>24</sup>! – Voltam a Lloydnál<sup>25</sup> (Pogány,<sup>26</sup> Keresztury,<sup>27</sup> Turocz<sup>28</sup>) Ebédet vettem. Helyettesítettem 1-től 3-ig Bertát. Az üzletben átnéztem a kartotékok felét, kiírni azokat, akik lógnak kvekkel.<sup>29</sup> – Slussz. Ez volt eddig minden. Ez a kis délutáni pihenő sehogy sem csúszik el. Mert öt óra után aztán már nem csinállok, nem csinálhatok semmit s megint csak jön a kényszerpihenő. Itt a baj! Be kell vezetni a délutáni munkát is. – Ma még elmegyek Pogányhoz. Ja, voltam az Igében, ahol fölvettem 50 pengőt. Van 190 pengőnk, de csak azzal a hússzal együtt, amit Bözsi ma törlesztett. Szóval, rosszul nem állunk, de nincs kvek<sup>30</sup> vásárlására pénzünk, és nem tudunk vásárolni sem élelmiszert, sem ruhaneműt, pedig nincs semmink. –

Ismét nem vagyok olyan állapotban, hogy akár a múltból merítsek, akár a jelen tüneteire reflexiókat fűzzek. Kevés az energiám ehhez, nincs kedvem, nincs időm. Mert még el kell mennem az üzletbe és onnan megyek Pogányhoz. Még a Lloydnak való novellát sem kerestem ki.

Pedig esetleg még le is kell írni, vagy gépeltetni. Ez minden, amit most leírhatok. Lehet, hogy majd napokon át szünet következik a naplórásban, legfeljebb néhány mondatban a főbb napi eseményeket írom le, a napi életmenetem s kis ügyeim följegyzése nem túlságosan közérdekű – ha ugyan valaha mások olvassák ezt a naplót, – de nekem fontos. Az első cél pedig mégis csak az, – úgy érzem – hogy majd évek múlva magam olvassam el, amit írtam. Lehet, hogy ez valamilyen önéletrajzhoz csupán anyag lesz. A napi kis ügyek által éled majd fel az emlékezetem. Úgy érzem, hogy ha leírom, hogyan mosdottam, ki volt-e pucolva a sár-cipőm, hol reggeliztem és mit, kikkel beszéltem stb. – hogy mindezek oly élénkké teszik az emlékezésemet, hogy szinte visszatérnek az elmúlt idők. –

Azt mondta *Gehl* az Igében: adjunk neki témát, a nemzetközi vásár plakátját kellene megterveznie. Ezt mondtam: Egy pult, rajta mindenféle áru, gőzgép, alma, ruha stb. Az árus nyújt egy magyar ember felé valamit, kínálja; a magyar ember sava-nyú képet vág, kifordítja a két zsebét s azok üresek. –

Megyek vissza a boltba. – Ja. Itt ült az imént a szomszédságomban a hazug Hunyady Sándor. A kártyaszobába, nagyterembe terített napon-ta, s itt ebédel. Hogy lássák. Ki van kenve, fenve, megborotválkozva, ki-

öltözve, kialudva, és eszik. Ételeket, spriccert, feketét, s cigarettázik. És ezt a szegényeknek bemutatja. Mert ő ilyen. Förtelmes egy ember.

941 jan. 4.

8-kor keltem. Lucskos idő. De a lapok szerint jön a hideghullám, Keletoroszországban -40 a hőmérséklet. Ez az év volt vagy 100 év óta a leghidegebb, átlagos évi hő 9 fok. –

Jól aludtam, de zavart a szemfájás és valami vakbél-táji fájás. Nem tudom, nem *Jánosnak* van-e igaza, aki szerint vakbélgyulladásom van. [...] –

Együtt reggeliztünk B.-vel. Elment a boltba.

A bolt tegnap feljavult. 25 pengő volt a bevétel. Bár most már másképp jegyezzük fel a bevételt, mint eddig. Eddig a hasznót írtuk, most a teljes bevételt írjuk és külön a kiadásokat. Így napi 30-as átlagra lesz szükségünk, hogy a bolt jól menjen. 30-as átlag, az havonta 750 pengő; ebből rezszi és beszerzés 350; bevétel lenne 400 pengő. – Ez adná meg a létminimumot. Ha ugyan ilyesmiről a mai árváltozások, illetve drágulás mellett kalkulálni lehet. –

Tegnap voltam Pogánynál, jeleztem neki, mit akarok. Ma délelőtt újra el kell hozzá mennem. Cél: Kiszárazni a kölcsön.

Az óra 3/4 6-kor megint megállt.

Eszembe jutott az a hülye Móricz Zsigmond. Novellát kért tőlem, vagy-

is valamiféle írást a Kelet Népének. Írtam egy novellát: A süket asszonyt. Visszaadta. A novella nem remekmű, az igaz. De Zsiga bá azt mondta: írd nekem valamit, de ne novellát, mert azt te nem tudsz írni. Ezért úgy megharagudtam rá, hogy azóta nem állok vele szóba. Szóval: én írtam a[z] 1919 május hó-t,<sup>31</sup> a Prof. Csizmadiát. A Bérház-at, a Grün irodát,<sup>32</sup> a Kastélyt, a Jeremiádát, a Razziát, a Dr. Szemper-t<sup>33</sup> és még vagy 30ilyent, és én nem tudok novellát írni. Így van ez ezekkel az elbizakodott, sikeres barmokkal, el nem olvassák, amit más ír, mégis jár a szájuk. Nem is értette meg a Süket asszony-t.<sup>34</sup> Mert azt mondta – ha ugyan értelmetlen dadogásából valamit ki lehet venni –, hogy furcsán kezelem a figuráimat, – holott én a kulákot csúfoltam ki és nem a szegényembert. De hát Móricz Zsigmond csak tudja, hogy mi a szociálizmus! Ki ne tudná, ha ő nem, aki Csehszlovákiáról, annak szétverése után, akkora marhaságot írt. Egy dízcikkét el is tettem, ijesztő példának. –

A gyűjteményemről még lesz szó. Sajnos, B. annak is a nagy részét elemésztette. – Alig maradt valami a jó, a buta és a csirkefogó cikkek rak-tárában. – A buta és link cikkek közt Zsiga bától is volt, talán még van is egy kis gyűjtemény. [...]

No, tegnap nem sakkoztam. Hála Istennek. Nem érek rá ilyesmire. – Ma rengeteg dolgom van. –

Át kell adnom a Novának a regénykéziratot, tehát korrigálnom is kell a levonatot, az anyagnak több mint felét. – Rémes. Most már huszadszor olvasom el a regényemet. Isten mentsen meg minden jólelket az irodalomtól. –

Tegnap volt két új beiratkozó. Izraeliták. Olyanok, mint a többiek: Elfújta<sup>35</sup> és Árvíz<sup>36</sup> és Bozzay<sup>37</sup> stb. –

Este nem lehet olvasnom. Tönkremegy a szemem. Már most ezt a firkát is alig bírom. Viszket a szemem, alig látok. – A Wren-ponyvát olvastam. Még mindig nincs róla határozott véleményem. Igaz, a ponyváról csak akkor mondhatok majd valamit, ha elolvastam vagy harmincat, legalább. Tárgyismeret nélkül nem lehet csevegni.

Arról beszélgettünk B-val, hogy mióta járok a Bucs-ba. Szerinte 32 óta. Előbb a Japánba jártunk, azután a Lidóba, majd a Bucs-ba. A Bucsban írtam a Kiskúnhalmot.<sup>38</sup> –

A Baumgarten-ügyben nem tud senki semmit.

Hiába, haragszom Bucsinszkyékra, hogy az idén elmaradt a szilveszteri ajándék. Igen, érzelmileg ajándékot, javakat várok. Mert szegények vagyunk, küzdünk, nincs semmink. B. kevésbé fél az öregségtől, mint én. Pedig téved, szegény, mert nagyon gyenge lélek. Nem bírná a nyomort. – Nekem az ő biztosítása okoz legtöbb gondot. Sokkal nyugodtabban számolnék a halállal, ha öt biztosít-

va látnám. – Az üzlet lesz az alap, úgy vélem. Az üzlet létezése nagy megkönnyebbülés nekem, de neki is. –

A Lidó-ba jártak a mozgalmiak. Tamás,<sup>39</sup> Schönstein,<sup>40</sup> mind a 100% köre.<sup>41</sup> Jártatták a szájukat. Mindenki tudta róluk, hogy kik. – Azért maradtunk ki onnan, mert néhányat lefogtak közülük. Jó kis tévelygés volt részemről velük érintkezni. –

Úgy írom ezt a naplót most, mint ha tükön ülnék. A rengeteg dolog s én firkálok, semminek, semmiért. Szinte neurózisnak érzem az egészet, kényszer önmagammal bíbelődni, életemen, elintézetlen vagy rosszul elintézett ügyeimben rágódni. Afféle kérődzés.

*folytatás.*

Dél előtt benn volt az üzletben Mézesné. Könyveket kínált eladásra. Én mentem el 4 órára, megnézni az anyagot. Drágára tartja, nem vettem. Micsoda lehangolóan piszkos ház az a Hársfa-utca 23., ahol laknak. A kapun befordulva a szemközti fal repedt, a színe hullasárga. A házmeszterlakás egy nyomortanya. Sötét, nappal is ég benne a villany. Csúnya fal, csúnya kő, ahová az ember föl, le és oldalt néz. Sivár börtön. A falu jutott eszembe. Levegő nélkül, menybolt nélkül, hallatlan ez a városi nyomor! Pedig ilyen vagy ehhez hasonló a pesti lakások legnagyobb része.

Mézesné öregedő, csúnyuló nő. Tizenöt évvel ezelőtt még csinos volt. De hogyan lehetett Mézes felesége, aki szörnyen csúnya, fogatlan, pirosorrú, bibircsókó ember? Már Mézeséknél laknak Karácsonyék, a Szövetség-utcai albérlőink. A lányuk utcai prostituált lett. – A Karácsony már persze hogy nem jutott eszembe, immár huszadszor. Pedig a táblájuk is ki volt nálunk akasztva a konyhaajtón. Hej, azt a szövetségutcai lakást kár volt elhagyni! Mennyi mindenünk lenne már azóta, bútorban, használati tárgyakban. – És mennyi bajt megspóroltunk volna, amiket mint albérlők kellett elszévednünk. Albérlőnek lenni szörnyű, albérletbe adni szobát szörnyű.

Az üzlet ma is jól megy. Könyvet meg nem lehet szerezni. – Mézesné száz vacak könyvért 100 pengőt akar. Én adnék a százért 30 pengőt. [...]

Olyan az írásom, mint a macskakaparáss. Nem hinném, hogy rajtam kívül valaki el tudja olvasni. Kár. Mert akkor... minek írom? De oly gyorsan írok, hogy nem tudok szépen írni, csak jelzem a szavakat. Ez a tempó is tizedrésze a gondolatfutas iramának. Minél kevésbé akarok „fogalmazni”.

Hollóssal<sup>42</sup> kellene már beszélni. Vágyok a vele való beszélgetésre. – Két ember van, illetve három, akivel tudok jól beszélgetni: Hollós, Gergely, Nagy András. Azután még szóba jöhet Nagy Zoltán<sup>43</sup> és Barabás.

Olvastam éjjel a Wren. A légió kémét. 60 oldalt olvastam el a könyvből eddig. Esténként csak 10-15 percet olvasok, nem bírja tovább a szemem. Csodálatos egy könyv. Jól ír Wren. A leírásai kitűnőek. A kínai miliő, az őserdő, az éjszakai vonulás, a két kínai tábornok, – azok a leírások remekek. Minden élő (...) változik. És mire használja írói képességét? Ponyva, azaz marhaság. Valószínűtlen, valószerűtlen buta történet, benne a kötelező sok szadisztikus szenny: hullák, *gyilkolások*, kínszások. –

Áadtam Müllernek (Nova) a regényem kéziratát.

Utálatos egy ilyen szombat délutáni kávéház. Tömve van. Ez az idő már a régi békevilágban rossz volt nekem. A vasárnap aztán még rosszabb. Emlékszem, hogy vasárnap délutánonként nem tudtunk hova menni. Néha az Orfeum télikertjébe mentünk, ott uzsonnáztunk. [...] Ott meg a kávé volt rossz.

Kávé! Szeretem. Utolsókat kávézunk valamennyien, kivéve azokat, akiknek készleteik vannak. Mi lesz kávé nélkül? A kávé legfőbb passzióm. A jó kávé boldogság. Élénkít, élvezetes, jó szájíz marad utána jó ideig.

Olvastam a regényemet, mert korrigáltam a levonatot. Kitűnőnek találok. Bámulatos, hogy egy ilyen jó regény[nek] ez legyen a sorsa, a mai magyar irodalomban, ebben a szeméthalmazban.

No, mit végeztem ma? 1. Lapokat átnéztem, (de nem olvastam semmit.) 2. Naplót írtam. 3. Korrigáltam. 4. Hídhöz mentem egy hiányzó példányért. 5. Lloydhoz mentem, Pogánnyal beszélni. 6. Ebédet vásároltam. 7. Novához mentem, kéziratot beadni. 8. Két órán át helyettesítettem B.-t. 9. Olvastam az Új Hang-ból és a Kis Hadvezér-ből. 10. Elmentem Mikesnéhez. 11. Újra naplót írok. Ez az egész. Még jó néhány dolgot kellene elintézni, s akkor mondhatnám, hogy nem vesztegettem el a napot.

941 jan. 5

Vasárnap. 1/2 10-kor keltünk. A Buciban reggeliztünk, most a New Yorkban írok, másképp nem juthatok hozzá, csak egy kis zugkávéházazás segítségével. –

Ma nem lesz vendégség. Unjuk. És sokba kerül.

Az üzlet jól ment. 37 volt a bevétel.

Tegnap este mégiscsak olvastam. Csodálatos az a Wren. Mert, mondom, hogy némely részlete kitűnő. A sovány generálissal való vacsora remek. Kerestetik tehát tovább, hogy mi hát a ponyva.

A kávéházi cukorjegy megszűnt. A hírben, amely ezt tudatta, egy förtelmes mondat volt: most a szegényebb osztályok is fogyaszthatnak házon kívül teát, forralt bort! Förtelmes hazugság. Mert a kávéházi ven-

dég most már zavartalanul elhasználhat naponta 10-40 kockacukrot, de a szegény gyerekek jóformán semmi sem jut, ő ezután is jegyre kap csak, nevetségesen keveset. Ez a magyar félfasizmus. Még fasizmusnak is rosszabb az egész fasizmusnál. Mert csak azt veszi át a fasizmusokból, ami a szegények terhére esik.

Remekül fogy az üzletben a Mon Paris.<sup>44</sup> Tegnap is eladtunk vagy hatot. Fiatalemberek, húsz év körüliek vásárolják. Tegnap bejött egy ilyen úri legényke s vett ötöt öt pengőért! Hogy mire kell neki, azt nem tudom. Ki kellene azilyent egyszer kérdezni. Persze a kérdés nehéz módszer a valóság megállapítására. Mert a feleleteknek őszintéknek kellene lenniük. Tény az, hogy az erotikus, meztelen szép nőket ábrázoló képeknek van keletje. Ez nem is baj. Ez természetes. A baj ott van, hogy ezek a képek tilosak, vagy legalább is nehézségekbe ütközik a hozzájuk jutás. A mai erkölcs félig üldözi, félig nehezíti a megjelenésüket s a velük való üzletezést. De – azok, akik üldözik, akik a nehézségeket okozzák, azok, legalább is jó részben, a legbuzgóbb fogyasztók. A mai, németek megszállta Párizsban már nem jelenhetnek meg ilyen magazinok. De – a németek megvásárolták az egész állományt! Vadásztak rájuk. Íme, az üldöző erkölcs! Íme, az erkölcsösnek az ő erkölcsé. Képmutatás, (...) esztelen, káros, buta önámítás. A he-

lyes: legyen szabad az ilyen kép. De – ne legyen rá szüksége az embernek olyan módon és mértékben, mint ma. Hanem, élhesse ki az ember a nemi vágyait közösülésben. Ne kelljen neki képeket nézegetni és esetleg onanizálni. Mert még ha a vásárló fiatalember egy női partnerrel együtt nézegetné a képeket étvágyfokozásra, kedvderítésre, az jó lenne. Nem valószínű azonban, hogy a legénykékeknek szeretők volnának. Itt a baj.

Most ugyanezt a gondolatot alkalmazva a ponyvára: Nem kell a ponyvát üldözni, nem kell betiltani. Az emberek szeretik olvasni a bután valószínűtlen, fesztelenül lehetetlen történeteket, szeretik olvasni a gyilkolást, a kegyetlenkedést. Ha az olvasást lehetetlenné teszik számukra, azzal semmi jó nem történt. Sőt az a gyanúm, rosszat cselekedtek. Ha baj van, akkor az a baj, hogy ilyesmit szeretnek az emberek olvasni. Még tovább, ugyanez a gondolatmenet, alkalmazva az alkoholistákra. Bár itt az eset nem azonos, csak hasonlatos. Az alkoholista beteg, lelki beteg. Az alkoholt a szorongásai felfüggesztésére issza. Ha nem ihatik alkoholt, a lelki betegsége nem szűnik meg. Marad a szorongás és az alkoholizmus helyett más módon jelentkezik. Ez nem valami jó mondat, de megpróbálom menteni: az alkoholmámor is lelkibeteg tünet. A szorongás a viszája, beteges érzékenység. Szóval, valahogy így, most nem érek rá e kis

zavarban rendet teremteni, a lényeg-  
get jól mondtam, nem térek vissza  
arra, amit leírtam s nem fogalmazok.

Arra gondolok, hogy többféle  
hiány van az eddigi feljegyzéseim-  
ben. Hiányzik, hogy a tárgyakhoz,  
helyekhez kapcsolódó emlékeimet  
leírom. Például: Hársfa-utca; vagy  
Hársfa-utcai 26-os számú ház. Vagy:  
töltőtoll. Azután hiányzik ismerő-  
seim arcképcsarnoka. [...]

Valaki itt a közelemben azt monda:  
ta: mérgelődik az emberi aljasságon,  
amely határtalan. Ez nem rossz.  
Tudniillik általános érzet. Minden-  
ki aljasnak, gonosznak tartja a másik  
embert, valamennyit. De – önmagát  
csaknem mindenki jónak, becsüle-  
tesnek, jóindulatúnak tartja. Már  
most, mindenki téved, még pedig  
vagy az önmagáról, vagy a másokról  
való nézetében. Igen, ilyen a mai gon-  
dolkodás. Egy vasat sem ér. Mind-  
addig egészen hibás, amíg vagy-va-  
gyokban történik. Azaz: nem úgy áll  
a dolog, hogy valaki vagy rossz, vagy  
jó. Hanem kevert. Amíg az emberek  
értelme nem tud számolni a valóság  
bonyolultságával, amíg úgy egyszere-  
rűsít, hogy már hamisít; amíg nem  
tud számolni a kétágúsággal, hogy  
például egy cselekedet jó is, rossz is;  
amíg nem tudja figyelembe venni a  
relativitást, például egy tett nekem  
rossz, neked jó, – addig minden ér-  
telmi megnyilvánulása az embernek  
ostoba. Minél egyszerűbb egy ember,  
minél közelebb áll az állathoz, annál

okosabb. Okos, mert – nem buta.  
Lény, melynek megvan a maga ter-  
mészetes *antiszociálijzmusa*. És minél  
értelmesebb az ember, minél több az  
ismerete – hamis ismeret –, és minél  
izgékonyabban kiadósabban mű-  
ködik az elméje – értelme –, annál  
butább. Annál nagyobb „marha”.  
A marha szót konvencionális érte-  
lemben használom, mert a marha  
nem marha az emberhez viszonyítva.  
Ember és marha közül feltétlenül az  
ember a „marha”. –

Az imént beszélt Goda Géza<sup>45</sup> a  
Werner Sombart<sup>46</sup> könyvéről, me-  
lyet éppen vitt vissza a zsidó könyv-  
tárba. Júden in Wirtschaftsleben.<sup>47</sup>  
Antiszemita könyv. Ravasz, eszes,  
ügyes, ötletes – buta. Minden meg-  
állapítása hamis. Hát kutya legyen,  
ha Feri bátyám Apostagon nem oko-  
sabb ember ennél a Sombartnál.

[1953] Április 29, déli 1 óra

Most voltunk a Npműv. Intézetben,  
átadtuk Kopányinak<sup>48</sup> a jelenetet.  
Öt lesz egy kis könyvben.<sup>49</sup> Ezen  
felül elküldik játszani Szolnokra. A  
portán találkoztunk Remenyikkel.

Ezt megelőzőleg voltunk a Ger-  
beaud-ban. A fekete még mindig  
igen jó. Találkoztunk Lengyel Ist-  
vánna,<sup>50</sup> majd odajött az asztalunk-  
hoz Kőbányai.<sup>51</sup>

Reggel telefonált Thury Zs. Dél-  
után hozzájuk megyünk hatra. Teg-

nap írtam Benőnek<sup>52</sup> egy levelet, egyig még nincs itt, a rádió tehát még nem jó. Sőtér maga igazította meg a saját rádióját. Kis munka, majdnem semmi. A munkás mégis 60 frtért akarta a mienket megcsinálni. Nyilván abban a hiszemben, hogy nem tudjuk, milyen semmiség az, amit tennie kell. 10 frt untig elég lett volna érte. Ez is jellemző adat.

Kőbányai elmondta egy riportjának a történetét. Valahol a közelben – talán Kőbányán, nem is tudom hol – képviselőnek jelöltek egy tanítónőt.

*Április 30, csütörtök, d.e. 1/2 II*

Borús, esős, hűvös idő. Hőfok künn 10. Befűtünk. Persze még nem ég a tűz. Illetve most mondja B., hogy már vígan ég.

Tegnap voltunk Sándoréknál, 11 óra felé indultunk haza.

Tűrhetően aludtam. Úgy látszik, minden este beveszek 2 szem seve-nalettát.

Goda is eljött Sándorékhoz.

Szóval Kőbányai meglátogatta a tanítónőt és interjút csinált vele. (Erzsébetfalván tanít és ott is lakik.) 45 előtt vidéken tanított, gróf Wenkheim Frigyes<sup>53</sup> birtokán. (Az esetet Lengyel István jelenlétében mondta el.) A riportban persze azt kellett volna kimutatni, hogy a gróf gonosz, terrorista ember volt. Azonban a gróf jó ember volt. A tanítónő nem

tudott róla rosszakat mondani. Kőbányai tehát hasból írt az interjúba rosszakat, azaz belehazudott. És így jelent meg a cikk a Népszavában.<sup>54</sup> Sőt nem is úgy, hanem még a szerkesztő is beleírt egyetmást. („A gróf dühösen ment ki a tanteremből, bevágta annak ajtaját és azt sziszegte: buta liba.” Ez nem szó szerint való idézet.) Később a rádióhoz is benyújtotta Kőbányai a cikket közlésre. (+ Elhallgatta, hogy az már megjelent.) A Rádió azt kívánta, hogy a cikket írassa alá a tanítónővel. Erre kiment a nőhöz és kérdezte, hogy olvasta-e a Népszavában megjelent cikket. Olvasta és fanyalgott miatta, hogy nem egészen úgy volt. Ez már nem tetszett Kőbányainak. Azután kérte a nőt, hogy írja alá a cikket. A nő vonakodott. Muszáj? – kérdezte. Ez Kőbányait felháborította. A nőt rögtön reakciónak minősítette. És azzal fenyegetőzött, hogy ha nem írja alá a cikket, akkor megy a párttitkárhoz. Erre a nő aláírta a cikket... Ezt az esetet Kőbányai azért mondta el, hogy bemutassa, milyen képviselőjelöltek vannak. Már most érdekes a probléma. Szabad-e így hazudni? Kőbányai szerint ő harcol az igazságért és a nő reakciós.

Lengyel István elmondta, hogy személyesen ismeri a grófot és az kitűnő ember. (Van vagy volt, nem tudom.) Mindenkire igen udvarias volt, segítségre kész. A birtokán és a falukban segített, akin csak tudott.

No már most mi a teendő az ilyen gróf ábrázolásánál? Nehéz kérdés, de semmi esetre sem dönthető el úgy, hogy hazudjanak éppen erről a grófról. Névvel! Vagy nem kell róla írni, vagy az esetet más milióbe kell áttenni. Szerintem az ilyen hazudozás nem jó propaganda. Sőt rossz propaganda, ellenkező eredményre vezet, mint amit céloz. Ezt Kőbányai nem látta be. Az esetet elmondtam Sándoréknál, ott mélyen hallgattak: Sándor, Thury és Goda.

Érdekes volt azután, hogy Goda elmesélte, hogy az apja álmában üvöltözött, erre bement hozzá és kiderült, hogy kízó álom volt, még pedig az, hogy Veres Péterrel viaskodott. Ez jellemző Godára, *mindkettőre*. (A fiatalra azért, mert azonosította magát az apjával.) Érthetőnek érthető a *múltuk* után, de nem igazságos. De hát ez a társaság már ilyen.

Sándor regényt tervez, folytatását a Szégyenfának.<sup>55</sup>

Azt is elmondta Sándor, hogy Déry kétoldalas folytatásért a Béke és Szabadságtól kétezer forintot kap. Furcsa. Most már csak az a kérdés, hogy igaz-e ez.

Megjelent a könyvem.<sup>56</sup> Külalakja szép. A papír jó. De ezt – Simó<sup>57</sup> közlése szerint – annak köszönhetem, hogy nem volt rosszabb papírjuk, elfogyott. Ez is szép. A könyv kicsi és az anyag nem jól van összeválogatva.

Szóval elhoztam a Szabad Eur. rádiójában hallott novella leírását. (...)

díjas volt a novella. Első személyben mondta el az író. Valami Mari néni-ről szólt, aki dolgozó nő volt, örege-dő vagy már öreg – nem hallottam az elejét és a többit sem jól hallottam – és folyton a halálra gondolt és a szép temetésről ábrándozott. Egy temetkezési vállalathoz járt és ott befizetett mindig pénzeket, hogy majd szép temetése legyen. Jött azonban a háború és az ostrom. Az író egy pincében volt Mari nénival. Megjelentek az orosz katonák. A novellában természetesen megjelenésükkor rögtön agyonlőtték egy férfit, akinek a feleségét el akarták hurcolni. Ez az első pont, ami politikailag *tendenciás*. Mert ez nem volt tipikus eset. Mari néni ordított és önkívületbe jött, hogy az oroszok megijedtek tőle és elvonultak. Ez a második pont. No de ki lehetett menni a pincéből, az író elment sétálni a Duna-partra, a Margit híd táján. A híd felrobbantásáról, illetve arról, hogy roncs volt, semmi. Ez a harmadik pont. A parton hullák heverték, sorba rakva, lehetett a számuk kétszáz. Szó nem esik arról, hogy ezek miféle hullák voltak. A valóságban voltak hullatömegek, de azok zsidók voltak, akiket a nyilasok öltek meg. Erről mély hallgatás, sőt olyanféle beállítás, hogy a hullák az oroszok gyilkolásainak eredménye. Ez a negyedik pont. És ott volt[,] ott feküdt köztük Mari néni. Persze azt is az oroszok lőtték agyon. Ez lett hát a

szép temetés! Ötödik pont. Szóval a novella szovjetellenes tárgyú, tele elhallgatással és pozitív hazudozással, éppen olyan, mint amilyent számos mai író is ír. Ez lenne hát a „szabad” irodalom, a külföldi magyarok felfogása szerint. Igen, az ilyen irodalom következne el, ha ők végrehajthatnák az úgynevezett újabb „felszabadítást”. Ez az, amit tudni kell.

1/4 1 órákor

Most voltam a piacon. Fél kiló sóska 2.80. Egy petrezselyem 40 fi[llér]. (Régebben 2 fillér volt.) Aztán a Közértben vettem egy szegedi cipót. Kiseb lett, most aligha több két zsem-lénél, vagy háromnál. Ára 2.50 frt.

Tegnap együtt ült: Nagy, Nagyné, Sándor, Thury Zs. és Goda. Nagy tele betegséggel, Nagyné tele betegséggel (szívbjaj, magas vérnyomás, fejfájás, neurózis, epe- és gyomorbjaj). Sándor súlyosan asztmás, Thury Zsuzsa neurotikus, volt basedowja. Goda súlyosan neurotikus, féltörült. Ott volt a *Goda nénye* is a lakásban. Ő szívbjajos. Ott volt vendégségben Thury Zoltán nénye, most 87 éves, az is szívbjajos. A Közértben Keletiné, szívbjajos, fejgörcse van folyton. A szomszédunkban Róthék; Róth szívbjajos, Róthné neurotikus és magas vérnyomásos. Fenn az emeleten: Ábelné szívbjajos, Gálnének volt májgyulladás, maradt a diszpozíció. A napokban itt voltak Agárdiék;

Agárdi elhízott és szívbjajos és cukros, Agárdiné súlyosan szívbjajos.

Most vasal nálunk Juliska (fentről). Ő is szívbjajos és lábbeteg. (Lenn Eringerné tüdőbeteg.) A sarkon Sőtérék; Sőtér szívbeteg, az asszony sokféle beteg. Rengeteg sok a beteg. A fiatalok lehetnek egészségesek. Bennünket, öregeket, a fene már megevett. A fiatalok makkegészségesnek látszanak és vidámak. A gyerekek mérhetetlenül sok. Ez a szaporaság nem üdvös.

Ez a Juliska egy csodálatos csizmadia, illetve csizmadiáné.<sup>58</sup> Vallásos és erősen úrpárti. Szóval ellenzék, vagy – ha ez nem túlzás – ellenség. Élénk fegyellemmel kíséri a politikát. Mindig vannak hírei. Tudja az árakat és ugyancsak beszél róluk. Még Gerő Ernő beszédét is elolvasta – vagy rádióban hallotta –, s ahhoz is vannak megjegyzései. Például az, hogy csak egyszer említi a drágulást. Azt is beszélte, hogy az utcákon künn vannak a megfelelő képek, köztük Berijáé, de Malenkov képe nincs sehol. Hogy Malenkov már nincs. Ezt állítólag az angol rádióból hallotta, illetve a londoni magyarból. Vagy otthon hallotta? Furcsa dolog. Úgy látszik, várják a zavarokat. Elképzelnék valamit, de abban óriási módon fognak csalódní.

Déry úr nem jön, nem telefonál. Déry úr „itt sem nincsen”.

Sándorék kölcsönadták Urbán<sup>59</sup> új színdarabját, kéziratban, melynek

nincs másolata. Azt mondja, hogy szörnyű. B. már elolvasta az első felvonást, azt mondja: „Borzalmas, minden kritikán aluli.” Talán én is elolvasom, esetleg csak megnézem.

*3/47 óra*

Benő nem jött el. Még mindig nincs állása.

A múltkor azt hallottam Hollós-ról, hogy még él és valamivel javult az állapota. Persze nem tudom, hogy hiteles-e.

Ideggyógyászat! Ma! Mindent tesztiesítenek. Altatás, porok, injekciók. Azt mondtam a napokban, hogy ha módom lenne rá, betiltanám az orvostudomány gyakorlását. Ez indulatos túlzás, de úgy már nem nagy túlzás, ha így korlátozzuk: az ideggyógyászatot és a belgyógyászatot tiltanám be. Valaki szerint Nádor Henrik<sup>60</sup> azt mondta, hogy a belgyógyászati betegek 87 százaléka (nyilván hasból mondott szám) magától gyógyul meg, néhány százaléka nem gyógyul meg, néhány százaléka meg annak dacára is meggyógyul, hogy az orvosok kezelik.

*953 máj. 3, vasárnap*

Megint keveset aludtam. Orrom mostanában mintha jobb lenne.

Most volt itt Molnár Miklós<sup>61</sup> a feleségével és két gyerekével. Az asszony igen hasonlít az apjához. A

kisebbik gyerek 3 1/2 éves, szép kis gyerek. Ez a kicsi azt mondta B.-nek, hogy „téged nem szeretlek.”

A novella el van fogadva. Írnom kell más novellákat is. Sőt érdekes, hogy most már nem erőltetik a politikumot annyira, mint eddig.

Tegnap benn voltunk az Emkében, találkoztunk Lenhoffal,<sup>62</sup> telefonált a feleségének, és az lejött. Nehéz eset volt, mert 2 volt, mikor az asszony lejött, és akkor már régen otthon kellett volna lennem, igen álmos voltam.

Az asszony sokat beszélt a Zádor-ügyről.<sup>63</sup> Az első bizottság, amelyik megvizsgálta a vidéki újságíró, (szóval nem Szabad Nép-munkatárs volt) ez volt: Nyíró, Balassa. Mindkettő paranoiásnak diagnosztizálta az újságíró. Ezt a véleményt írásban adták. Mégis második bizottsággal vizsgáltatták meg a pasast, az pedig volt: Szinetár és Angyal. Ezek persze – nyilván érdekből – egészségesnek mondták a fiatalembert. És ezeknek a véleménye alapján történt a döntés. A fiatalember egyébként homoszexuális is volt. Valami orosz agysebész véleményét is kérték, amelyik szintén úgy szólt, hogy a pasas egészséges, ez a vélemény azonban nem szakvélemény, mert lelki vizsgálat nem is volt lehetséges, miután a beszélgetés tolmács útján történt, meg az orosz nem pszichiáter hanem agysebész. A beteg szobatársa Szinetár György<sup>64</sup> volt! Szóval: Déry, Ör-

kény, (...), Szinetár György, Szinetár Ernő<sup>65</sup> – egész sorozat!

Én megállapítom ezek után, hogy a pasas elmebeteg. Az egész ügy pedig furcsa. Nemigen látszik lehetségesnek, hogy tévedek.

Meghívtuk Lenhofékat.

A Nyikolajeva-regényből<sup>66</sup> eddig harminc oldalt olvastam el. Igen szépen van írva. Tovább olvasom.

Móricznak a Barbárok című kötetét tízéve olvastam, de most már abahagyom. Sok jelentéktelen riportszerű dolog van benne. A Komor ló – az jó. Újra elolvastam a Gyalogösvényt, a 72 éves özvegyasszonnyal. Ez jó is, nem is. A magas irodalmi színvonalat véve alapul: másodrendű. Nem egészen reális a fő részlet, az öregasszony és a fiatal legény beszélgetése. Én így látom. Szóval: Móricz nagy tehetség, de torzó. Sok a hibája és fogyatékosága, de nagyok az erényei.

*Május 22, péntek, d.e. 10-kor*

Nem valami jól aludtam. Az orrom nem volt a legjobb. Sokat köhögtem, erősen hurutos vagyok.

Éjjel nagy eső volt, most borús az idő, nincs meleg.

Este olvasni kezdtem Dadányi György<sup>67</sup> könyvét: Csordás voltam Paraguayban. Az első tíz oldallal jól kezdődik. Jól is van írva és ez igen érdekes. Talán valami írni tudó ember javította. Az persze az író szemléle-

tére némi árnyat vet, hogy ajánlja e könyvét valakinek, a családja vagy nemzetsége egy tagjának, akinek nemesi előnevét is leírja, meg az előszó után az aláíráskor a maga nemesi előnevét is használja. Ez persze némi reakciót jelent, majd kiderül aztán, hogy milyen az író szemlélete a továbbiakban, fontosabb dolgokban. –

Tegnap Veres Péter a sofőrjével küldött egy halom virágot és 12 tojást. A virág is szép, a tojás is szép. Ez viszonzása a nagy zacskó száraz kenyérnek.

Tegnap délután itt volt Irénke.<sup>68</sup> Adtam nekik egy könyvet, azaz egyet a könyvből és ő is hozott egy könyvet, nagy dedikációval.

B. este már elkezdte a könyvet – Kemény lecke<sup>69</sup> – olvasni és ma reggel azt mondta – 64 oldal után –, hogy a könyv jónak mutatkozik, még pedig meglepetésszerűen. Nem tudom, valóban milyen. De: megjelent! Azután: három évig kellett küszködni a megjelenéséért és háromszor is át kellett a könyvet írnia.

A mai Szabad Nép vezércikke: Békeversennyel a félévi terv sikeréért. Ezeknek a buzdításoknak a folytonossága nem látszik valami okos dolognak, hatásukban nem hiszek. A munka *motorja* más.

Sivár lehet az élet a visegrádi üdülőben, az alkotóházban, de meg majd sivár lesz Szigligeten is. Nem hinném, hogy bármelyikbe is elmehetek, már hogy jó lenne elmennem.

Szigligeten a közelben nincs orvos. A Balaton is messze van, legalábbis eddig így tudom.

Szó volt a Déryék közt dúló harc-ról, de ahhoz nem tudok hozzászólni, mert nem ismerem jól, sőt még rossz-szul sem, a tényállást. Az emberek, a nagy locsogásuk mellett is kissé, hogy úgy mondjam diszkrétek.

Most egy kicsit süt a nap. –

Ez a toll fene rossz, kár volt meg-venni, becsaptak vele. –

Még mindég elég olvasható az írá-som. Valahogyan meg kellene szok-ni a nagyobb betűkkel való írást. –

Ez az Irénke igen neurotikus. Annyi baja van, hogy az felsorolha-tatlan.

Most talán bemegyünk Pestre. Az Emkét már unom, különösen a rossz feketéje miatt.

Hallom Veres Pétertől, hogy Szé-chenyi Zsigmondot, a vadászköny-vek íróját, alkalmazták valamelyik erdészeti hivatalban, de aztán el-küldték, mert gróf. Pedig igen jól dolgozott! Hát az ilyesmit én nem helyeslem. Ha jól dolgozott, akkor dolgoztatni kellett volna tovább. Bár azt is mondta Péter, hogy azért dol-goztatják, úgy, hogy kiadják neki a munkát. Ugyanez az eset – azt nem tudja Péter pontosan – Kittenber-gerrel is.

Kittenberger könyvét Péter visz-zakülde. Úgy látszik, nem is olvas-ta el végig. Ez nem helyes, mert igen érdekes, tanulságos könyv.

No, az írás már megint rossz, kis-betűs! A fene egye meg.

Most úgy határoztunk, hogy be-megyünk a Gerbaud-ba. –

No, most írtam ezt a keveset, előbb meg egy keveset olvastam a Szabad Nép-ből, máris álmos vagyok, fáradt és csüggedt. Hát ez a baj, ez nagy baj. Hogyan lehet így dolgozni? Borzasztó!

*1/4 2 órakor*

Most jöttünk haza. A Gerbeaud-ban voltunk. A fekete jó. Én írtam, B. elment gyalog a Közp. Vásárcs.-ba. Vett kalarábét.<sup>70</sup> A Vörösmarty-té-ren az 5-ösre jó ideig kellett várni. Ment arra 49-es, 5/a számú kocsí, valamennyi félig üres volt. Az 5-ös úgy érkezett, hogy alig tudtunk rá föltolakodni. Aztán ültünk. Minden autóbuzs-utas jólöltözött. A Ger-beaud-ba járok meg különösen, ők elegánsak. Mi itt az eredmény? Az, hogy mi ketten is járhatunk a Ger-beaud-ba. Együtt jöttünk Olival, Sőtérné nagynénjével. Az<sup>71</sup> szorgal-masan jár ki Sötérékhez, kihasznál-tatja magát. Mazochista lélek.

Láttam egy kis jelenetet a Gerb-ban. Jött egy öreg koldus. Tartotta a kalapját, és azzal érvelt, hogy nyolc-vanöt éves. Adtam neki húsz fillért. A szomszéd asztalnál ült egy úriem-ber. Roppant előkelővé komolyított, sőt komorított arccal. Már előzőleg vett az újságárustól egy újságot, ter-mészetesen Magyar Nemzetet. Ő is

adott a koldusnak. Benyúlt a zsebébe, bedobott a kalapba egy pénzdarabot, de úgy, hogy nem nézett a koldusra. Nehogy valamiképpen annyi emberi, illetve élőlényi kapcsolat létesüljön köztük, hogy egymás szemébe néznek. Három lépés a testtől – így kívánja az előkelőség.

A kalarábé 1.20 frt volt darabja. Óriási. De szép nagyok.

A Vörösmarty-téren többször látunk már porcelánfigurákat. Egy guggoló nő 600 frt. Egy tálcaszerű edény 500 frt. Vajon ki tud ilyesmit, ilyen áron vásárolni? Csodálatos és érthetetlen. Ha ezek az árak reálisak, meg reális maga a Gerbeaud, meg a Szikránál kitett könyvek, mely közt száz forintnál drágábbakat is látok, akkor kell, hogy sok-nak ötezer frtnál magasabb havi jövedelmek legyenek. Bámulatos a jövedelmi hierarchia, de hiába bámulatos, úgy látszik, ez nem mehet másképpen. Eredmény az, hogy munka nélküli jövedelem ma már nyilván alig van – eltekintve valami zugsefteléstől – és

a különbségek sokkal kisebbek, mint régen voltak. Akkor volt ugyanis a havi 20 pengős és 30 pengős kereset és a 10000, 100000 és még nagyobb jövedelem. Szóval a különbségek óriási módon lecsökkentek.

Már megint kisbetűs az írásom.

Postán jött meghívó írószövetségi előadásra. Vita lesz „Költészetünk néhány kérdéséről”. Vitaindító Szabolcsi Miklós! Aláírások: Gellért Oszkár, a költői szakosztály elnöke! És Devecseri Gábor, a szakosztály titkára! Nem rossz.

Csörtető úr autója most megint nem állt a ház előtt. Csörtet. Szigorúan és elszántan.

El kellene már menni a trafikba a pengékért. Ugyanis 13-at adtam élesítésre.

Keveset írtam a megkezdett novellából, de ment az írás. A dohányzást kellene mérsékelni. Valószínű, hogy írás közben a sok cigaretta inkább elfáraszt, mint maga az írás. –

Hő a szobában 21, odakünn 24. Meleget nem érzek, szóval így jó.

## JEGYZETEK

---

1. Bucsinzky kávéház, VII. Erzsébet körút 30.
2. Barabás Tibor (1911–1984) író, NL jó barátja.
3. Barabás akkori barátnője.
4. Nagy András – az író barátja.
5. Pál ügynök – NL könyvesboltjának alkalmazottja.
6. Szegedi Boris, az író felesége, nevét következetesen B-ként vagy Bertaként említi a naplóban.
7. Talán K. Havas Géza (1905–1945) újságíró, kritikus.
8. Talán Kovács Imre (1913–1980) újságíró, a későbbi emigráns parasztpárti politikus.

9. Kisegítő NL könyvesboltjában.
10. Szöllösi Zsigmond (1872–1953) és Kóbor Tamás (1867–1942) írókról van szó.
11. Talán Rab Gusztáv (1901–1963) író, újságíró. Akkoriban a *Pest* című kormánypárti lap rovatvezetője.
12. F. Rácz Kálmán (1910–1980) író, műfordító, szerkesztő, ekkoriban a lap munkatársa.
13. Sztinyai Zoltán (1893–1978) író.
14. Sándor Kálmán (1903–1962) író, újságíró.
15. P. C. Wren: *A légió kéme*. 1939-ben jelent meg magyarul a Palladis kiadásában.
16. IGE: Írók Gazdasági Egyesülete, az Írószövetség elődje.
17. Eugène N. Marais *A fehér hangya* *lelke* című könyvéről van szó.
18. Gutfreund Ferenc (1884–1946) orvos, bőrgyógyász.
19. Kulcsár és Huppert gőzmosó- és vegytisztító üzem a Damjanich u. 40. alatt.
20. *Pesti Hírlap*.
21. 1941. 01. 03. 8. p. *Gondolatok a happy-end-ről*.
22. Helyesen: *A bécsi tejesasszony*. Rachmanova regénye 1934-ben jelent meg magyarul a Dante Könyvkiadónál, 320 p.
23. Nova Irodalmi Intézet, Andrassy út 32.
24. Müller Pál az elsősorban kaland- és detektívregényeket jegyző Nova kiadót vezette 1949-ig. Rejtő Jenő legtöbb könyve is itt jelent meg.
25. Pester Lloyd (PL), Budapesten megjelenő német nyelvű újság.
26. Pogány Béla, a PL szerkesztője.
27. Keresztury Dezső (1904–1996) újságíró, költő, politikus, a PL munkatársa.
28. Turóczi-Trostler József (1888–1962) irodalomtörténész, a PL munkatársa.
29. könyvekkel
30. könyvek
31. Pontosan: 1919. május.
32. Pontosan: *Egy délután a Grün-irodában*.
33. Pontosan: *Dr. Szemper megbetegszik*.
34. Pontosan: *A süket asszony*.
35. Utalás Margaret Mitchell *Elfújta a szél* című regényre. Az első magyar nyelvű kiadás Kosáryné Réz Lola fordításában 1939-ben a Singer és Wolfnernél jelent meg.
36. Utalás Louis Bromfield *Árvíz Indiában* című regényére. 1940-ben jelent meg magyarul a Dante Könyvkiadónál Benedek Marcell fordításában, 684 p.
37. Utalás Bozzay Margit könyveire.
38. Így!
39. Tamás Aladár (1899–1992) költő, író, a lap szerkesztője.
40. Schönstein Sándor (1898–1945) orvos, a lap munkatársa.
41. A KMP legális folyóirata 1927 és 30 között.
42. Hollós István (1872–1957) elmeorvos, pszichoanalitikus, az író ismerőse, egyik kezelő orvosa.
43. Talán Nagy Zoltán (1884–1945) költő, író, kritikus, a *Nyugat* első nemzedékének tagja.
44. Korabeli erotikus lap.
45. Goda Géza (1874–1954) író, újságíró, fordító. A *Budapesti Napló* majd a *Világ* munkatársa; a Tözsdeklub alapítója.

46. Werner Sombart (1863–1941) német közgazdász, szociológus.
47. Pontosan: *Die Juden und das Wirtschaftsleben* (1911).
48. Kopányi György (1921–2011) dramaturg, hangjátékíró, színpadi szerző.
49. A *Színjátékszók Könyvtára* című sorozatban megjelenő füzetéről lehet szó, melyben NL-nak négy jelenete jelent meg. (Népművelési Intézet).
50. Valószínűleg Lengyel István (1892–1970) újságíró, író, humoristáról van szó.
51. Kőbányai György (1925–2016) újságíró.
52. Schwarcz Benő, az író sógora, Szege-di Boris öccse.
53. A cikk szerint: Wenckheim József.
54. *Népszava*, 1953. 04. 21. 2. p., A tanító-nő.
55. Sándor Kálmán *Szégyenfa* című regé-nye 1951-ben jelent meg a Szépirodal-minál, 332 p.
56. Valószínűleg a *Válogatott elbeszélések*-ről lehet szó, melyet a Szépirodalmi adott ki, 293 p.
57. Simó Jenő (1925–1994) később mű-velődési miniszterhelyettes, kiadói igazgató. Ekkoriban könyvkiadónál dolgozott.
58. Utalás *A tudós és a csizmadia* című Móra-mesére
59. Urbán Ernő (1918–1974) író, színpadi szerző.
60. Nádor Henrik (1884–1974) belgyó-gyász.
61. Molnár Miklós (1918–2003) ekkori-ban az *Irodalmi Újság* szerkesztője.
62. Valószínűleg Lenhof Antal uroló-gusról van szó, aki a Kútvölgyi kór-ház első igazgatója volt.
63. Zádor-ügy: Zádor Imre, a Kútvölgyi orvosa a vád szerint injekcióval elal-tatott majd zárt osztályra szállított egy öt bíráló beteget. (Vö.: *Szabad Nép*. 1953. 03. 20. 4. p.).
64. Szinetár György (1905–1974) költő, író.
65. Szinetár Ernő (1902–1996) ideggyó-gyász, pszichiáter.
66. Nyikolajeva-regény. Valószínűleg Galina Nyikolajeva *Az aratás* című regényéről van szó, ami 1951-ben je-lent meg magyarul Lányi Sarolta fordításában, az Új Magyar Könyv-kiadónál, 441 p.
67. Dadányi György (1893–1969) újság-író, író
68. Zelkné Bátor Irén (1905–1958) író.
69. Zelkné regénye, a *Kemény lecke* 1953-ban jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál.
70. Így!
71. Így!

## Kassák a Kádár-korban

„...mi született szegényemberek végül is vagy öngyilkosok leszünk, vagy börtönbe csuknak bennünket, vagy megtérünk Istenhez, akiben nem hiszünk, de akinek a kegyelmét nagyon igényelnénk.” (Kassák Lajos 1957. június 27-i levele Vas Istvánnak. Idézi Hegyi Béla: *A kereső Kassák. Vigilia*, 1977. szeptember, 56.)

„Nem ihlet kell az alkotáshoz, hanem telítettség. [...] Hogy mi célja van az állandó művészeti tevékenységnek? – Nincs célja, oka van. [...] Nincsenek terveim. A gondolatok megszületnek és én követem őket.” (Kassák Lajos-interjú. Készítette Bertha Bulcsu. *Dunántúli Napló*, 1965. január 31.)

Kassák Lajos talán a Kádár-korban volt a legelismertebb képzőművész-ként és íróként egyaránt.

A Kádár-éra első évtizede Kassák életének utolsó tíz éve, a hetven és nyolcvan éves kora közötti időszak. Kassák számára teremtő munkálkodásban gazdag periódus volt ez, amit a hatalom is méltányolt: hetvennyolc évesen Kossuth-díjat kapott.

E sikerességnek ellentmondani látszik, hogy az elismerések mellett számos sérelem is érte. Különösen képeinek kiállításával voltak nehézségei, s külföldi utazásai nem egyszer akadályokba ütköztek. Ezek azonban jelentéktelennek tűnnek ahhoz képest, hogy mégiscsak a Kádár-éra évtizedeiben – még életében, majd 1967-ben bekövetkezett halála után – adták ki a legtöbb könyvét, akkor volt a legtöbb kiállítása itthon és külföldön is. Ebben az időszakban

jött létre a hagyatékának gondozását és feldolgozását felvállaló Kassák Múzeum. 1987-ben, születésének centenáriumán különösen sok Kassák-mű és Kassák művészetéről szóló kiadvány jelent meg, s a Magyar Nemzeti Galéria életmű-kiállítással tisztelgett emléke előtt. A 80-as évek második felében Kassák példázattá válva mintha elérkezett volna értékelése csúcsára. „Alakja tragikus magányban sötétlik ma is, kutatóját újra és újra figyelmeztetve a még el nem évült kelet–nyugati elkésettség, a nemzetközi tájékozottság, illetve a zárkózottság veszélyének, a magyar művészet meghaladhatatlan adottságának kérdésére. Az az ellentmondás, feszültség, amely áthatja életművét, áthatja e korszakot is. A hajthatatlan avantgardista kitartás, az események élén való haladás és az introvertált magány bölcsesség-

ge egyaránt jellemzik ezt az életet. Kassáknak része volt nemzetközi ismertségben, évtizedekkel később az elismertségben és a teljes magányban is. Példázat ő, amennyiben a mai magyar művészetnek még szüksége van a karizmatikus személyiség, a makacs hűség, a függetlenség és elkötelezettség példázatára.”<sup>1</sup>

A rendszerváltás óta eltelt évtizedekben egyre kevesebb szó esik Kassák Lajosról. Ma, a 2010-es évek vége felé – úgy tűnik – sem az irodalmi, művészeti elit, sem a hivatalosság, sem a művészi élményre sóvárgó állampolgár nem tartja Kassák Lajost kiemelkedő, élményt adó alkotónak. Vajon ez az utókor végleges ítélete, vagy a mai művészeti, szellemi-politikai-kulturális viszonyokat jelző átmeneti állapot?

Ha Kassák csupán képzetlen, dilettáns festő volt, aki meglovagolta a 20. század elejének avantgárd hullámát, ha költőként, íróként sem sorolható klasszikusaink közé, akkor Kádár-kori reneszánsza korfüggő volt, művészete pedig kiesett a nemzet kulturális emlékezetéből.<sup>2</sup> (Nincs ezzel egyedül. Déry Tibor, Illyés Gyula, Németh László munkássága is, úgy tűnik, hasonló sorsra jutott, és a rendszerváltozást követően József Attila elismertsége is csökken.)

Kassákot a kommunista vezetők – s nyomukban a politikusi, kultúr-

politikusi slepp – hol nyíltan, hol politikai-hatalmi érdektől vezetve burkoltan árulónak: renegát kommunistának, trockistának, a polgári nyugalom behódolójának stb. tekintették. Különösen nem tudták megbocsátani neki a szovjetunióbeli sztálinista diktatúrát az 1930-as években leleplező és kritizáló írásait, s a plurális demokrácia melletti kiállását 1945 és 1948 között. Amint tehették, politikai, közéleti jellegű írásait „feketelistára” tették, amelyek aztán a rendszerváltásig (majd utána is, de immár más okokból) ott is maradtak. Csak a szépíró Kassákot engedték vissza 1956 után a széles nyilvánosságba azon műveivel, amelyeket politikailag-ideológiailag érdektelennek ítélték. (A festészetével szembeni hivatalos fanyalgás azonban az 1980-as évekig megmaradt.)

A hivatalos irodalomtörténetek írói igyekeztek nem túllépni a pártállami politikai-ideológiai kereteket. Az 1962-ben megjelent *Kis Magyar Irodalomtörténet*ben Szabolcsi Miklós értékelése a hivatalos pártvonalhoz igazodik: „1919 elején és az 1919-es Tanácsköztársaság alatt Kassák Lajos pályája egyre inkább eltávolodik a munkásmozgalomtól... Bár a közoktatásügyi népbiztosságon dolgozott, lenézi mind a forradalom vezetőit, mind a néptömegeket, szembefordul a párt politikájával.”<sup>3</sup> *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig* című, 1966-ban megje-

lent szintézisben Kassák értékelése kioktatóan, lekezelően ideológia-centrikus: „...a társadalmi emberrel, tömegmozgalommal és munkásosztállyal kapcsolatosan megnyilvánuló alapvető kétkedése, rezignációra való hajlama, sajátos »geometrikus absztrakció«-ja, erős szubjektivizmusa és önközpontúsága azt eredményezte, hogy tartósan nem tartozott a szervezett munkásmozgalomhoz, sőt bizonyos pontokon szembe is került vele. Ezért foglalt el hibás álláspontot a történelem nagy sorsfordulói idején is: a legtöbb esetben nem tudott a kor kérdéseire kielégítő és helyes választ adni.”<sup>4</sup>

Kassák tudatos, felnőtt élete az alkotás és a tett összeegyeztethetősége jegyében az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó éveiben indult. Az 1919-es kommün idején immár a hatalmon belül kultúrpolitikusként és művészként is szembekerült irányítótársaival. Kritikus szellemiségét a bécsi emigrációjának éveiben és hazatérése után a Horthy-érában is megőrizte. A keresztény-nemzeti kurzus visszásságait éppúgy szóvá tette, mint a hazai és külföldi baloldalét. Művészete ezekben az évtizedekben fokozatosan vált el közéleti tevékenységétől, politikai-közéleti publicisztikájától. A második világháború utáni egy-két évben a közélet egyik markáns szereplője lett.

Az államszocialista időszak első szakaszában a kommunisták zárták ki a politikából és a közéletből, a diktatúra enyhülése idején, a Kádár-korban pedig Kassák már nem érzett készte-tést a közéleti szerepvállalásra: csak az alkotásnak kívánt élni.

A képzőművészi és költői tevékenysége közötti viszony alakulása összefügg közéleti és alkotói szerepének elkülönülésével. Költői fordulata, verseinek klasszicizálódása idején már nem festett, s amikor több mint két évtized múltán újra ecsethez nyúlt „melankólia és szigorúság, fegyelem és fájdalom – költészet és festészet egymás mellé, szinkronba kerültek”.<sup>5</sup> Új festői korszakában, az ötvenes években barátja, Gadányi Jenő hatott rá, akinek művészetfelfogása megegyezett az övével. Kettőjük ekkori, zömmel figuratív, természetelvű festészete igen csak távol állt a hivatalosan pártolt realizmustól. Kassák öregkori absztrakt képei mentesek a konstruktivizmus világnézeti expanziójától és szigorától. Lírai absztrakcióját költészetének „őszikéihez” hasonlóan a „fokozott személyesség” uralja.<sup>6</sup> Az avantgárd iránt az 1950-es évek második felétől feltámadó nyugati érdeklődés megzavarta Kassákot. Ekkor festett képei és a húszas években keletkezett alkotásai között nem érzékelte „az esztétikai és stiláris szakadékat.”<sup>7</sup> S nincs nyoma annak sem, hogy versei és képei között esztétikai értékkülönb-

séget érzékelt volna. Verseit itthon akadálytalanul megjelentethette, külföldön azonban nem érdeklődtek a költő, az író Kassák iránt. A nemzetközi elismertséget hozó képeit hazájában csak kevesen ismerhették és értékelték, ami önmaga előtt tovább növelte képei becsét. Azt szerette volna, ha képzőművészetét itthon is méltányolják. „Életemben kell megélnie az embernek a föltámadást, uram” – monda egyik hívének.<sup>8</sup>

### **A hatalom ambivalens viszonya Kassákhoz és Kassák ambivalens viszonya a hatalomhoz**

A Kádár-kori kulturális vezetésnek a festő és az író Kassákkal szemben egyaránt voltak fenntartásai. A kultúráirányítás illetékesei ellenőrizték, visszafogták a hivatalos vonaltól eltérő Kassák-próbálkozásokat, de ügyeltek arra is, hogy az író ne érezhesse kiteszítettnek magát, s lehetőleg maradjon meg a közös akolban. Az ötvenes és hatvanas évek fordulóján a helyét kereső rezsिम egyidejű szigorúsága és engedékenysége némi sokszínűséget eredményezett a kultúrpolitikában. A hatvanas évektől, mint egy puhuló diktatúrához illik, a hatalmon belül is megjelentek az egymással rivalizálók. Az ortodox maradiakkal szemben egyre nagyobb térhez jutottak az árnyaltan elfogult

véleményre törekvők. Ez a folyamat a Kassák-interpretációk változásában is kimutatható.

Vajon miért volt nagyobb a hatalmi ellenszenv Kassák képzőművészeti alkotásai iránt, s miért érte kevesebb kifogás szépirodalmi műveit? A képzőművész Kassák egyértelműen a 20. század absztrakt vonulatához tartozott. Ezzel szemben az író Kassák dadaista, szürrealista/expresszionista korszakát az 1930-as évektől a klasszicizáló realizmus felé nyitó alkotói periódus váltotta fel. Bár továbbra is zömmel rímtelen szabadverseket írt, ezek azonban hangvételükben, érzelmi és tartalmi radikalizmusukban jóval szelídebbek, melankolikusabbak, elégikusabbak voltak, mint a közéletiségtől, a világmegváltó eszméktől áthatott korábbi költeményei. Az okot talán a hatalmi ideológiában kell keresnünk. Kassákot munkás témájú regényei és versei, a munkásművelődés terén elért eredményei 1957 után alkalmassá tették az osztályszempontú magyarországi szocialista kultúra létezésének bizonyítására. (Az *Angyal föld* című tézisregényéből például *Angyalok földje* címmel játékfilm is készült, egy-két korai, munkásokról szóló verse a tankönyvekbe is bekerült.) Újabb könyvei pedig, amelyekből semmiféle ideológiai-politikai elkötelezettségre nem lehetett kö-

vetkeztetni, belesimultak a korszak irodalmának nem hivatalos, apolitikus fő sodrába.

Más volt a helyzet a képeivel. A Szovjetunióból a forradalmi idők elmúltával kényszerűen átvett, s a Kádár-éra végéig hivatalosnak deklarált szocialista realista stílusirányzatba, illetve immár módszerbe semmiképp sem lehetett folytatható hagyományként beilleszteni Kassák 20. század eleji internacionális avantgárdját. Túl nagy volt a kontraszt a kassáki absztrakt kép(architektúra) és a hivatalosan támogatott realista képzőművészet között.<sup>9</sup> Az absztraktok az 1956 utáni rezsimműltó időben szinte csak pillanatokra tűnhettek fel az 1957-es Tavasz Tárlaton, amelyre egy festményt Kassáktól is beválogattak. Ma már kideríthetetlen, hogy melyik Kassák-művet.<sup>10</sup>

A század eleji avantgárd az ötvenes évek végétől a kapitalista Nyugaton reneszánszát élte, ami nem csupán kiállítási és eladási lehetőséghez jutatta Kassákot, hanem arra is ösztönözte, hogy újra nonfiguratív képeket fessen, amivel immár nem csupán múltjával, hanem jelenével is irritálta a vizuális művészet konzervatív ízlésű pártfelügyelőit. A Kádár-kori kultúrpolitikának azonban volt egy másik oldala is. A szocialista kultúra megteremthetőségének hívei éltek az engedékenyebb realizmusfelfogás adta lehetőségekkel, és nyitottnak mutatkoztak a forradalmi avantgárd

felé. A „szocialista irodalom” tudományos feldolgozását Pándi Pál vezetésével lelkes, elkötelezett irodalomárok végezték.<sup>11</sup> A hatalom Kassák iráni ambivalenciájáról Csaplár Ferenc így írt: „A párizsi Denise René Galériában rendezett kiállításához műveit kiengedték, őt magát azonban nem; kiutazását a Művelődési Minisztérium Képzőművészeti Osztálya »festészetének jellege alapján« »kultúrpolitikai szempontból« nem javasolta. Egyidejűleg fegyelmi vizsgálat indult a kiállítás katalógusához előszót író Pogány Ödön Gábor, továbbá a Kossuth Nyomda igazgatója, Lengyel Lajos ellen. A művelődéspolitikai irányítói szerint ugyanis megengedhetetlen volt, hogy a Magyar Nemzeti Galéria hivatalban lévő főigazgatója »a modern magyar piktúra egyik legnagyobb alakjának« nevezze Kassákot, »a haladó szemlélet, a forradalmi ízlés nagy úttörői« közé sorolva őt kijelentse: »Magyarországon több nemzedék írói, költői, gondolkodói, képzőművészei indultak el pályájukon az ő példáját követve.«<sup>12</sup> (Az idézetben említett Pogány Ödön Gábor, különösen a második világháborút követő években, a szocializmus és a modern művészet tartós összeegyeztethetőségében bízott, Lengyel Lajos pedig Kassák Munka köréhez tartozott az 1930-as években.)<sup>13</sup>

Kassák gyanakodva figyelte a Kádár-rezsim konszolidációját. Azt

nehezményezte benne, amit már a Rákosi-érában is hazugnak, álságosnak tartott: bár a hatalom ideológiájában a munkásosztályra, a nemzetköziségre hivatkozik, a gyakorlatban sokkal inkább nacionalista húrokat penget. Ugyanakkor ő is beleesett a kortársi csapdába, amikor a hatalom ellen a hatalom fegyverével harcolt. Sértettségből, önérzetből saját szocialista mivoltára, munkásmozgalmi múltjára hivatkozott akkor, amikor az ő szocializmusa már évtizedek óta távol került nem csupán a kommunisták voluntarista ideológiájától, hanem a szociáldemokraták bürokratikusnak ítélt, megcsontosodottnak tartott doktrínájától is. A diktatórikus hatalom elleni, sáncon belüli hadakozásaival azonban olykor óhatatlanul azokkal a balosokkal került egy skatulyába, akik az uralkodó ideológiának kiszolgáltatott helyzetük miatt könnyű prédái voltak nem csupán az óvatoskodó, egyensúlyozó kádári hatalomnak, hanem a hatalom ellenfeleinek, utálóinak is, akik többnyire nem tudtak különbséget tenni a balosságnak az ortodox fafejűségtől és színvonaltalanságától a rendszerkritikus mí vesséig terjedő árnyalatai között.

Kassák nem bízott a nagyhatalmi erőviszonyok változásában. 1959 őszén úgy vélte, hogy hosszú ideig nincs remény arra, hogy Magyarország kikerüljön a szovjet érdekszférából. Részlet egy korabeli besúgói

jelentésből: „Illyés és Németh szinte kamaszos vidámsággal beszélgetek, s jókedvük feltűnt Kassáknak, aki megkérdezte, hogy miért oly vidámak. Azt válaszolták, hogy tele vannak optimizmussal a magyarság jövőjét illetőleg. A gyarmati népek felszabadulásának folyamata megállíthatatlan s ennek során elkerülhetetlen lesz, hogy Magyarország is megszűnjék orosz gyarmat lenni. Kassák erre azt felelte, hogy a gyarmatok népe orosz támogatással szabadul fel, s könnyen az lehet a következő lépés, hogy az angolok helyett az oroszok lesznek a gyarmatosítók; s hogy ez a folyamat semmi esetre sem vezet majd oda, hogy az oroszok Magyarországot kiürítsék. Ő tehát nem ilyen optimista. Illyés és Németh azonban nem változtatták meg nézeteiket, bár ők ketten egymással is élénk vitát folytattak, és semmilyen kérdésben sem értettek teljesen egyet. Elmondották, hogy bízva abban, hogy előbb-utóbb megjelenhetik, fiókjuknak írnak. Hogy mit, azt viszont nem voltak hajlandók elárulni. Kassák erre kijelentette, hogy ő már nem bízik ilyesmiben, mert 72 éves, és nem szeretné, ha csak az utókor örülne írásainak.”<sup>14</sup>

Az idős Kassák hazai és világelismerésre vágyott, s egyikhez sem voltak igazán kedvezőek a feltételek. Az igazán szót hangsúlyoznám. Elvileg

ugyanis a Kádár-érában Kassák már nem volt kiátkozott író, mint 1949 és 1954 között, ugyanakkor a lényegileg nem változó hatalmi rendszer kultúrilletékeseinek a vele szembeni ideológiai és esztétikai fenntartásai megmaradtak. Kassák nem volt egyértelműen beilleszthető az új rezsim kultúrpolitikai elképzeléseibe. Túlzottan autonóm és makacs volt ahhoz, hogy engedje magát szocialista múltja révén kihasználni, az alkotói alkalmazkodás pedig fel sem merült benne. „Itthon nem becsülik meg. A modern (absztrakt, stb.) festőiskolákról hallani sem akarnak – idézi az író véleményét a rá állított ügynök –, pedig mindez külföldön már klasszikus művészetnek számít. Műveinek megjelentetésével is állandóan problémák vannak, kötetben még meg nem jelent novelláit a Kiadói Főigazgatóság átirányította a Magvető Kiadóhoz, az pedig folyton halogatja könyveinek megjelentetését, holott életműszerződése van, melynek értelmében kétévenként három könyvét kellene megjeleníteni, s havi négyezer forintot fizetni neki. Nyilván határozottabb politikai állásfoglalást kívánnak tőle. Ő azonban teljesen visszavonult a politikától, hiszen ehhez öreg és beteg. Hagyják őt – amíg tud – dolgozni, ez a legtöbb, amit tehet. Most végre megkapták Németh Lászlót, érzékbe az ő pozitív nyilatkozataival. Ő (K. L.) úgysem tudna versenyezni a

fiatalokkal, nem is érti, nem tudja követni őket. Itt van pl. Györe Imre, aki kétségkívül tehetség. Legutóbb valósággal erotikus verset írt a párt-ról. Ez már egy frivol játék benyomását kelti. Ha a pártnak ez kell – megkapja ezektől a fiataloktól, de féltő, hogy ezekben a most agyonajnározott fiatal pártos-költőkben éppúgy csalódnok kell majd, s éppúgy eldobják majd őket, mint annakidején Kuczkát és társait.”<sup>15</sup>

Egy évvel később így zsörtölődik: „Nem is akar írni, minden energiáját festésre fordítja. Úgy hiszi, világvilágviszonylatban is jelentős, amit csinál, lényegileg ez év elején Párisban rendezett kiállításának kritikája is ezt állapította meg. Elszomorító, hogy elzárják a világtól, hogy nemhogy elismernék, még szűk szakmai nyilvánossághoz sem juttatják, amit csinál. Beérné azzal, hogy tíz képét kiállítsa egy zártkörű bemutatón, kritikusoknak, festőknek, a kultúrpolitika illetékes képviselőinek. Ha féltik a népet ettől a művésztől, akkor ne vigyék a nép elé. De hogy a szakemberek és a külföld előtt is titkolják, az abszurdum. A Szovjetunióban is kedvező fejlődés indul. A Life című amerikai lap nagy képes riportban számol be arról, hogy szovjet műzeumok pincéiben évtizedekkel ez előtt festett absztrakt képeket (Malevics és mások műveit) raktározzák,

s hogy reprezentáns szovjet festők maguknak absztrakt képeket festenek. Nem is ez az érdekes, hanem az, hogy a Life riporterének megengedték, hogy ezeket a képeket meglássa és beszámoljon róluk. Ezzel nyilván a kezdődő művészetpolitikai fordulatot készítik elő. S nem vitás, hogy ez lesz a fejlődés útja: a modern építészet (amit, mert jobb és olcsóbb, máris kezdenek elfogadni) maga után vonja a modern festészet, szobrászat akceptálását is [...] Nálunk is ez lesz a fejlődés, de ezt az itteni pártkorifeusok nem akarják tudomásul venni. Aczél György érdeklődött az ő képei iránt, állítólag látni szeretné, de ő nem tudja, meg merje-e mutatni, mert félt, hogy helyzetén csak ront vele...”<sup>16</sup> Aggodalma nem volt alaptalan. A besúgói jelentéseket értékelő belügyes tiszt véleménye nem túl sok jót sejtet Kassák sorsát illetően: „Kassák azt mondja, hogy nem politizál, ugyanakkor látszik, hogy passzívan bár, de eltökélten szemben áll a rendszerrel.”<sup>17</sup>

## Kassák ellentmondásos kritikus megítélése

Az 1960-as évek végén Lukács György, a kárhoztatott ötvenhatos múltja után a kommunista pártba 1967-ben „visszazárt” világhírű marxista filozófus Vas István önéletrajzára<sup>18</sup> hivatkozva lényegében megal-

kuvó kispolgárnak tartotta Kassákat. A „kispolgár” kommunista körökben éppen olyan szitokfogalomnak számított, mint az „absztrakt művészet”. A *félbeszakadt nyomozásból*, írja Lukács, „Kassák kompromisszumos kispolgári mivoltát [...] még sokkal világosabban lehet látni, mint Kassák verseiből.”<sup>19</sup> A nyugatos irodalmi hagyomány folytatói közé sorolható Vas István pályája indulásakor közel állt Kassákhoz, s első felesége Kassák nevelt lánya, Nagy Etel volt. Vas könyvében megírta, hogy hasonlóan Kassák sok más fiatal hívéhez, az 1930-as években ő is szembekerült mesterével, a rá hivatkozó Lukács Kassák-minősítését azonban visszautasította. Szerinte Kassák művészi és szellemi tisztasága megkérdőjelezhetetlen, megnemalkuvása pedig példamutató.<sup>20</sup> Lukács György azt olvasta ki Vas könyvéből, ami nem volt benne, pontosabban a filozófus saját Kassák-ellenességéhez vélt Vas István önéletrajzi regényében bizonyítékot találni.

1969-ben Kassákat bíráló cikk jelent meg az *Irodalomtörténetben*. *Költészet – önbírálat nélkül. Kassák életművéről posztumusz verseskötete ürügyén* címmel.<sup>21</sup> Az írása megjelenése idején még egyetemista Radnóti Sándor azt róttá fel Kassáknak, hogy az 1920-as években elhagyott forradalmi illúzióival nem nézett önkritikusan szembe. Túlbecsülte az egyén, a művész és a művészet, a mű társadal-

mi hatását, s lebecsülte a „politikai cselekvésformákat”, s különösen a tömeggel szemben volt szkeptikus, ami a kritikus szerint ahhoz az ellentmondáshoz vezetett, hogy „a költő, aki először szólalt meg nálunk költői nívón munkáshangon, saját, élete végéig fönntartott illúziói ellenére sem lett a munkásosztály költője, hanem műve a »Tömeggel« való absztrakt azonosulás és az absztrakt elfordulás végletei között ingadozott.” Mintha a cikk azt sugallta volna, hogy a nem eszmei ihletésű, „történelmietlen” költészet alacsonyabb rendű a mindennapokat elégikus, rezignált versekbe foglaló, a magánügyeket megéneklő költészettel szemben akkor, ha az ilyen jellegű verseket író költő korábban elkötelezett alkotó volt. Mintha Radnóti Lukács György megrögzött Kassák-ellenességének jogosságát próbálta volna igazolni, amikor írásában rosszállóan említi, hogy a Tanácsköztársaság alatt Kassák a saját kulturális elképzeléseit akarta hivatalossá emelni, s akkor is, amikor Kassákot a forradalmakban csalódott értelmiségiekhez sorolja. („A munkásság egy részének útjanincs dühe, és elsősorban egy vékony, háborúból és nemzeti maszlagból kiábrándult értelmiségi réteg tanácstalan lázadása visszhangzott Kassák Lajos tanácstalan költészetében” – írja Radnóti.) Kassák persze valóban elvesztette hitét 1919 után a forradalmakban, 1956-ot pél-

dául „dicsőséges felfordulásnak” nevezte, s a demokratikus iskolázottság híján lévő tömegeket pedig a hatalmi manipulátorok eszközének tekintette.

A kritikus fentebb vázolt korabeli Kassák-értékelése és az általa említett, tőle eltérő irodalomtörténetési magatartásmódok, vélekedések – Illés László úgy kutatja a szocialista avantgárdot, hogy kihagyja belőle Kassákot, Bori Imre pedig apologizálja a költőt –, valamint ugyanebben a számában megjelenő reagálások Radnóti írására alkalmasak arra, hogy a Kádár-korabeli kulturális-szellemi közállapotainkra következtethessünk. A vitacikkek írói: Simon István költő és folyóiratfőszerkesztő, Illés László, a szocialista irodalom(kutatás)nak akkor már hosszú évek óta elkötelezett tudós, valamint Fülöp László, a debreceni egyetemen tanító, Radnótinál csupán öt évvel idősebb irodalomtörténész. Ebbe a korábrázolási láncolatba illeszthető a tisztán irodalomtörténeti, esztétikai jellegű 1968 őszi szegedi konferencia is, ahol Babits *Tél és tavasz* között, valamint Kassák *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című költeménye volt a téma, s ahol a tudományos tanácskozás örvén lényegében a nyugati korszerű műelemzési módszerek hazai meghonosítása zajlott.<sup>22</sup>

## A Kádár-kori Kassák-értékelések

Kassák Kádár-kori megítélése elválaszthatatlan a kor ideologikus értelmiségét foglalkoztató kérdésektől és azoktól a problémáktól is, amelyek az uralkodó ideológiához nem kötődő értelmiségieket foglalkoztatták. A *Nyugat*-utódok és a nyugati világ felé tájékozódó írók, festők – például Nemes Nagy Ágnes, Deim Pál, Fajó János – rokonlelket fedeztek fel Kassák Lajosban. Ők az esetleges politikai-ideológiai vonatkozásokat lényegtelennek vélték, az etikai tartást és az esztétikai értéket becsülték Kassák műveiben. Nemes Nagy *Próféta, nem próféta* című centenáriumi Kassák-megemlékezésében találóan mutatott rá a honi Kassák-ellenesség okaira: „Világszemlélete, művészi szándékai mindig is eltértek a magyar társadalom többségének ízlésétől, pláne irracionális vágyaitól; ösztön-szférája erős volt ugyan, de vallani a tudatosságot vallotta. S főleg: hiányzott belőle a hangsúlyozottan nemzeti elem. Márpedig nálunk a próféta-szerep mindenekelőtt nemzeti vagy nemzeti-társadalmi. Kassák egy nemzetközi művészeti irány felfedezője és feltalálója volt [...] Amit más is megkapott a kritikától, hogy tudniillik idegen, hazafiatlan, azt elhárította a szeme elől, mint a pókhálót. De egyáltalán nem tűrte el, hogy magyar költő mivoltában

a nemzeti jelleg elátkozása idején megingassák; esze ágában sem volt csatlakozni a nemzet elnyomását célzó ál-nemzetköziséghez. Anyja, Istenes Erzsébet szép nevét említve, fanyar humorral mondta: De sok bajuk volna velem még azon túl is, ami van, ha véletlenül anyám nevét hordanám. Nemcsak munkásáruól volnék, hanem mélymagyar is megklerikális egyszerre.”<sup>23</sup>

Az ideológiailag elkötelezett, (kultúr)politikaformáló ambíciókat is dédelgető írók, művészek – a harmadikutas népiek (például Veres Péter) és a Kassákban renegátot látó kommunista alkotók – viszont éppen Kassák velük nem egyező politika- és művészetfelfogása miatt többnyire ellenszenvvel viseltettek iránta. A kettősség Kassák tudományos értékelésében is kimutatható. Az irodalomtörténészek közül Rónay György,<sup>24</sup> Bori Imre, majd Béládi Miklós és Németh G. Béla, a művésztörténészek közül pedig Körner Éva, Németh Lajos és Dévényi Iván voltak leginkább azok, akik a Kassák-alkotások időtlen értékeire irányították a figyelmet. S voltak olyanok is, akik a pártállami idők múlásával képesek voltak felülbírálni korábbi sommás ítéleteiket. Az irodalomtörténész és irodalompolitikus Szabolcsi Miklós<sup>25</sup>, akinek talán ma József Attila-monográfiája a legismertebb, 1988-ban, vagyis már a Kádár-kor legvégén, feltűnést keltő fordulatot

hajtott végre a Kassák-interpretációban, amikor tárgyilagosan elemezte Kassák 1934-es politikai vitairatát, az eladdig kiátkozott, kárhoztatott *Napjaink átértékelését*.<sup>26</sup>

Kassák megítélése a Kádár-korban azt példázza, hogy milyen lehetőségek adódnak a pluralitás felé való elmozdulásban egy egyre slamposabb és szétesőbb diktatúrában. A rendszerváltás után aztán a demokratikus progresszió Kas-

sák-féle ága nem illett a bonyolult átalakulási folyamatba, képzőművészi és költői-írói életművét pedig beárnyékolhatta az alkotó Kassák pártállambéli egybemosása a negatívan megítélt közéleti-politikus Kassákkal. Talán egy majdani demokratikus konszolidáció nyomán az alkotó és a közéleti-gondolkodó Kassák is fontossá, érdekessé válik, s művei megtalálják helyüket értékeink között.

## JEGYZETEK

1. György Péter: Egy szétszóródott életmű. *Művészet*, 1986. április, XXVII. évfolyam 4. szám, 15.
2. Kassák-könyv a rendszerváltás óta nem jelent meg újra, egy és fél kivétellel. Verseinek egy része Csaplár Ferenc válogatásában látott napvilágot a *Magyar Költészet Kincsestára* sorozatban, archaizáló, aranycirádás, Kassák szellemiségétől távol álló, egyenborítójú könyvben, 1995-ben az Unikornis Kiadónál. A másik, a Pán Imrével közösen írt izmustörténet (Kassák Lajos – Pán Imre: *Izmusok. A modern művészeti irányok története*. Napvilág 2003.), az 1972-ben csupán Kassák neve alatt megjelent kötet újradradása.
3. Idézi Major Ottó: Kassák sorsfordulói. *Jelző*, 1989. 7. 65–66.
4. A sokszerzős kötetet Szabolcsi Miklós szerkesztette. Idézi: Kassáktól – Kassákról. Csaplár Ferenc összeállítása. *Kortárs*, 1987. május. XXXI. évf. 81.
5. György Péter: Egy szétszóródott életmű. Id. hely 14.
6. András Gábor: *Látvány és konstrukció: Kassák Lajos festészete 1950–1967 között*. A Magyar Nemzeti Galéria és a Petőfi Irodalmi Múzeum Kassák Lajos emlékkiállításának katalógusa, 1987. 114–115.
7. Uo. 116. András szerint a kor nonfiguratív festői nem lehettek Kassák követői „műveinek erős személyessége, hangulati-emocionális jellege és a minden perfekció nélküli felületképzés miatt”. (Uo. 117.) Ugyanakkor „Ha festészete nem is, elkötelezettsége a korszerű művészet iránt és az évtizedek során keményre csiszolódott személyisége figyelmeztető felkiáltójelként magasodott előttük.” (uo.)
8. Vidor Miklós: Az időtlen arc. *Új Írás*, 1957. május, XXVII. évf. 5. szám, 56.
9. Dobó Gábor Csaplárra hivatkozva (Csaplár Ferenc: *Tiltott-tűrt avantgárd: Kassák képzőművészete az 1960-as években*. Budapest, Kassák Múzeum és Archívum, 2006) írja: „A problémát valójában maga az absztrakt kategória

- jelentette, amely a korban hívószó is volt: mint »formalizmust«, »művészeti revizionizmust« a kora Kádár-korban diszkreditálták.” Dobó Gábor: Dadául írni és újrairni: Kassák Lajos és Tristan Tzara eddig kiadatlan leveleiből (1922, 1956. 1959). *Helikon*, 2017. 1. 154. A százéves dada tematikus szám.
10. A Tavasz Tárlat absztrakt szekciójáról írja Spiró György, a főhős nő szájába adva a szöveget: a kiállításra beavaglották Gyarmathy Tihamér, Bálint Endre, Szántó Piroska, Anna Margit mellé Kassák Lajost is. „Kassák! – kiáltotta Kati a nyomaték kedvéért, személyesen ismerték a 30-as évekből: magas nyakú pulóvert hordott vagy orosz nyakú fekete inget, és verseit kántálva, jelentőségteljesen olvasta fel. A képei unalmas kubusokat és téglalapokat ábrázoltak, nemigen volt rajtuk néznivaló.” (Spiró György: *Tavasz Tárlat*, Budapest, Magvető, 2010. 83.) A Múcsarnok könyvtárában megtalálható a Tavasz Tárlat eredeti listája, amelyen csak ennyi áll: „Kompozíció, 100×70 cm, olaj, vászon.” Az információt Petrányi Zsoltnak köszönöm.
  11. Ebbe a politikai-ideológiai vonalba beilleszthető volt az 1967-ben elhunyt Kassák Lajos hagyatékának, emlékének ápolása is. Kassák elismertetéséért özvegye mellett talán a legtöbbet Csaplár Ferenc tette, aki a Kassák Múzeum első igazgatója lett.
  12. Csaplár Ferenc: *Kassák születésnapjai 1917–1967*. Kassák Múzeum, Budapest, 2005. 14.
  13. Kassák öreg kori festészetéről András Gábor írt először a Magyar Nemzeti Galéria 1987-es emlékkiállításának katalógusában (*Látvány és konstrukció: Kassák Lajos festészete 1950–1967 között*). 1956 utáni kiállításainak, a hatalom packázásainak a képzőművész Kassákkal szemben az utóbbi években gazdag irodalma lett. Lásd mindenekelőtt Csaplár Ferenc: *Tiltott-túrt avantgárd: Kassák képzőművészete az 1960-as években*. Budapest, Kassák Múzeum és Archivum, 2006.; Imre Györgyi: *Meghitt idegenek: Kassák Párizsban, 1960-as és 1963-as kiállításai, képzőművészeti kapcsolatainak újrafelvétele és a Magyar Műhely Kassák-száma*; Sasvári Edit: „A mi kultúránk nem lehet más itthon, mint külföldön”: Kassák 1960-as párizsi kiállítása. Ez utóbbi kettő in András Gábor (szerk.): „...fejünkéből törüljük ki a regulákat”: *Kassák Lajos az író, képzőművész, szerkesztő és közszereplő*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Alapítvány, 2010. 109–141., illetve 89–108.
  14. „Juhász” ügynök (Kristó Nagy István) 1959. szeptember 9-i jelentése. Idézi Ständeisky Éva: *Kassák, az ember és a közszereplő*. Gondolat, 2007. 254.
  15. „Juhász” 1959. november 30-i jelentését idézi Ständeisky Éva: *Kassák, az ember és a közszereplő*. Gondolat, 2007. 258.
  16. Uo. 261.
  17. Uo. 258.
  18. Vas István: *A félbeszakadt nyomozás*. Szépirodalmi, 1967.
  19. Idézi Vas István: *Kispolgári kompromisszum – Kassák*. In uő: *Megközelítések*. Szépirodalmi, 1969. 313–315. Lukács cikke az *Új Írás* 1968 januári számában jelent meg.

20. Vas is *A félbeszakadt nyomozásból* idéz, amikor Lukácsot cáfolja: „A következő évtizedekben, személyes szenvedélyeink sajnálatos összefüggésein túl, megint megtanultam tisztelni [Kassákot], mert tiszteletre tanított állhatatossága, szűkös, de szilárd szellemi tisztasága, mely annyi fertőzöttől védte meg, hogy a kassáki cowboykalap, a valahai groteszk védjegy a megbízhatóság és állandóság meghatározó jelvényeként bukkant fel a magyar irodalmi élet szomorú farsangjaiban.” Vas István: *Kispolgári kompromisszum... I. m.* 313.
21. *Irodalomtörténet*, 1969. 4. szám, 831–839. Az „ürügy” az *Üljük körül az asztalt* című Kassák-kötet.
22. Hankiss Elemér (szerk.): *Formateremtő elvek a költői alkotásban*. Az MTA Stilisztikai és Verstani Munkabizottság verselemző vitaülésén elhangzott előadások és hozzászólások anyaga. 1968. november 14–15. A kötetet 1971-ben jelentette meg az Akadémiai Kiadó.
23. *Kortárs*, 1987. május. XXXI. évf. 49.
24. Kassák így reagált 1959. március 20-i levelében Rónay Györgynek az *Irodalomtörténet* 1959 januári számában megjelent Kassákról szóló írására: „komoly, mértéktartó munka [...] A magadfajta hozzászólók áldást jelentettek volna az utóbbi 20-30 évben.” Kassák Lajos levelei Rónay Györgynek. *Vigilia*, 1983. március, 48. évf. 3. szám, 226.
25. Irodalompolitikai tevékenysége elsősorban az 1950-es évek végéhez, az 1960-as évek elejéhez köthető.
26. Szabolcsi Miklós: Az átértékelt Átértékelés. In Fráter Zoltán és Petőcz András (szerk.): *Kassák Lajos Emlékkönyv. (Az ELTE XX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék és a Kassák Klub által rendezett tudományos ülészek és költői találkozók anyaga)*. Eötvös Könyvek, 45–55.

## „MINDEN MÚLT A MÚLTUNK”

Ez a 7 éves Fortepan Online Fotóarchívum jelmondata

Lapzártakor 106 309 fénykép

Ingyenes, de előállítása nincs ingyen!

Támogatni a Fortepan honlapján levő *Donate* gomb segítségével vagy a Summa Artium Fortepan számláján keresztül lehetséges:

16200010-10045820 (Magnet Bank)



[www.fortepan.hu](http://www.fortepan.hu); Minden támogatást köszön a Fortepan!

# AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit  
*Élet és Irodalom*-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-  
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas  
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.

Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt  
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány  
megrendelhető,  
illetve megvásárolható  
a szerkesztőségben:

1089 Budapest,  
Rezső tér 15.,  
tel.: 210-5149,  
210-5159,  
fax: 303-9241,  
e-mail:  
lapterjesztes@es.hu,  
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre  
**6300 Ft**, fél évre **10 800 Ft**,  
egy évre pedig **19 860 Ft**



# VEGYE MAGÁNAK A BÁTORSÁGOT!

## DE MÉG JOBB, HA ELŐFIZET

Még sosem volt ilyen fontos.

Sem Önnek, sem nekünk.

Fizessen elő most egy évre **11 190 forint kedvezménnyel\*** mindössze 21 960 forintért a Magyar Narancsra, és nem csak bátorságot kap tőlünk, de a legtöbb helyen **20 százalékos kedvezményre** jogosító Magyar Narancs Olvasókártyát is!

\*Az áruspéldányhoz képest.

### SZÁMOLJON VELÜNK!

egy szám újságárusnál: 650 Ft

egy szám éves előfizetőnek: **430 Ft**

### ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

negyedév: 6 600 Ft

fél év: 12 000 Ft

egy év + olvasókártya: 21 960 Ft

#### 20% kedvezmény:

Belvárosi Színház | Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Írók Boltja | Jurányi Ház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Örkény Színház | Petőfi Irodalmi Múzeum | Radnóti Színház | Székény Színház | Trafó

#### 10% kedvezmény:

Tengerszem Tűrabolt | Tranzit Art Café



Részletek:

[www.magyarnarancs.hu/elofizetes](http://www.magyarnarancs.hu/elofizetes)

# MAGYAR NARANCs